

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE KARADENİZ
BÖLGESİNDEKİ ŞEBBENDERLİKLERİN
İSTİHBARAT FAALİYETLERİ
(1876-1909)

Müslimen ABACI

2501150868

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. Gültekin YILDIZ

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : MÜSLİMEN ABACI Numarası : 2501150868
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : TARİH / YAKINÇAĞ TARİHİ Danışmanı : DOÇ. DR. GÜLTEKİN YILDIZ
Tez Savunma Tarihi : 15.05.2019 Saati : 14:00
Tez Başlığı : " II. Abdülhamid Döneminde Karadeniz Bölgesindeki Şehbenderliklerin İstihbarat Faaliyetleri: 1876-1909 "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / **OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. GÜLTEKİN YILDIZ		KABUL
2- DOÇ. DR. MEHMET BEŞİKÇİ		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA TANRIVERDİ		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. TUNCAY ZORLU		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ ŞAMİL MUTLU		

ÖZ

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE KARADENİZ BÖLGESİNDEKİ ŞEHBENDERLİKLERİN İSTİHBARAT FAALİYETLERİ (1876-1909)

MÜSLİMEN ABACI

Bilimsel bir çalışma olarak bu konuyu ele almamızın nedeni Osmanlı şehbenderliklerinin bugüne kadar araştırılmamış olan istihbarat çalışmalarını aydınlığa kavuşturmadır. Amacımız, Osmanlı Dış Askeri istihbaratında ataşemiliterler ve ataşenevaller kadar şehbenderliklerin de öneminin yadsınmaması gerektiğini kanıtlamak ve daha sonra yapılabilecek çalışmalara kaynak teşkil edebilecek bir alt yapı oluşturmaktır.

Bu araştırmanın kronolojik sınırlandırılmasını II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) olarak belirlemekle beraber çalışılacak sahayı Karadeniz Bölgesi ile sınırlandırdık. Bunun sebebi, bahsi geçen tarihlerde Avrupa Devletleri ile özellikle Bulgaristan ve Rusya'nın Karadeniz üzerinden Osmanlı Devleti toprakları üzerinde bilhassa İstanbul için tarihi emellerini gerçekleştirecek fırsatları yakalamaya çalışmasıdır. Rusların bu emellerine karşılık Osmanlı Devleti de önemli sahalarda görevlendirdikleri şehbenderleri üzerinden özellikle Rusya'nın tehdit olarak görülen ordu ve donanma faaliyetlerini takip ettirmiş, alandaki şehbenderler ayrıca Rusların mevcut iç durumu hakkındaki raporları göndermesinin yanı sıra yabancı cemiyetlerin Osmanlı aleyhinde yaptıkları faaliyetler ve basılan yayınlar hakkında da raporlar göndermişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin dış askeri istihbarat kanallarından olan şehbenderler tarafından gelen istihbarat raporlarından anlaşıldığı üzere olası sıcak çatışmalar öngörülmüş ancak lojistik gibi altyapı eksiklikleri yüzünden mevcut bilgiler çoğu kez muharebe alanında kullanılamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rusya, II. Abdülhamid, Karadeniz, şehbender, istihbarat.

ABSTRACT

THE INTELLIGENCE ACTIVITIES OF CONSULATES IN THE BLACK SEA REGION IN PERIOD OF II. ABDULHAMID (1876-1909)

MÜSLİMEN ABACI

The reason of this study as a scientific study is to clarify the intelligence studies of Ottoman Consulates which have not been investigated until now. Our aim is to prove that the importance of consulates as well as military attaché and **ataşenaval** should not be ignored in the Ottoman Foreign Military intelligence and to create an infrastructure that can be the source of the works that can be done later.

We have limited the chronological order of this research as II. Abdulhamid period. Moreover, we have narrowed down the area to be studied to the Black Sea Region. This is due to the fact that the European States particularly Bulgaria and Russia tried to capture the opportunities of the historical aspirations of the Ottoman Empire over the Black Sea, especially for Istanbul on the dates which were mentioned. Despite these ambitions of the Russians and Bulgarians, the Ottoman Empire so followed the military and naval operations of Russia, which were considered as a threat by their consulates, which they assigned in important areas. In addition, consulates who are in the important areas sent reports on the activities of foreign societies against the Ottomans, as well as reports on the current internal situation of the Russians.

As understood from the intelligence reports by the consulates of the Ottoman State, which are external military intelligence channels, possible hot conflicts are foreseen, but due to the lack of infrastructure such as logistics, the information available has often not been used in the battlefield.

Keywords: Ottoman Empire, Russia, II. Abdulhamid, Black Sea, consulate, intelligence.

ÖNSÖZ

Bu araştırma, şehbenderlik kurumunun tarihsel gelişimi ele alarak, Osmanlı arşiv kaynaklarına göre Osmanlı Devleti şehbenderliklerinin bugüne kadar bilimsel bir metin olarak çalışılmamış olan istihbarat faaliyetlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Şehbenderlik müessesesi ile ilgili şimdiye kadar yapılan çalışmalar sınırlı sayıda kalmışken, bu kurumun istihbarat faaliyetlerini konu alan akademik bir çalışmanın bulunmaması bizi bu konuyu araştırmaya itmiştir. Araştırmanın, Karadeniz Bölgesi ile sınırlandırılmış olması dolayısıyla bundan sonraki çalışmalarda, diğer bölgeler için yapılacak çalışmalar adına zemin hazırlayıcı bir ilk adım olduğunu düşünmekteyiz.

Çalışmamızın birinci bölümünde Osmanlı Devleti ve günümüzdeki devlet politikasından farksız, çıkarlarına göre kimi zaman dost kimi zaman da düşman olmuş Rusya ile Karadeniz’de gerçekleşen hakimiyet mücadelesi, iki ülkenin ilişkilerinin başladığı tarihten itibaren anlatılmıştır. Yine birinci bölümde genel tanımla istihbarat ve özelinde Osmanlı Devleti’nin iç ve dış istihbaratı hakkında bilgi verilmişken, Osmanlı dış askeri istihbarat unsurlarından olan ataşemiliterler ve ataşenevallerin de kısaca üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde şehbenderlik müessesesinin doğuşunu hazırlayan faktörlerle beraber, müessesenin teşkilatı hakkında bilgi verilmiştir. Bu kısım mevcut sınırlı literatür ve şehbender nizamnamelerinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Ayrıca şehbender memurlarının çeşitli görevlerini de arşiv metinleri ile örneklendirilerek zenginleştirilmiştir. Memurların istihbarat görevlerini Karadeniz Bölgesinde bulunan şehbenderlikler ile bir başka başlıkta birleştirdik. Yine bu görevleri de arşiv metinleri ile örneklendirilerek anlamlandırılmaya çalıştık. Ayrıca Karadeniz Bölgesinde bulunan ve tezimizin içeriğinde yer alan şehbenderlikler ile buradaki görevli memurlar hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü ve son bölüm ise tezimizin ana konusunu oluşturan bölümdür. Buradaki raporların tamamı Osmanlı arşivinden yararlanılarak yazılmıştır. Bu bölümde şehbenderler tarafından gönderilen istihbarat raporları, çeşitli başlıklar altında incelenip, yorumlanmıştır.

Çalışmamız süresince karşımıza birtakım güçlükler çıkmıştır. Bunlardan biri istihbarat faaliyetlerinin mevcut kaynaklarda yeterince işlenmemiş olmasıdır. Bizce bu duruma neden olarak ülkemizde istihbarata bakış açısının *basit bir casusluk* ve *dedikodu* olarak sınırlı kalmasının yanı sıra istihbaratın doğası gereği gizli faaliyetlerine araştırmacının kaynaklarda ayrıntılı bilgilere ulaşamamasından kaynaklanmaktadır. Bununla beraber karşılaştığımız bir diğer güçlük, Osmanlı dış askeri istihbarat kanallarından olan şehbenderliklerin istihbarat faaliyetleri ile ilgili yapılmış spesifik bir çalışmanın bulunmamasıdır. Buna istinaden bu araştırmanın nasıl inşa edileceğine dair önümüzde bir örneğin olmaması da oldukça zorlanmamıza neden olmuştur.

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde, tezin konusunun belirlenmesi dahil, planlanması, araştırılması ve yürütülmesinde yoğun çalışma temposuna rağmen kıymetli zamanını ayıran, değerli görüşlerini, bilgilerini paylaşan tez danışmanım ve değerli hocam sayın Doç. Dr. Gültekin Yıldız'a teşekkürü borç bilirim.

MÜSLİMEN ABACI

İSTANBUL 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İLE RUSYA’NIN KARADENİZ MÜCADELESİ VE OSMANLI DEVLETİ ASKERİ İSTİHBARAT TEŞKİLATI

A. Karadeniz’de Osmanlı-Rus Rekabeti.....	7
B. Osmanlı Devleti Askeri İstihbarat Teşkilatı.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

KARADENİZ BÖLGESİNDEKİ ŞEBBENDERLİKLER

A. Şebbender ve Şebbenderlik Müessesesi.....	40
1. Şebbenderlik Müessesesinin Doğuşu.....	41
2. Şebbenderlik Teşkilatı.....	44
B. Şebbenderlik Memurlarının Görevleri.....	55
1. İdari Görevler.....	55
2. Ticari Görevler.....	57
3. Adli Görevler.....	59
4. Dini Görevler.....	60

5. Diğer Görevler.....	60
C. Karadeniz Bölgesindeki Şehbenderlikler ve İstihbarat Görevleri.....	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEBENDERLİKLERİN İSTİHBARAT RAPORLARI

A. Rusların/Bulgarların Askeri Hazırlıkları/Harekâtı Hakkındaki Raporlar.....	78
B. Rus Donanması/Manevralar/Floot Volunteer Hakkındaki Raporlar.....	92
C. Rusların Askeri/İç Durumu Hakkındaki Raporlar.....	100
D. Yabancı Cemiyetlerin/Firarilerin Faaliyetleri ile İlgili Raporlar.....	102
E. Diğer Raporlar.....	105
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	108
KAYNAKÇA.....	112
EKLER.....	126

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
ASAM	: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
AÜ	: Ankara Üniversitesi
B	: Receb
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
C	: Cemâziyelâhir
Ca	: Cemâziyelevvel
Çev.	: Çeviren
Der	: Derleyen
DTCF	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
H	: Hicri
Haz.	: Yayına Hazırlayan
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
L	: Şevval
M	: Muharrem
MİT	: Millî İstihbarat Teşkilâtı
N.	: Number
N	: Ramazan
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi

R	: Rebûlâhir
Ra	: Rebûlevvel
S.	: Sayı
S	: Safer
SEFAD	: Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
s.	: Sayfa
Ş	: Şaban
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
V.	: Volume
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl
Z	: Zilhicce
Za	: Zilkade

GİRİŞ

A. Araştırmanın Önemi ve Sınırlandırılması

Osmanlı Devleti 18. Yüzyıl itibari ile batının üstünlüğünü kabul etmiş ve batıya ayak uydurmak adına çağdışı kalmış kurumları iyileştirmek ya da yerine yenisini getirmek için birtakım ıslahatlar gerçekleştirmiştir. Hariciye Nezâreti'nin kuruluşu da bu çerçevede gerçekleşmiştir. Osmanlı sefirleri en başından beri Reîsülküttâbların sorumluluğu altındaydı. Zamanla Dîvân-ı Hümâyûn önemini kaybedip, yerini Bâbîâlî'ye bırakınca Reîsülküttâbların önemi artmış ve zamanla Hariciye Nâzırı görevini üstlenen bu görevliler dış ilişkileri yürütmeye başlamışlardır. 1821 Yunan İsyanından sonra Rum tercümanlara güvenilmeyeceğini anlayan II. Mahmut aynı sene içerisinde Müslümanların tekelinde Tercüme Odasını kurmuştur. Bu kurum, Reîsülküttâbların yükünü hafifletmelerine karşılık ilk yıllarında istenilen verimi verememiştir. Zamanla Reîsülküttâblara Hariciye Nâzırı unvanı verilmiş ve bazı değişikliklerle 1836 senesinde Hariciye Nezâreti kurulmuştur. 19. Yüzyılın başlarında Avrupa'nın ticari şehirlerine Osmanlı tüccarlarının ve devletin haklarının korunması amacı ile kurulan şehbenderlik kurumu da bu iyileştirmeden nasibini almıştır.

Her yüzyılının %87'sinin savaşlar, %13'ünün ise savaş hazırlıklarına ayrıldığı uygarlık tarihinde, askerî istihbaratın önemi kendiliğinden ortaya çıkar. Osmanlı yöneticilerinin *Avrupa politikasını*, istihbarat zaafından, düşman hakkında yeterince bilgi sahibi olamaması açısından yorumlamanın doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Devlet yetkilileri, bilgisizlikten ziyade devletin içinde bulunduğu güç durum, yöneticiler arasındaki anlaşmazlık ve buna karşılık Rusların bir bütün olarak ortak bir politika etrafında birleşmesi sonucunda karşılık vermekte zorlanmış ve buna müteakip Osmanlı sınırları giderek küçülmüştür. Mevcut literatürlerde Osmanlı Devleti'nin istihbarata önem vermediği şeklindeki iddiaların aksine, araştırmamızda görüleceği üzere devletin nüvelerinden itibaren, özellikle 18. Yüzyıldan sonra bu alana önem verildiği Osmanlı dış askeri istihbarat birimlerinin gönderdiği raporlar vasıtasıyla görebilmekteyiz.

Konunun öneminden sonra kısaca konunun kapsamı ve sınırlandırılmasını da belirtmekte fayda vardır. Araştırmamız 1876-1909 tarihleri arasında iktidarda bulunan II. Abdülhamid dönemini kapsamaktadır. 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren tehdit olarak görülen Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri ve dolayısıyla Karadeniz'e sahip olma düşüncesinin belirtilmesiyle başlayan araştırma, iki devlet arasındaki çekişmeyi Karadeniz üzerinden tarihsel süreçleri ile anlatılarak devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin istihbarata verdiği önem ve istihbaratın gelişim süreci ile devam edilen çalışma, III. Selim ile kurulan şehbenderlik kurumunun nasıl ortaya çıktığı, bürokrasisi, alandaki memurların görevlerine arşiv metinleri ile örneklendirilerek araştırma kapsamı genişletilmiştir. Nihayet ana bölüm olarak nitelendirdiğimiz üçüncü bölüm ile gönderilen istihbarat raporları değerlendirilerek konunun sınırları çizilmiştir. Bahsettiğimiz kısım beş ayrı başlığa ayrılarak oluşturulmuştur. Bu ayrımın oluşturulmasında alandaki şehbenderlerin gönderdiği istihbarat raporlarının, rapor içeriğinin ağırlığını oluşturan belgeler olması dikkate alınmıştır.

B. Araştırmada Başvurulan Kaynaklar ve Araştırma Yöntemi

Mevcut araştırma büyük oranda birinci el kaynakların incelenmesine dayanmaktadır. Bahsedilen birinci el kaynakların çoğu Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerdir. Burada, çeşitli el yazma ve matbu metinler de birinci el kaynak olarak değerlendirilmektedir. Kısaca, araştırmamızda arşiv kaynağı kapsamında başta Hariciye Tasniflerinden *Tercüme Odası*, *İdare Kalemi*, *Sefaret Kalemleri*, *Siyasî Kısım* ve *Tahrirat Kalemi* belgelerinin dışında Dahiliye Nezâreti evraklarından *İdarî Kısım*, *Mektubî* ve *Şifre Kalemi* belgeleri kullanılmıştır. Yine *İradeler*, *Hatt-ı Hümayunlar*, *Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümayun Sicilleri*, *Şehbenderlik Defterleri* ve Yıldız Tasnifinden *Elçilik*, *Şehbenderlik*, *Ataşemiliterlik* belgelerinden yararlanılmıştır. Ayrıca *Devlet* ve *Hariciye Salnâmeleri* ile beraber konumuzla ilgili çok sayıda çağdaş kitap, makale, tez ve ansiklopediden de yararlanılmıştır.

Araştırmamızda 1217 (1802)- 1330 (1991) yılları arasını kapsayan üç yüz elli sayfayı aşkın üç adet *Şehbenderlik Defterlerinden* şehbenderlerin vazifeleri ve kimlikleri hakkında yararlanılmıştır. Ancak, Şehbenderlik Defterlerinden umduğumuzdan daha sınırlı bilgiler elde ettik. Bu defterlerde yer alan bilgilerin birçoğunun Devlet ve Hariciye Salnâmelerinde de yer aldığını ve içerisindeki bilgilerin genellikle tekrar olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca alandaki şehbenderlerin isimleri, adı geçen defterler ve salnâmelerde farklı şekillerde kayıt edilmiştir. Araştırmamızın ikinci bölümünde yer verdiğimiz bu görevlilerin isimlerini genel olarak Taceddin Kayaoğlu'nun *Osmanlı Hâriciyesinde Gayr-i Müslimler* adlı eserinde belirttiği şekilde yazdık. Kayaoğlu'nun kitabında yer almayan ve okunuşundan emin olmadığımız gayrimüslim görevlilerin isimlerinin yanına okurun affına sığınarak soru işareti koyduk. Çalışmamıza başlarken araştırdığımız her şehbenderliğin memurları hakkında daha fazla bilgi sahibi olmayı ve bunları her bir şehbenderlik için tablolar şeklinde okuyucuya sunmayı ummuştuk. Ancak hayal ettiğimiz gibi memurların kimlerden seçildiğini, rütbelerinin ne olduğunu ve neye göre seçildiklerinin yanında en önemlisi atanan her memuru bulamamış olmamız nedeniyle bu bölüm araştırmamızın eksik kalan kısımlarından biri olmuştur.

Araştırmamızda kullandığımız *Hatt-ı Hümayunlarve İradeler*, çoğunlukla şehbenderlerin görevleri, maaş durumları, atama ve terfileri hakkında bilgi sahibi olmak için kullanmıştır. *Hariciye Nezâreti katalogları* ise konumuz için oldukça zengin olduğunu düşündüğümüz kısım olmuştur. Tezimizin bazı bölümleri bu katalogdaki belgeler sayesinde inşa olmuştur. Şehbenderler arasında yahut Osmanlı vatandaşları arasında vuku bulan hukuki meselelerin yanı sıra, yine şehbenderlere verilen maaşlar ve şehbenderhanelerin giderleri, şehbenderlerin ataması, terfileri ve şehbenderlik teşkilatında yapılan düzenlemeler hakkında, mevcut tasniflerin *iktisat* kısımları tüccarlar hakkında ve Âmedî Kalemî katalogları ise şehbenderlerin bazı görev ve sorumluluklarının örneklendirilmesi anlamında bizleri oldukça bilgilendirmiştir.

Araştırmamızda yukarıda saydığımız arşiv malzemeleri dışında 1302, 1306, 1318 ve 1320 *Hariciye Salnâmeleri* incelenip, kullanılmıştır. Bu salnâmelerden özellikle 1318 *Hariciye Salnâmesi* araştırmamızın ikinci bölümünün sonunda yer

verdiğimiz şehbenderliklerde görevli memurların kimliğini tespit etmekte, vazifeleri ve nerelere tayin edildiği konusunda bize çok yararlı olmuştur. 1306-1342 tarihleri arasında bulunan Bahriye Salnâmelerinin yalnızca fihrist bölümü incelenmiş, önemli bir bulgu elde edilememiştir. Yalnızca 1328 Bahriye Salnâmesinden, ataşenevalleringörevleri konusunda faydalanılmıştır. Salnamelerle ilgili son olarak 1263 senesinden 1928/1929 senesine kadar bulunan yetmiş iki adet Devlet Salnâmesinin hepsi ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve özellikle şehbenderliklerde bulunan görevli memurların kimlikleri hakkında bizim için önemli kaynak olmuşlardır.

Araştırmamızda kullandığımız çağdaş kaynaklar ise bölümlerimize göre değişmektedir. Osmanlı dış askeri istihbarat birimlerinden olan şehbenderliklerin bugüne değin sınırlı olarak araştırılmış istihbarat faaliyetlerinin ilk basamaklarından biri olduğunu düşündüğümüz bu araştırmanın tarih aralığını, II. Abdülhamid Dönemi ile sınırlandırmış olmamız nedeniyle Osmanlı Devleti'nin Rusya ile mücadelesi konumuz açısından önem kazanmıştır. Karadeniz Bölgesinin Rusya İmparatorluğu için neden önem arz ettiğinin araştırılmasının yanı sıra iki devlet arasındaki asırlardır süren mücadeleyi özetlemek adına çağdaş eserlerden faydalandık. Ülkemizde Rusya tarihini Osmanlı Devleti ile kıyaslamadan inceleyen az sayıda eser mevcuttur. Bu eserlerden bizim için ilk ve en olarak nitelendirdiğimiz Akdes Nimet Kurat'ın *Rusya Tarihi* adlı eseridir. Ayrıca, daha çok Rusça ve İngilizce birinci el kaynaklar yardımıyla kaleme alınan Kezban Acar'ın *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimine Kadar Rusya Tarihi* adlı eseri de bizim için yararlı olmuştur. Osmanlı Tarihi'nin genel olarak incelendiği literatürde birçok kaynak bulunması dolayısıyla çok fazla sıkıntı yaşanmamıştır. Ahmet Cevdet'in *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* adlı iki ciltlik eseri, Joseph Hammer'ın *Büyük Osmanlı Tarihi* adlı on sekiz ciltlik eseri ve Enver Ziya Karal-İsmail Hakkı Uzun Çarşılı'nın *Osmanlı Tarihi* adlı eserlerinden özellikle her iki devlet arasında geçen olaylar hakkında bilgi vermek amacıyla faydalanılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti ve Rusya İmparatorluğu arasında imzalanan anlaşmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için Nihat Erim'in *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri* adlı eserinden faydalanılmıştır. Birinci bölümde yer verdiğimiz istihbaratın genel olarak ele alınması, Osmanlı'da istihbarat ve Osmanlı dış askeri istihbaratı için

ise literatürde yararlanabileceğimiz fazla kaynak olmamakla birlikte *Avrasya Dosyası İstihbarat Özel Sayısı* dergisindeki çoğu makaleler ile beraber Osmanlı Devletindeki istihbarat anlayışı ve uygulaması konusunda Ahmet Yüksel'in eserleri, Osmanlı dış askeri istihbarat bölümü için de Gültekin Yıldız'ın çalışmaları bizim için başlıca kaynaklardan olmuştur. Özellikle G. Yıldız'ın yayımlanmamış olan *Osmanlı Devleti'nin Dış Askeri İstihbarat Faaliyetlerinin Yürütülüşü ve Merkezi Karar Alma Süreçlerine Katkısı (1869-1914)* isimli makalesi bizim için oldukça önemli bir kaynak olmuştur. İkinci bölümümüzde Mahmut Akpınar'ın *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi* adlı tezi bizim için oldukça faydalı olmuştur. M. Akpınar tezinde şehbenderlik kurumu ile ilgili oldukça önemli ve başlıklar halinde ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bahsedilen tez ile beraber Hariciye Salnamesinde yer alan 1882 tarihli Şehbenderlik Talimatnamesi ve 1884 tarihli Şehbenderlik Nizamnamesi de ikinci bölümümüz için faydalandığımız önemli kaynaklardır. Bu eserlerde şehbenderliğin işleyişi, yapısı, memurların görevleri hakkında yeterince bilgi sahibi olunmuştur. Adı geçen salnâmede yer alan bilgiler başka hiçbir yerde bulunmadığı için bu bölüm ne yazık ki tek bir kaynağa bağlı kalınarak yazılmak durumunda kalmıştır. Ayrıca Said Bey'in *Sefir ve Şehbenderler* adlı eseri ile Kemal Girgin'in *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz* adlı eseri de bu bölümde bizim için önemli bir kaynak olmuştur. Araştırmamızın üçüncü bölümünde kullanılan arşiv malzemeleri ise 1876-1909 tarih aralığında olan yukarıda açıkladığımız kataloglarda bulunan belgelerdir.

Araştırma yöntemimizde ise yukarıda belirtildiği gibi tezimizin ana bölümünde özellikle Seraskerlik/Harbiye Nezareti yazışmaları ile birlikte II. Abdülhamid Dönemi bazında Hariciye Nezareti, Dâhiliye Nezareti ve Sadaret yazışmalarına öncelik verilmiştir. Bahsedilen arşiv belgelerinin taranmasıyla Karadeniz Bölgesinde tespit ettiğimiz şehbenderlikler için ayrı ayrı portföyler hazırlanmıştır. Anahtar kelimelerle yapılan taramalar sonucunda aynı ve benzer içerikli belgeler çıkartılarak üzerinde çalışılacak belge adedi azaltılmıştır. Ayrıca şehbenderliklerden gelen istihbarat raporlarını aynı ya da benzer konuların bulunduğu belgeler için üçüncü bölümde göreceğimiz beş adet sınıflandırma için ayrı ayrı portföyler oluşturulmuş, gönderilen raporların birbirine benzer nitelikte

olanlarını eleyip, araştırma belgeleri daha anlaşılır ve tasnif edilebilir bir hale getirilmiştir.

Tespit edebildiğimiz istihbarat raporları belirli kategorilere ayrılarak incelenmiştir. Bu ayrılan kategoriler şu şekildedir;

- İstihbaratın konusu
- İstihbarat kaynağı (şehbender, sefir, casus, heyet, gazete-dergi ismi...)
- İstihbarat türü (açık-gizli)
- İstihbarat periyodu (rutin, acil, projeli, ad hoc)
- İstihbaratın özeti
- İstihbaratın niteliği (ham bilgi, analiz bilgi)
- İstihbarat raporunun takdim silsilesi (şehbenderlik, nezaret, saray)
- İstihbaratın değerlendirilmesi (istihbarat nereye gitti, değerlendirildi mi, nasıl tepki gösterildi)

Yukarıdaki kategorilerde belirttiğimiz raporlar, her şehbenderlik için ayrı bir Excel dosyası hazırlanarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular, grafik ile yorumlamak yerine ikinci bölümde görüleceği gibi kısaca üzerinde durularak açıklanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İLE RUSYA’NIN KARADENİZ MÜCADELESİ VE OSMANLI DEVLETİ ASKERİ İSTİHBARAT TEŞKİLATI

A. Karadeniz’de Osmanlı-Rus Rekabeti

Eskiçağ ’da Pontus Eukseinos adı verilen deniz, Türk hâkimiyetinden sonra Karadeniz adıyla anılmaya başlanmış, bu ad yabancı dillerde karanın ‘siyah’ anlamında tercüme edilmesiyle Black Sea, MerNoire, Schwarze Meer, Mare Nero, Çernoye More şekillerinde kullanıma girmiştir.¹

Karadeniz ile ilgili bir başka tanım/yaklaşım ise Karadeniz adının bölgenin kıyılarının siyah kumla kaplı olması veyahut rüzgârların getirmiş olduğu bulutlarla kararmış görünümü gibi yakıştırmaların aksine Avrasyalı göçebelerin renk kodlu coğrafya bilgisinden geliyor olma ihtimalidir. Orta Asya geleneğine göre; kuzey ‘kara’, güney ‘kırmızı’, doğu ‘yeşil’ veya ‘mavi’, batı ‘beyaz’ ve merkez ‘sarı’ renk ile ifade edilmekteydi.²

Karadeniz bölgesi, günümüzde Avrasya’nın en önemli iç denizi olarak nitelendirilmektedir.³ Bölge Türkiye’nin kuzeyinde, Avrupa’nın da güneydoğusunda yer almaktadır. Doğudan Gürcistan, kuzeydoğudan Rusya Federasyonu, kuzeyden Ukrayna, batıdan Romanya ve Bulgaristan ile çevrilidir. Boğazlarla Akdeniz’e Kerç Boğazı’yla Azak Denizi’ne, Ren-Tuna Kanalı’yla Kuzey Denizi’ne, Main-Tuna Kanalı’yla Baltık Denizi’ne, Volga-Don Kanalı’yla da Hazar Denizi’ne bağlantısı vardır.

Karadeniz’in jeopolitik özelliğini, Mackinder⁴ ‘Kara Hâkimiyet Teorisi’nde⁵ merkez bölgesine en kolay ulaşımı sağlayan bölge, Spykman⁶ ‘Kenar

¹ Metin Tuncel, “Karadeniz”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXIV, Ankara 2001, s.385-386.

² Özhan Öztürk, **Pontus: Antikçağdan Günümüze Karadeniz’in Etnik ve Siyasi Tarihi**, Nika Yayınları, Ankara 2016, s.36.

³ Fulya Ereker, Utku Özer, “On Yedinci Yüzyıldan Günümüze Rusya’nın Karadeniz Politikası”, **Rusya’nın Doğu Politikası**, Ed. Sezgin Kaya, Ekin Yayınları, Bursa 2013, s.167.

⁴ 1861-1947 tarihleri arasında yaşamış İngiliz coğrafyacı.

Kuşak Teorisi'nde⁷ Avrupa'yı Ortadoğu ve Asya'ya bağlayan bölge, Mahan⁸ 'Deniz Hâkimiyeti Teorisi'nde Karadeniz'e hâkim olan gücün bölgeyi kontrol edecek coğrafi üstünlüğe sahip olacağı, Schaklian⁹ 'Hava Hâkimiyet Teorisi'nde merkez bölgesine ve dünya adasına hâkim olacak bir coğrafya olarak tanımlamışlardır.¹⁰

Yukarıda kısaca değindiğimiz gibi çağdaş jeopolitik tanımlara göre oldukça önemli bir bölge konumunda olan Karadeniz, günümüzde olduğu gibi ilkçağlardan itibaren de stratejik ve jeopolitik bir öneme sahipti ve bu sebeptir ki özellikle kıyısı olan ülkeler için önemli bir mücadele alanı olmuştur. Napoleon Bonapart'ın "O dar boğazları Rusya'ya bırakmaktansa dünyanın yarısını bırakmayı yeğlerim" ile 1817 senesinde İstanbul için söylediği "Tek başına bir imparatorluğa değer, ona sahip olan dünyaya hâkim olabilir" cümleleri ve Rus Çar I. Alexandre'ın "Coğrafya benim boğazlara sahip olmamı emrediyor; eğer boğazlar başkasının elinde ise kendi evimin sahibi olmam olanaksızdır" diyerek boğazların dolayısıyla Karadeniz'in kendileri için ne kadar önemli olduğunu belirtmişlerdir.¹¹

Karadeniz hem Osmanlı Devleti için hem de Rusya Devleti için oldukça önemli bir bölgeydi. İstanbul'un kalabalık nüfusunu besleyebilmek için kuzeyden deniz yolu ile gelen gıdalara (buğday, et, yağ, bal, tuz, balık vb.) ihtiyaç vardı. Büyük miktarlarda elzem olan bu maddelerin kara yoluyla maliyeti fazla olduğu için, bunları ucuza getirmenin tek yolu deniz taşımacılığıydı. Bu yüzden Kuzey Karadeniz stepleri Osmanlı ekonomisi için hayati derecede önem taşımaktaydı. İstanbul'a sadece Kırım'dan yılda bin ton tuz gelmekte idi. Don ve Tuna Nehri'ndeki balıkçılık

⁵ John Mackinder 'Tarihin Coğrafi Mihveri' adlı eserinde dünyayı üç bölgeye ayırmıştır. Merkez bölge -yukarıda bahsettiğimiz Karadeniz'e en kolay ulaşımı sağlayan bölge- Volga-Doğu Sibirya, Kuzey Buz Denizi, İran, Afganistan'dan oluşmaktadır. Diğer iki bölge olan İç Hilal Almanya, Avusturya, Türkiye, Hindistan ve Çin'den oluşurken son bölgesi ise Dış Hilal Britanya, Güney Afrika, Avustralya, Birleşik Devletler, Kanada ve Japonya'dan oluşmaktadır.

⁶ 1893-1943 tarihleri arasında yaşamış Amerikalı siyaset bilimcisi.

⁷ Nicholas Spykman'ın teorisine göre kenar kuşak; Doğu Avrupa'nın sahil ülkelerini, Ortadoğu ülkelerini, Hindistan ve Çin'i kapsar.

⁸ 1840-1914 tarihleri arasında yaşamış ilk jeopolitik teorinin sahibi olarak kabul edilen Amerikalı bir amiral. Teorisinin ana fikri denizlere hâkim olan dünyaya hâkim olur düşüncesidir.

⁹ ABD'li havacı Albay Harry Sachaklian tarafından geliştirilen bu teoriye göre bir milletin dünya hâkimiyetini elinde tutabilmesi için güçlü bir hava filosuna sahip olması gerekir.

¹⁰ Hatem Cabbarlı, "III. Karadeniz Uluslararası Sempozyumu: Karadeniz Yararlanıcıları", **Sempozyum Bildirileri Kitabı**, Haz. Yalçın Sarıkaya, Fatma Çoban, Gül Sarıkaya, Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi, Öncü Matbaacılık, Giresun 2010, s.159.

¹¹ İbrahim Gürkan, "Türkiye'nin Boğaz'ı Ağırıyor: Boğazların Önemi ve Karadeniz Stratejisi", **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Ocak 1992.

ürünleri de İstanbul'a gönderilmekteydi.¹² Hızla genişleyen Osmanlı Devleti, öncelikle bu sebeplerin etkisiyle Fatih Devrinden itibaren Karadeniz'i bir iç deniz haline getirmeye çalışmıştır.

Rusya Devleti, kuzeyinde buzlarla kaplı denizler ve güneyinde boğazlar ile Karadeniz'e sahip olan bir Osmanlı Devleti arasında sıkışmış, sıcak denizlere ulaşımı olmayan bir konuma sahipti.¹³ **(Harita 1.)** Bu sebeple deniz ticareti gelişmemiş ve devletin ilk nüvelerinden bu yana buna bir çözüm yolu bulmak için türlü politikalar geliştirmiştir. Rusların hep bildiğimiz ve ilkokul yıllarından bu yana duyduğumuz 'sıcak denizlere inme' politikasını kısaca, kış aylarında donmayacak gemilerinin buzların engel olmayacağı bir şekilde rahatça girip çıkacağı, işlek ticarete sahip bir limana ihtiyaç duyması ve bunun için mücadele vermesi olarak tanımlayabiliriz. Alman Deniz Yüzbaşı Alfred Stenzel'in "Der Kürzeste Weg nach Konstantinopel: ein Beispiel für das Zusammenwirken von Flotte und Heer (İstanbul'a En Kısa Yol: Ordu ve Donanma Birlik Etkisine Bir Örnek)" adlı risalesinde belirttiği gibi Rusya Avrupa'daki ticaretini geliştirmek adına serbest boğazlara ihtiyaç duymuştur. Bunun için de kendisine Akdeniz'e çıkan İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına sahip olan Osmanlı'yı seçmek durumunda kalmıştır.¹⁴ Yine Stenzel'e göre Rusların bu politikasının amacı sadece ticari değil, aynı zamanda siyasidir. Rusya, Boğazlar ve dolayısıyla Karadeniz'e rakip devletlerin sınırlandırma koyması ihtimalini ortadan kaldırmak istiyorlardı.¹⁵

Ruslar, yukarıda bahsettiğimiz sıkışıklıktan çıkmak için kendine iki yol bulmuştu. Bir taraftan güneyde bulunan Karadeniz'e, diğer taraftan Baltık Denizi'ne yönelmek zorundaydılar; çünkü bu iki deniz Doğu Avrupa'yı dünya ticaretine bağlıyordu. Rusların dünya ticaretinde ve siyasetinde söz hakkı elde edebilmesi için bu çıkışlara yönelmesi gerekmektedir. Ve bunun için de kendine rakip olarak seçtiği devlet Osmanlı Devleti idi.¹⁶ Ayrıca bilindiği gibi Karadeniz'e kıyısı olmayan Rusya,

¹² Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, TTK Yayınları, Ankara 1992, s.34.

¹³ Erdoğan Keleş, "Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası (Alman Yüzbaşı Stenzel'e Göre İstanbul'a En Kısa Yol)", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara 2009, s.90.

¹⁴ Keleş, **a.g.m.**, s.91.

¹⁵ Keleş, **a.g.m.**, s.94.

¹⁶ Halil İnalcık, "Karadeniz'de Kazaklar ve Rusya: İstanbul Boğazı Tehlikede", **Çanakkale Savaşları Tarihi**, C.1, Ed. Mustafa Demir, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s.62

mallarını satabilmek için Osmanlı topraklarından geçmek ve harç ödemek zorundaydı. Bu yüzden aşağıda da göreceğimiz gibi Ruslar amacına ulaşmak için saldırgan bir politika izleyip, Osmanlı Devleti'ne her fırsatta saldırıp, hırpalamaya çalışacaktır. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır, genel olarak Rus çarları Osmanlı'ya saldırarak kazanç elde etmeyi düşünse de bazı çarlar tam tersi olarak Osmanlı Devleti ile barış ortamında koordineli bir şekilde hareket edilirse emellerine ulaşılacağını düşünmüştür.¹⁷

Rusların sıcak denize inme düşüncesi Kiyef Rusya'sından bu yana süregelen bir düşünceydi. Zira Kiyef Knezi Oleg zamanında Desna, Vostr, Trubej, Sula ve Stugna ırmakları boyunca şehirler kurmuş, bu suretle de steplere doğru kolonizasyonları başlamış oluyordu. Bu yerler birer savunma yeri haline getirilmiş ve ilerleme için bir çıkış noktası olarak görünmüştü. Bu saydığımız girişimler Rusların Karadeniz'e inişlerinin ilk basamağını teşkil edecekti.¹⁸ Şunu da belirtmekte fayda vardır ki sıcak denizlere inme politikası resmi olarak III. Ivan (1462-1505) döneminde ortaya çıkmıştı. Bu dönemden itibaren *Moskova-III. Roma* söylemiyle meşrulaştırılan İstanbul, Rusya için II. Roma (Bizans İmparatorluğu) topraklarına sahip olmanın kuşkusuz en önemli anahtarlarından biriydi.¹⁹ Rus Çarı Petro'nun vasiyetnamesinden yola çıkan her imparatorun bu amaçtan yola çıkarak izlediği politika haline gelmiştir.²⁰ Özellikle II. Katerina İstanbul'un başkent olacağı bir Yunan devleti kurmayı hayal eder, bu uğurda torununa *Konstantin* ismini vererek

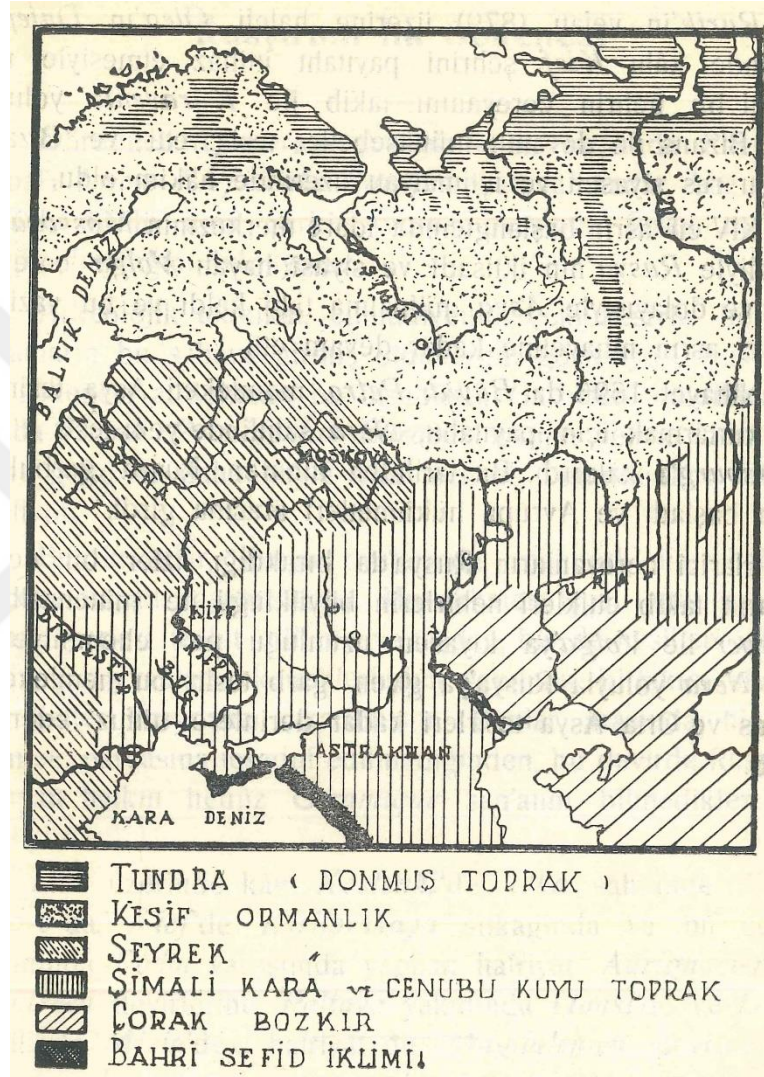
¹⁷ Örneğin I. Pavel'in bu tutumu sayesinde Akdeniz'de Rus menfaatlerine hizmet edecek bir Ada cumhuriyetinin kurulmasını sağlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Serhat Kuzucu, "Rus Çarı I. Pavel Dönemi Osmanlı-Rus Siyasi İlişkileri ve Napolyon'a Karşı Ortak Mücadele", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Ankara 2013, s.75-87.

¹⁸ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıcından 1917'ye Kadar**, TTK Yayınları, Ankara 2014, s.37-38.

¹⁹ Fulya Ereker, Utku Özer, "On Yedinci Yüzyıldan Günümüze Rusya'nın Karadeniz Politikası", s.171, Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıcından 1917'ye Kadar**, s.154-156. Bu söylem III. Vasilii (1505-1533) döneminde Ortodoks kilisesinden Filofei (Philotheus) tarafından ortaya atılmıştır. 1510 tarihinde Filofei, III. Vasilii'ye gönderdiği bir mektupta bu teoriyi şu şekilde anlatmıştır: *Eski Roma'nın kiliseleri Apollinarian ayrılıkçılık yüzünden yıkıldı; ikinci Roma olan Konstantinapol'un kiliseleri ise Muhammed'e inananların baltaları tarafından yıkıldı; ama şimdi sizin topraklarınız üçüncü Roma'nın kutsal kiliseleri bütün dünyada güneşten daha güçlü bir şekilde parlamaktadır (...) Siz dünyadaki tek Hristiyan çarsınız. (...) İki Roma düştü ve üçüncüsü hala ayakta ve bir dördüncüsü de olmayacak. Sizin Hristiyan topraklarınız başka birinin yönetimi altına giremez. Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimine Kadar Rusya Tarihi*, Nobel Yayınları, Ankara 2004, s.89-90.

²⁰ Petro'nun vasiyetnamesi için bkz. Ahmet Cevdet Paşa, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C.1, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s.242-244. Ancak böyle bir vasiyetnamenin mevcut olduğu belgelerle kanıtlanmış değildir. Bkz. Kurat, **a.g.e.**, s.291.

onu kurulacak devletin başına geçirmeyi planlardı.²¹ Hatta III. Ivan Rusya'nın Bizans'ın devamı olacağını göstermek amacıyla Bizans'ın arması olan çift başlı kartalı Rusya'nın arması, Bizans bayrağını da Rus bayrağı olarak kabul etmişti.²²

Harita 1.²³

Rusya, Avrupa siyasetinde önemli bir güç haline geldikten sonra ana siyaseti Osmanlı'yı tasfiye etmek olarak belirlemişti. Bunun için de kendine üç yol seçmişti. Bunlardan ilki Osmanlı topraklarını Rus topraklarına eklemek, bunu gerçekleştiremiyorsa ikinci yol olarak Avrupa Devletleri ile Osmanlı'yı bölüşmek,

²¹ İbrahim Köremezli, "Osmanlı Rus Harpleri (1768-1878)" **Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)**, Ed. Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.186.

²² Haluk Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri: Bir Siyasi Tarih İncelemesi**, Baha Matbaası, İstanbul 1968, s.39.

²³ E. F. Tugay, **Rusya Tarihi**, Yeni Fazilet Matbaası, İstanbul 1948.s.17.

eğer bu ikisi de olmuyorsa Osmanlı toprakları üzerinde bağımsız devletler kurmak ve bu devletlere bir gün hâkim olmayı ise üçüncü yol olarak belirlemişlerdir.²⁴ Fransız Profesör Pierre Renouvin bu hususta şunları söylemektedir: ‘‘Akdeniz’e, sıcak denizlere çıkmak bir Rus hükümeti için geçici bir hedef değildir, olamaz. Bu esaslı problemi onun karşısına her an çıkaran coğrafi şartlardır. Boğazlara sahip olmayan bir Rusya evin anahtarlarına sahip değil demektir.’’²⁵

Osmanlı Devleti’nin kurduğu güçlü yapının benzerini kuzeyde kuran Rusya, özellikle Doğu Avrupa ve Asya’da eski Türk ülkelerinin üzerinde yükselmiş ve doğal olarak bu yönüyle iki güçlü ülke zaman zaman varlık mücadelesi vermek zorunda kalmıştır.²⁶ Söz gelimi Çarlık Rusya’sı ile Osmanlı Devleti 1677 yılından 1914 yılına kadar 237 yıl içinde 18 defa savaştı.²⁷ Tarih boyunca Ruslar ve Türkler kadar savaştı iki millet daha gösterilmesi çok zordur. İ. Ortaylı’nın da belirttiği gibi özellikle 18. yüzyıldan itibaren, *Rusya tarihi Türkiyesiz, Türkiye tarihi Rusyasız düşünülemez.*²⁸

Bu kısımda, özellikle iki savaş üzerinden (Kırım Savaşı ve 93 Harbi) Osmanlı ve Rus Devletlerini Karadeniz bağlamında inceleyeceğiz.

Rusya, özellikle 18.yüzyıldan itibaren yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden ötürü güneye inmek için Osmanlı Devleti’ni bertaraf etmek ve boğazlar ile Karadeniz’e sahip olmaya çalışmıştır. Bu perspektifte Rusların Karadeniz’deki ilk kazanımı 1739 Belgrad Antlaşması ile olmuştur. Bu anlaşma ile Ruslar Karadeniz’de savaş ve ticaret gemisi bulunduramayacaktır, ancak belli ticari ayrıcalıklar elde etmiştir. Rusya’nın Karadeniz’deki ilk savaş gemisi Kriepost bir elçi ile İstanbul’a gelmesi Karadeniz’in artık bir iç deniz olma özelliğini kaybetmesinin göstergesi

²⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.VI, TTK Yayınları, Ankara 2011, s.15.

²⁵ Haluk Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri: Bir Siyasi Tarih İncelemesi**, s.22.

²⁶ İlyas Topsakal, ‘‘Tarih Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri’’, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, C.3, S.2, İstanbul 2016, s.33-53.

²⁷ Turhan Şahin, **Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Eserleri Dizisi, Ankara 1988, s.11.

²⁸ İlber Ortaylı, **Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.147.

olarak kayıtlara geçmiştir.²⁹ Rusya böylece, Karadeniz'e çıkmak için ilk esaslı şartları ve imkânları elde etmiş oluyordu.³⁰

Rusya'da Çariçe II. Katerina (1762-1796), Karadeniz sahillerini, Kırım'ı ve Lehistan topraklarını içine alacak şekilde batıya doğru Rus sınırlarını genişletmeyi hedeflemiş ve bunu da gerçekleştirmek için Lehlileri kullanmıştı.³¹ Ruslardan kaçan Lehliler Osmanlı'ya sığınmış, kaçan Lehlileri kovalayan Ruslar Osmanlı topraklarına girmiş ve buradaki Müslüman halkı öldürmüştür. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan etmişti. Mora'da çıkan Rum isyanının da etkisi ile karada ve denizde mağlubiyetler alan Osmanlı, nihayet 1774 senesinde Küçük Kaynarca Anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır.³² Bu anlaşma ile Karadeniz'in Kırım da dâhil olmak üzere kuzey sahillerindeki ve Azak Denizi çevresindeki tüm halklar (Kuban, Bucak, Yedisan, Canboyluk, Yediçkul gibi) Osmanlı himayesinden çıkıyordu. Tarihinde ilk defa Karadeniz'e çıkan Rusya, Karadeniz kıyılarına temelli ulaşmış ve elde ettiği Azak, Kerç, Kılburun kaleleriyle genişleyebilmek adına önemli bir adım atmıştı. Böylece İstanbul dâhil tüm Karadeniz sahilleri Rus tehdidi altına girmişti. Bu zafer ile Ruslar yüzyıllardır süregelen hayalleri olan Osmanlı'yı yıkıp, yerine İstanbul merkezli Rus himayesinde bir 'Rum İmparatorluğu' kurmayı tasarlıyordu.³³

Kırım ilk çağlardan itibaren oldukça önemli bir merkez idi. Meşhur İpek yolunun bir kolu, Hazar Denizinden Kırım'a gelir ve oradan da İstanbul ve Çanakkale boğazları aracılığıyla Avrupa'ya taşınırdı. Ayrıca Kırım, Doğu Avrupa'nın da Ön Asya ile bağımlı sağlayan yegâne bir coğrafi konuma sahip idi.

²⁹ Ömer Tellioğlu, "Karadeniz'de Osmanlı Hâkimiyeti ve Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Mücadelesi" **Tarih Okulu Dergisi**, S.21, İzmir 2015, s.197.

³⁰ Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıcından 1917'ye Kadar**, s.296; Antlaşmanın diğer maddeleri için bkz. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C.1, TTK Yayınları, Ankara 1953, s.83-92.

³¹ Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar**, C.1, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s.76.

³² Antlaşmanın diğer maddeleri için bkz. Erim, **a.g.e.**, s.121-137.

³³ Kurat, **a.g.e.**, s.309-310.

Yani boğazlara sahip olan bir devlet daima Karadeniz’e de hâkim olmaya mecburdu. Bunun da en önemli kapısı Kırım idi.³⁴

17.asrın sonlarına kadar Rusların Karadeniz’e inmesine engel olan Kırım için Avrupalılar şöyle diyordu: ‘*İmparatorluğun sağ kolu olan Kırım Hanlığı idi. Bir kelime ile Karadeniz’de ve şimal hudutlarında İmparatorluk bilhassa kendisine tabi bu Türk-Müslüman devletine dayanıyordu.*’³⁵

Osmanlı Devleti, Kırım’a sahip olmadan Karadeniz’de askeri ve ticari seyrüsefer tekelini elinde tutmasının neredeyse imkânsız olduğunun farkındaydı.³⁶ Ruslar da Kırım’ı ilhak ederek kendi ticari ve askeri varlığının bir üssü olarak kullanmak istiyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti’ne baskı yapıp boğazlar ve Akdeniz’e de ulaşmalarının daha kolay olacağını farkında idiler.³⁷ Bu düşünce ile de 1783 senesinde Kırım’ı ilhak ettiler. Bu yüzden Osmanlı ordusu da bunu telafi edebilmek için 1787 senesinde Rusya’ya savaş açmış, ancak Ruslar sırasıyla Hotin, Özi, Akkerman, Bender, İsmail ve İbrail kalelerini alması üzerine Babıâli barış istemek zorunda kalmıştı. 1792 senesinde imzalanan Yaş Anlaşması ile Kırım’ın Rusya’ya ilhakı kabul edildiği gibi Karadeniz’in kuzeyindeki Osmanlı toprakları tamamen elden çıkmış oluyordu.³⁸ Bu anlaşma ile Rusya’nın Osmanlı’ya karşı askeri üstünlüğü su götürmez bir gerçek halini almış, Kırım’ın da ilhak edilmesi ile Ruslar için güneydeki tehlike bertaraf edilmişti.³⁹

Bahsettiğimiz 1768-1774 ve 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşları ile Rusya Devleti Karadeniz’de geniş bir hâkimiyet sahası elde etti. Bu saha Ruslara yeni yerleşme imkânları sağladı. Zira Nikolayef ve Kerson şehirlerinde tersaneler inşa

³⁴ Mehmet Saray, “Başlangıcından Petro’ya Kadar Türk-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış” **İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı**, S.35, İstanbul 1994, s.200.

³⁵ Halil İnalcık, “Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi” **Belleten**, S.30, C.8, TTK Yayınları, Ankara 1944, s.185-186.

³⁶ Gültekin Yıldız, “Kara Kuvvetleri” **Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.37.

³⁷ Hayri Çapraz, “XIX. Yüzyılda Çarlık Rusya’sının Kırım Politikası”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S.11, Ankara 2006, s.63.

³⁸ Köremezli, “*Osmanlı Rus Harpleri (1768-1878)*”, s.192.

³⁹ Haluk Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri: Bir Siyasi Tarih İncelemesi**, s.62; Antlaşmanın diğer maddeleri için bkz. Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, s.187-194.

edilmiş, donanmaya üs olacak Sivastopol kalesinin temelleri atılmıştı. Ruslar Karadeniz’de önemli bir yer edinmiş, iki-üç günlük deniz yolcuğu ile İstanbul’a varabilecek duruma gelmişlerdi.⁴⁰

Rusların bahsi geçen savaşlarda Kırım’ı elde etmesini ve Karadeniz üzerinden kazandığı avantajları Kurat şu şekilde açıklamıştır: *Katerina’nın Türk siyaseti sayesinde Rusya daha KiyefRusyası devrinde ulaşmak istediği Karadeniz’e inme amacını gerçekleştirmiş olduğu gibi, yüzyıllar boyunca Rusya’nın güney muntikaları için daimî bir tehlike teşkil eden Kırım Hanlığını da ortadan kaldırmış oldu. Katerina Osmanlı İmparatorluğu’nu tasfiye etmek, boğazları ele geçirmek politikasını prensip etmekle ilerideki Rus emellerine bir istikamet vermiş oldu.*⁴¹

1798 ve 1805 senelerinde yapılan iki ayrı Osmanlı-Rus ittifakı⁴² ile Ruslar, boğazlardan başka savaş gemilerinin geçmesini önlemenin yanında kendi gemilerinin serbestçe geçmesinin garantisini almıştı. Rus filosu ilk defa boğazları geçmiş, böylece boğazlarda üstün duruma gelmişti.⁴³

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı’nın çıkış nedeni ise Rusya, Fransa ve Osmanlı’nın yakınlaşma ihtimalinin önünü kesmek için bir takım harekât düzenlemiştir. Ayrıca Eflak ve Boğdan voyvodalarının da Rus yanlısı olmasının Osmanlı’yı rahatsız etmesi ve Osmanlı’nın Fransa’ya güvenerek bu voyvodaları azletmesi Rusya’nın savaş bahanesi olmuştu. Ruslar sırası ile Hotin, Bender, Kili ve Akkerman kalelerini ele geçirmiş bunun üzerine Osmanlı Devleti 1806 senesinde Rusya’ya savaş ilan etmişti. Rusların asıl amacı Bükreş’e kadar ilerleyip zaten isyan halinde olan Sırpılar ile birleşerek Balkan yarımadasının kuzeyine hâkim olmaktır. Ancak Napolyon’un Rusya’ya saldırması ile Rusya barış istedi. Nihayet iki devlet arasında 1812 senesinde Bükreş anlaşması imzalanmış, Rusya hayal ettiği emele

⁴⁰Jelavich, **Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar**, s.79.

⁴¹Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıcından 1917’ye Kadar**, s.311.

⁴² Bahsi geçen ittifakların maddeleri için bkz. Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, s.197-200, 221-232.

⁴³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.V, TTK Yayınları, Ankara 2011, s.31-36.

ulaşamamış sadece Baserabya b6lgesi ile yetinmek zorunda kalmıştı. Ayrıca Osmanlı milleti içinde ilk ayrıcalıklarda bu anlaşma ile Sırlara verilmiş oluyordu.⁴⁴

1826’da imzalanan Akkerman S6zleşmesi ile Ruslar bazı ayrıcalıklar elde etmişti. Yeniçeri Ocağı’nın da 1826’da II. Mahmud tarafından kaldırılması ile ordu henüz tam anlamıyla yenilenememişti. Osmanlı Devleti’nde 1821-1826 yılları arasında vuku bulan Yunan isyanı sonunda bağımsız bir Yunanistan kurulmasını isteyen ve bahsettiğimiz olaylardan faydalanmak isteyen Rusya, Osmanlı Devleti’ne savaş açmıştı. Navarin’de yakılan Osmanlı donanmasının (20 Ekim 1827)⁴⁵ eksikliğiyle beraber Rus akınlarının hem Kafkaslarda hem de Balkanlardaki başarısı sayesinde iki devlet arasında 1829 tarihinde Edirne Barişı imzalanmıştır. Buna g6re, Ruslar Tuna deltasının kontrol6n6 tamamen ele geçiriyorlardı ve Osmanlı Devleti Doğu Karadeniz kıyısındaki ve erkezistan topraklarındaki b6t6n haklarından vazgeçiyordu.⁴⁶ B6ylece Ruslar İstanbul’a bir adım daha yaklaşmış oluyorlardı.

Mısır valisi Mehmet Ali Paşa’nın isyanı ve Osmanlı topraklarına saldırıları neticesinde II. Mahmut Ruslardan yardım istemiş, Ruslar da bu durumu fırsat bilerek bu yardım istediğini geri evirmemişti. Rus ordusu nihayetinde Boğaziçi’ne ayak basmış ve bu durum İngiltere’yi telaşa sevk etmişti. 1833 senesinde Ruslar ve Osmanlılar arasında H6nk6r İskelesi Anlaşması imzalanmış, anlaşmanın en 6nemli maddesi gereğince Karadeniz’e yabancı devlet girmesini 6nlemiş oluyordu. Ancak başta İngiltere olmak 6zere Avusturya, Fransa ve Prusya bu anlaşmaya karşı çıkmış ve 1840 senesinde Londra Boğazlar S6zleşmesi’ni imzalamışlardır. Bu anlaşmaya g6re Osmanlı Devleti, eskiden olduğu gibi boğazlardan hiçbir yabancı geminin geçmemesi onaylanıyordu. B6ylece Rusya, H6nk6r İskelesi Anlaşması ile elde ettiği t6m kazanımlardan vazgeçme durumunda bırakılıyordu.⁴⁷

⁴⁴ Anlaşmanın diğer maddeleri için bkz. Erim, **a.g.e.**, s.245-254.

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Fuat 6ren, “1827 Navarin Savaşı ve Osmanlı Donanması”, **İstanbul 6niversitesi Tarih Dergisi**, S.46, İstanbul 2009, s.37-84.

⁴⁶ Anlaşmanın diğer maddeleri için bkz. Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, s.279-292.

⁴⁷ Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıcından 1917’ye Kadar**, s.343-346.

Osmanlı topraklarını hâkimiyeti altında alıp İstanbul'u yani Boğazları almak Rus imparatorlarının en büyük emelleri olduğunu yukarıda belirtmiştik. İmparator Nikola, Osmanlı gücünün gerilediği bir dönemde, yukarıda bahsettiğimiz emelini gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'ne tekrar savaş açmıştı. Bu seferki savaş bahanesi Babiâli'deki Ortodokslar için taleplerde bulunmaktı. Ağır olan bu taleplerin Osmanlı tarafından reddedilmesiyle Rusya Osmanlı topraklarına girmiş, Fransa ve İngiltere'yi yanında gören Osmanlı, Rusya'ya savaş ilan etmişti.

1853 senesinde başlayan bu savaş kimi tarihçilere göre 'ilk dünya savaşı' olarak yorumlanmıştır.⁴⁸ Çünkü bu savaş Osmanlı ve Rusya'dan ziyade kendi çıkarları söz konusu olduğu için ileri gelen devletlerin de müdahale etmesiyle kısmen dünya savaşı halini almıştır.⁴⁹

Rusya'nın Karadeniz'e ve dolayısıyla Boğazlar veyahut İstanbul'a tek başına sahip olması pek tabii İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarıyla örtüşüyordu. İmparator Nikola her ne kadar İngiliz yetkililerle *hasta adamın* mirasını bölüşmek için uzlaşmak istese de İngilizler bunu kabul etmemişti.⁵⁰ Hatta o kadar ki Fransa'nın da içinde bulunduğu bir ittifak gerçekleştirip *hasta adam* olarak nitelendirilen Osmanlı'nın yanında savaşmaya karar vermişti. Zaten savaş sonunda yapılacak olan konferans öncesinde elçiler arasındaki sohbet yukarıda söylediğimiz yansımasıdır. 'İngiltere, padişahla Müslümanlarını Türkiye'de tutmaktan çok, Rusları Türkiye'nin dışında tutmak için savaşmıştı.'⁵¹

Savaş Baltık Denizi'nde, Güney Rusya'da ve Kırım'da gerçekleşti. Bahsi geçen yerlerde bizim için önemli olan bölge ise Kırım'dır. Osmanlı'nın müttefikleri yani, Fransa ve İngiltere'nin buradaki Rus üssü Sivastopol'ü zapt edip Ruslara ağır bir darbe vurmak istemiştir.⁵² Savaşın seyrinde Ruslar Müttefik Devletlere daha fazla direnememiş ve 1856 senesinde Paris'te barış anlaşmasını kabul etmek durumunda

⁴⁸Köremezli, 'Osmanlı Rus Harpleri (1768-1878)', s.196.

⁴⁹Ayrıntılı bilgi için okuma önerisi; A. B. Şirokorad, **Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kıran Osmanlı-Rus Savaşları Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış**, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s.353-403.

⁵⁰Kurat, **a.g.e.**, s.346-347; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.5, TTK Yay., Ankara 1994, s.221-222.

⁵¹Alan Palmer, **Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu**, Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s.338.

⁵²J.M.Roberts, **Avrupa Tarihi**, Çev. Fethi Aytuna, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2010, s.483-484.

kalmıştır. Anlaşmadaki Karadeniz maddesine göre, Karadeniz’deki bütün devletlerin savaş gemileri geçişi kapalı olacak ve hiçbir surette hiçbir devlet Karadeniz sahili boyunca tersane ve mühimmat depoları tesis edemeyecekti ki buna Osmanlı devleti de dâhil idi.⁵³ Bu maddeye göre Rusların Osmanlı Devleti ile gerçekleştiren elde ettiği Karadeniz kazanımları çöpe gitmiş ve sıcak deniz hayalleri bir süreliğine gerçekleşmesi imkânsız bir hal almıştır. Bir süreliğine diyoruz çünkü ileriki sayfalarda bahsedeceğimiz gibi Müttefik Devletleri arasında çıkacak anlaşmazlık sayesinde Rusların yine Karadeniz’de söz sahibi olmaya çalışacağını göreceğiz. Ayrıca şunu belirtmekte fayda vardır ki, Ruslar bu savaşta yenilgisini iyi tahlil ederek başta Odessa, Kherson, Nikolaev olmak üzere limanlar ile iç bölgeler arasındaki ulaşım sorununun yenilginin asıl sebebi olduğunu görmüş, ülkelerini demiryolu ağlarıyla örerken, limanlar arasında da buharlı gemi seferleri başlatmışlardır.⁵⁴

Ruslar, 1877 senesine kadar Paris Anlaşmasının “*elini Türkiye’den çek*” olarak özetleyebileceğimiz maddelerine meydan okumadı, okuduğu zaman ise Avrupa kamuoyu artık Rusların lehine dönmüştü.⁵⁵

Rusların Karadeniz’e ve Osmanlı Devleti’ne hâkim olma düşüncesi Paris Anlaşması hezimetıyla son bulmamıştı. Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi Rusya İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti Karadeniz’de donanma bulunduramayacaktı. Rusya, Osmanlı Devleti için bu maddenin kendisi kadar ağır olmadığını farkındaydı çünkü Osmanlı Devleti, Marmara Denizinden kısa bir zaman dilimi içerisinde savaş gemilerini Karadeniz’e taşıyabilirdi.⁵⁶ İşte bu bir anda bozulabilecek dengeden Rusya çekiniyor ve anlaşma maddesini bozmak için fırsat kolluyordu. Bu da uzun sürmemiş, Almaz-Fransız çatışmasından (1870-1871) faydalanarak tekrar Karadeniz’e bir donanma göndermiştir. Fransız İhtilali ile başlayan ve uzun yıllardır Rusların Panslavizm politikası Balkan Devletleri arasındaki ulusçuluk fikrini uyandırmış ve *Slav kardeşlerini* Osmanlı’ya karşı ayaklanmışlardır. Ve nihayet

⁵³Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıcından 1917’ye Kadar**, s.357; Anlaşmanın diğer maddeleri için bkz. Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, s.315-357.

⁵⁴ Öztürk, **Pontus: Antikçağdan Günümüze Karadeniz’in Etnik ve Siyasi Tarihi**, s.97.

⁵⁵Colin Mcevedy, **Yakınçağ Tarih Atlası 1815’ten 2000’e Avrupa**, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s.34.

⁵⁶ Şahin, **Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi**, s.36.

Rusya, Osmanlı Devleti'nden Londra Protokolünde belirtilen Balkanlardaki Hristiyanlar lehine reform yapılmasını istemiş, bunu reddeden Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. Savaş süresince Osman Paşa ve Ahmet Muhtar Paşa gibi komutanlar iyi bir mücadele örneği göstermiş olsalar da Ruslar Edirne'nin düşüp yolun İstanbul'da gözükmesiyle İngiliz müdahalesi karşısında durmuşlardı. Akabinde de padişah II. Abdülhamid barış istemiş, geçerliliği olmayacak 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Anlaşması imzalanmıştır.⁵⁷ Bu anlaşma ile Ruslar iki asırdan beri amaçladıkları hedefe ulaşacaklarını düşünmüşlerdi. Ancak özellikle İngiliz müdahalesiyle Berlin'de bir kongre toplanılmasına karar verilip, Ayastefanos hükümsüz sayılmıştır. Rusya bu duruma boyun eğmek zorunda kalmıştır, çünkü Kırım Savaşı'na benzer bir konumda kalmaktan korkmuştu. 1878'de imzalanan Berlin Anlaşması ile Rusya'nın sıcak denizlere inmek için Ayastefanos'ta kurduğu Büyük Bulgaristan İngiltere'nin kontrolü altına girmiştir. Ayrıca Rusya Batum, Karsve Ardahan çevrelerini alırken, Tuna'nın sol sahil boyu da Ruslarda kalacağı maddesi konulmuştur.⁵⁸ Berlin Anlaşması için Rus Gorçakoff'un "bu mesleğimin en kara günlerinden biri"⁵⁹ sözleri anlaşmanın Ruslar açısından hezimetini gözler önüne sermektedir.

K. Karpas 1878 Berlin Anlaşmasını *Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, Rusya'nın güneye, Hazar Denizi ile Karadeniz'e doğru ilerlemesini önlemek amacıyla başarısız Osmanlı girişimleriyle 1569 yılında başlayan mücadelenin doruk noktası*⁶⁰ şeklinde tanımlamıştır.

Berlin anlaşmasıyla Rusya yine Akdeniz'e inme hülyasını gerçekleştirememiş, ancak bu hayalden de vazgeçmemiştir. Örneğin, Rusya eski İstanbul Büyükelçisi Nelidov, 1887 senesinde boğazlara ve İstanbul'a ani bir baskın yaparak Osmanlı'yı ele geçirmeyi planlamış ve bunu Çar'a sunmuşsa da uluslararası kamuoyunun uygun olmadığı gerekçesiyle rafa kaldırılmıştı.⁶¹ Ruslar, I.Dünya

⁵⁷ Antlaşmanın diğer maddeleri için bkz. Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, s.387-400.

⁵⁸ Antlaşmanın diğer maddeleri için bkz. Erim, **a.g.e.**, s.373-424.

⁵⁹ Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri: Bir Siyasi Tarih İncelemesi**, s.133.

⁶⁰ Kemal H.Karpas, **Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, Çev. Recep Boztemur, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s.202.

⁶¹ Öztürk, **Pontus: Antikçağdan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi**, s.98.

Savaşı'na kadar ara ara Osmanlı'ya savaş açmaya yeltenmiş ancak hem müttefik devlet bulamamış hem de kendinde o cesareti görememiştir.⁶²

Tarih boyunca yaşanan Osmanlı-Rus savaşlarına kısaca değindikten sonra cevaplamamız gereken önemli sorulara bir göz atalım. Öncelikle Osmanlı Ordularının kimi savaşlarda (örneğin 1787-1792 savaşı) sayıca üstün olmasına rağmen başarısız olmasının sebebi nedir? Yahut Osmanlı Devleti, Ruslara karşı yapılan yukarıda saydığımız savaşlarda neden muvaffak olamamıştır? Bunun nedenleri olarak komutanlar arasındaki geçimsizlik, koordinesizlik, iltimas ve rüşvet gibi maddeleri saymakla beraber⁶³ Rus ordusunun ilerleme açısından batının gelişmelerine ayak uydurması ve yine Rus ordusunun geçmiş mücadele tecrübelerinin Osmanlı yetkililerine göre çok daha iyi olduğunu da söyleyebiliriz. Örneğin, Osmanlı topraklarına aşina olan Rus kuvvetleri sefere çıkmadan önceki harplerde hazırlanmış haritalardan yararlanıyorlardı.⁶⁴ Bununla beraber şu sorulara cevap aramak da oldukça önem arz etmektedir; yukarıda bahsi geçen gelişmelerden Osmanlı istihbarat ağı ne kadar haberdardı veya istihbarat çalışmaları sonrası edinilen bilgileri Osmanlı yöneticileri uygulamakta ne kadar başarılı oldu? Aynı şekilde Rusların özellikle askerî açıdan gelişip, ilerlemelerini Osmanlı Devleti ne kadar takip edebildi?

Bu soruların cevaplarını vermeden önce son kısımda özellikle istihbaratın önemini vurgulamakla beraber, iki ülke arasındaki istihbarat geçmişine kısaca bakmakta fayda vardır.

Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk istihbarat faaliyetleri iki devletin ilişkilerinin başladığı tarihe kadar götürebiliriz.⁶⁵ Rusya, özellikle 1700 İstanbul Anlaşması ile İstanbul'da elçi bulundurma hakkını elde etmiş ve bu tarihten itibaren

⁶² Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri: Bir Siyasi Tarih İncelemesi**, s.147-152, Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıcından 1917'ye Kadar**, s.429-431.

⁶³ H.W. Wilson, **Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri (1850-1914)**, C.1, Çev. Lütfü Çekiç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s.101.

⁶⁴ Köremezli, *“Osmanlı Rus Harpleri (1768-1878)”*, s.183.

⁶⁵ İki devlet ilişkilerinin ilk ticari sahada başladığından yukarıda bahsetmiştik. Siyasi sahada kendini göstermesi 15. yüzyılın ortalarını bulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mithat Aydın, “19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya'nın Casusluk Faaliyetleri”, **AÜ DTCTF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.32, S.53, Ankara 2013, s.24.

casusluk faaliyetlerine hız vermiştir.⁶⁶ ClaudisRondeau'nun1728-1739 tarihleri arasındaki dönemi kapsayan yazışmaları da Rusların Osmanlı ülkesinde geniş bir istihbarat ağı kurduğunun göstergesidir.⁶⁷ Ruslar 93 Harbi'nde bilhassa Tuna cephesinde Bulgarların, Kafkasya cephesinde de Ermenilerin istihbaratları sayesinde Osmanlı orduları hakkında bilgi sahibi olmuşlardır.⁶⁸ Osmanlı Devleti ise istihbarat konusunda Rusya ile birebir yarışamamış, öncü süvari keşifleri, cephe casusları, savaş esirleri, yerli halk veyahut tüccarlar tarafından alınan bilgilerle düşmanın niyetini okumak ve ona göre taktik geliştirmek pek mümkün olmamış⁶⁹, düşman hedef ve hareketleri hakkında bilgi sahibi olunamadığı gibi, her türlü bilginin dışarıya sızmasını da önleyememişti. Örneğin Kavalalı Mehmed Ali Paşa meselesinde Payitaht, Mısır'dan o kadar geç ve eksik istihbarat alıyordu ki Ali Paşa öldürüldükten sonra onu Mısır valisi zannederek Vehhabilerle savaş için asker gönderilmesini emretmişti.⁷⁰

Doğal olarak artık güçsüzleşmiş, döneminin gerisinde kalmış ve istihbarat ağının düşünülünün aksine çok zayıf olmadığı ancak uygulayacak ekipman ve altyapının sahip olunmadığı bir ordunun başarılı olmasını beklemek de oldukça hayalperest bir tutum olacaktır.⁷¹

B. Osmanlı Devleti Askeri İstihbarat Teşkilatı

⁶⁶ Osmanlı Devleti, Rusların böyle bir hakka sahip olmaması için uzun süre direnmişti. Çünkü gelecek olan elçinin diplomatik faaliyetlerinden ziyade, ülkedeki soydaşlarını kışkırtacaklarını ve casuslukla da meşgul olacaklarını pek tabi biliyordu. İlk Rus büyük elçisi olarak P.A.Tolstoy görevlendirilmiş ve hazırladığı raporda Osmanlı Devleti hakkında birçok bilgi elde etmiştir. Rapor hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Bülbül, **Osmanlı Belgelerine Göre Rus Elçisi Tolstoy'un Faaliyetleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2007.

⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Alper Başer, "Claudius Rondeau'un yazışmalarında Osmanlı Devleti ve Osmanlı-Rus İlişkileri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.28, S.2, İzmir 2013, s.369-384.

⁶⁸ Şahin, **Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi**, s.62-63.

⁶⁹ Yıldız, "Kara Kuvvetleri", s.39-40.

⁷⁰ Akçura, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. asırlarda)**, s.88-100.

⁷¹ Zekeriya Türkmen, "Osmanlı Askeri Teşkilatında Yenileşme Hareketleri Konusunda Yapılacak Çalışmalarda Türk Arşivlerinin Yeri ve Önemi", **Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu 17-19 Kasım 2005**, İstanbul 2006, s.311.

İstihbârât kelimesini Ferit Devellioğlualınan, *duyulan haberler; haber almalar* olarak tanımlarken⁷², istihbâr kelimesinin çoğulu olan istihbârât kelimesi Kamûs-ı Türkî’de *sorup tahkik ederek haber ve malumat alma iken, lisanımızda; haber alma manasında kullanılır*⁷³, şeklinde tanımlanmıştır. En geniş tanımıyla istihbârât, *teknik olarak bir devletin kendi güvenlik politikasını yürütmek için yurt içinde ve yurt dışında askeri, siyasi, ekonomik, sosyal, coğrafi, biyografik, ulaştırma, haberleşme gibi konularda bilimsel ve teknik yöntemlerle bilgi toplaması, bunları sınıflandırması, analiz etmesi ve karşı casusluk çalışmaları yapması anlamına gelmektedir*.⁷⁴

Yukarıdaki tanımlardan yola çıkarak anlaşılaçağı üzere istihbarat, içten ve dıştan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı devleti korumak için en önemli kaynaklardan biridir. K. Karabekir’in belirttiğı gibi, *vücut ne kadar kuvvetli olursa olsun kulaktan, hele ki gözden yoksun olmak, onu çoktan felçli hale getirmiştir*.⁷⁵ İstihbaratın öneminin bilincinde olan her devlet gibi, Osmanlı Devleti de özellikle II. Abdülhamid döneminde bu konuya önem vermiş ve gerekli müesseseler kurmaya başlamış yahut geçmiş dönemlerdeki müesseseleri iyileştirme yoluna gitmiştir.

Devlet kavramının var oluşundan bu yana ülkelerin birbirine karşı, öncelikle kendi güvenliğini korumak amacıyla önceden haber almak istemesi istihbarat kavramının oluşmasına neden olmuştur. Doğabilecek herhangi bir tehlikeyi önceden görebilmek ve ona göre tedbir almak, olayların gerçek nedeni hakkında bilgi sahibi olmak ancak sistemli ve sağlıklı bilgi akışı sayesinde mümkündür. İstihbarat, üretimi beş basamaktan oluşmaktadır. Bunlar; planlama, toplama, işleme, çözümleme ve üretim, dağıtımdır. Planlama, istihbarat ihtiyacının belirlenmesi, konuların öncelik sırası ve izlenmesi gereken devlet/kişinin belirlenmesini kapsarken, ikinci basamağı olan toplama, açık ve kapalı kaynaklar olarak ikiye ayrılır. Açık kaynaklar *kamuoyuna açık, görsel ve işitsel kaynaklı gazete, dergi, yıllıkların işlevsel hale*

⁷² Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2015, s.524.

⁷³ Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Türkî**, Çağrı Yay, İstanbul 2010, s.98.

⁷⁴ Nurullah Aydın, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İstihbarat**, Parola Yayınları, İstanbul 2015, s.17. Ayrıntılı tanımlar için bkz; Nurullah Aydın, **İstihbarat ve İstihbaratçı**, Parola Yayınları, İstanbul 2015, s.15-17.

⁷⁵ Kazım Karabekir, **Gizli Harp İstihbarat**, Haz. Emrullah Tekin, Kamer Yayınları, İstanbul 1998, s.23.

getirilip kullanılması olarak tanımlarken, kapalı kaynaklar ise hedef kurum ve kişilerin haberi olmaksızın çeşitli haber toplama metotlarıyla elde edilen kaynaklardır. Ayrıca, haberi gönderen yetkili kişinin de bulunduğu ülkedeki sefir ve ataşemiliterleriyle ve yine o ülkedeki askeri ve idari yetkililerle kurduğu bağlantılarla elde edilen bilgileri de açık istihbarat olarak değerlendirebiliriz.⁷⁶ Açık olan haber unsurları; ordunun harp durumu, silahlar, trenler, yollar, arazi, yollar, iklim, kullanılan araçlar, komuta durumu, askerlerin durumu, komutanlar hakkında geniş çaplı bilgiler, ülkenin zenginlikleri, dış başındaki ülkenin yansıması gibi konulardır. Gizli unsurlar ise, seferberlik hazırlıkları, harekât hakkında halkın ve ordunun düşünceleri, psikolojik durumları, dedikodular gibi konuları kapsamaktadır.⁷⁷ Üçüncü basamak elde edilen verilen işlenme sürecidir. Toplanan bilgiler önce tasnif edilir, haberin güvenilirliği kontrol edilir ve son olarak da yorumlanır. Dördüncü basamak olan çözümleme ve üretim elde edilen bilgilere nasıl ulaşıldığının açıklanması iken son basamak dağıtım ise, elde edinilen istihbarat ürününün yetkili merkezlere ulaştırılmasıdır.⁷⁸ İstihbarat çarkı⁷⁹ da denilen bu basamaklar sayesinde istihbarat bilgilerinin güvenilirliği endişesinin ortadan kalkması kesin olmasa da mümkündür. Ayrıca bu çarkın aşamaları arasında hiyerarşik bir ilişki söz konusu değildir.

İstihbaratın önemli bir bölümünü oluşturan psikolojik harp istihbaratını “*bir devletin diğer devlet üzerinde milli menfaatlerini gerçekleştirmek üzere uyguladığı psikolojik harpte kullanacağı her alandaki zafiyetlerinin ve hassasiyetlerinin sistematik bir tarzda tespiti, tasnifi, yorumlanması ve istihbarat haline getirilmesi*” olarak tanımlayabiliriz.⁸⁰ Psikolojik harp istihbaratına örnek olarak,

⁷⁶ Gültekin Yıldız, **Osmanlı Devleti’nin Dış Askeri İstihbarat Faaliyetlerinin Yürütülüşü ve Merkezi Karar Alma Süreçlerine Katkısı (1869-1914)**, TÜBİTAK Projesi, İstanbul 2015, s.86.

⁷⁷ Karabekir, **a.g.e.**, s.23-24.

⁷⁸ Nurullah Aydın, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İstihbarat**, s.17-18.

⁷⁹ Bu aşamalar temelde aynı olsa da terim olarak farklı kaynaklara göre değişiklik göstermektedir. Örneğin Zakir Gül, adı geçen makalesinde bu çarkı şu aşamalara ayırmıştır: Planlama/Hedef Belirleme, Bilgi Toplama ve Derleme, Analiz, Raporlama ve Geri Dönüşüm. Zakir Gül, “İstihbarat Çeşitleri ve Stratejik İstihbarat”, **Güvenlik Sektöründe Temel Stratejiler**, Ed. Fatih M. Harmancı, Murat Gözübenli, Cevdet Zengin, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2015. Yine, Sherman Kent bu çarkı asıl problemin ortaya çıkışı, asıl problemin analizi, verilerin toplanması, verilerin değerlendirilmesi, hipotez anı ve sunuş olarak aşamalara ayırmıştır. Sherman Kent, **Stratejik İstihbarat**, Çev. B. Yasemin Özbek, Nazlım Şüküroğlu Arıcı, ASAM Yayınları, Ankara 2003, s.145-168.

⁸⁰ Oğuz Kalelioğlu, “Psikolojik Harp İstihbaratı”, **Avrasya Dosyası İstihbarat Özel Sayısı**, C.8, S.2, Ankara 2002, s.100.

AndreasDendrinos isimli şahsın 1976 senesinde yayımladığı “ElladaSipna” (Yunanistan Uyan) adlı kitabını gösterebiliriz. Yazar, kitabında Türkiye’nin Yunanistan’ın en önemli düşmanı olduğu vurgusunu yapıyor ve Türkiye aleyhine olan her şeyin desteklenmesi gerektiğini yazmıştır. Bu kitabın içinde yer alan öneriler, Yunan hükümeti tarafından uygulanması için harekete geçilmiştir. Örneğin Yunanistan’ın 1999 senesinde yakalanan terörist başına verdiği desteği itiraf etmesi ülkemize karşı uygulanan psikolojik harbin bir göstergesidir.⁸¹

Psikolojik harekât istihbaratı ise “*yürütülen psikolojik harbin içinde herhangi bir alandaki hassasiyetin tespiti, tasnifi, yorumlanması ve istihbarat haline getirilmesi*”olarak tanımlayabiliriz.⁸² Örnek olarak, II. Viyana Kuşatmasında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Kırım Tatarları arasında geçen olayı verebiliriz. Düşman ajanlarının zaferden sonra Mustafa Paşa’nın yağmaya izin vermeyeceği dedikodusunu yayarak, onların heyecan ve isteklerini kırmış, kuşatmanın mağlubiyetle neticelenmesine sebep olmuştur.⁸³ Psikolojik harekât istihbaratının önemi bu örnekle anlamlandırabiliriz.

Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi bir devlet ya da devleti yöneten, kendisinin veyahut devletin bekası için alacağı önlemleri önceden kestirebilmek için istihbarata önem vermek zorundadır. Çünkü büyük bir devlet, iyi teşkilatlanmış bir istihbarat sistemi olmadığı müddetçe yaşayamaz.⁸⁴

İstihbarat faaliyetleri insanlık tarihinin başlangıcından beri süre gelen bir olgudur. Şüphesiz devletler ve hükümdarlar istihbaratı kullanmış lakin bu kullanım devamlı ve düzenli bir biçimde gerçekleşmemiştir. Genellikle komutanlar ileri görüşlülüğü sayesinde yahut düşman ordudan daha iyi bir donanıma sahip olduğu için başarılar kazanmıştır. Denilebilir ki, bilge bir hükümdar ile iyi bir komutanın normal askerlere oranla savaşı kısa sürede kazanıp, zafere ulaşması istihbarata

⁸¹ Kalelioğlu, **a.g.m.**, s.101-102.

⁸² Kalelioğlu, **a.g.m.**, s.104.

⁸³ İlter, “*Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX. Yüzyıllar)*”, s.242.

⁸⁴ Aziz Yakın, **İstihbarat, Casusluk ve Casuslukla Mücadele**, Dışişleri Akademisi Yayınları, S.3, Ankara 1969, s.21.

bağlıdır.⁸⁵ Buna rağmen ülkeler genelinde 19. Yüzyıla kadar herhangi bir kalıcı istihbarat ağı sağlanamamıştır. Fransız İhtilali ve özellikle endüstriyel devrimin akabinde yeni bakış açıları ve yeni isteklerin doğmasıyla beraber istihbaratın da modernleşmesi olağan olmuştur.⁸⁶ Yani modern dünyanın ortaya çıkması modern istihbarat kurumunu da peşinden getirmiştir.⁸⁷ Ve doğal olarak aylarca sürmesi gereken savaşlar da kısalma şansı bulmuş oluyordu.⁸⁸ İstihbarat hakkında kısa ve genel bilgilendirmeden sonra, Osmanlı Devleti'ndeki istihbarat kavramıyla beraber özelinde Osmanlı askeri istihbaratı hakkında bilgi verilecektir.

Osmanlı Devleti de kurulduğu günden çöküşüne kadar geçen süre zarfında iç⁸⁹ ve dış istihbarata önem vermiştir. Ayrıca devletin yöneticileri kendilerini doğrudan ilgilendiren olaylar hakkında bilgi sahibi olmak için önemli uğraşlar edinmişlerdir.⁹⁰

Osmanlı Devleti 19. Yüzyıl öncesinde çeşitli istihbarat yöntemleri kullanmıştır. Bunlar gönüllü casusluk, ücretli casusluk, dil alma yöntemi, tüccar ve gezginler olmak üzere dört kısma ayırdığımız istihbarat yöntemleridir.⁹¹ Bu yöntemlerden kısaca bahsedecek olursak, gönüllü casusluk çoğunlukla devletin kuruluş döneminde görülmüş olup, bu kişiler özellikle dış istihbarat alanında yeni fethedilecek yerler hakkında bilgi toplayıp, merkeze iletmekle yükümlüydüler. Ücretli casusluk, devlet tarafından maaşı ödenen resmi casuslardan oluşmaktaydı. Dil alma yöntemi, düşman tarafından esir alınanların verdikleri bilgilerden oluşmaktayken son olarak tüccar ve gezginler de gidip gördükleri yerler hakkında

⁸⁵ Sun-Tzu, **Savaş Sanatı**, Çev. Adil Demir, Kastaş Yayınları, İstanbul 2008, s.83. Sun-Tzu (MÖ 550-470) istihbarat konusuna ilk somut bir şekilde yaklaşan ve önemini savunanların başında gelen Çinli filozof.

⁸⁶ Ahmet Yüksel, **II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s.27.

⁸⁷ David Kahn, “İstihbaratın Tarihsel Teorisi”, **Avrasya Dosyası İstihbarat Özel Sayısı**, C.8, S.2, Ankara 2002, s.6-7.

⁸⁸ Enigma cihazında (Naziler tarafından gizli mesajların şifrelenmesi ve tekrar okunmasını sağlayan araç) şifrelenen mesajların okunması ile Atlantik Savaşı aylarca kısalmıştır. Bkz. Kahn, **a.g.m.**, s.11.

⁸⁹ Devletin kuruluş zamanlarında daha çok şehzadeler için kullanılan iç istihbarat, özellikle II. Mahmut sonrası için tebaanın, ordu mensuplarının, esnafın, kalpazanların, ayanların, tarikatların kontrol altına alınması amacıyla kullanmıştır. Ahmet Yüksel, **a.g.e.**, s.494-524.

⁹⁰ Örneğin, Osmanlılar, Rusya ile aralarında savaş çıkmasına neden olacağı düşünülen İmam Mansur hakkında geniş istihbari çalışma başlatmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yüksel, “Osmanlı İstihbarat Ağı ve İmam Mansur” **OTAM**, C.32, S.32, Ankara 2012, s.171-200.

⁹¹ Haldun Eroğlu, “Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nin İstihbarat Stratejileri”, **Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.22, S.34, Ankara 2003, s.17.

bilgiler vermekteydiler.⁹² Bunların yanı sıra düşman devlet sınırına yakın idareciler/hanlar, Avrupa topraklarında görevli olan yöneticiler, hacılar, Ruslara esir düştükten sonra Osmanlı topraklarına geçen Müslüman esirler, tüccarlar⁹³, İstanbul'daki yabancı elçiler, tatarlar (ulaklar), ayanlar, tercümanlar, tebdiller⁹⁴ de Osmanlı'nın istihbarat sağlayıcılarıydı.⁹⁵ Bu istihbarat sağlayıcılarının etki alanları ve özellikleri farklı olduğu için, adı geçenlerin işbirliği Osmanlı istihbaratı adına önemlidir.⁹⁶ Ayrıca karakolları da belirtmekte fayda vardır. Karakolların iki önemli görevi vardı. Bunlardan ilki düşmanın nerede ve sayısı hakkında bilgi sahibi olmak iken, ikincisi ise onlardan dil ele geçirmek olmuştur.⁹⁷ Bahsi geçen tüm bu istihbarat sağlayıcılarının mali boyutunu Ahmet Yüksel ilk olarak muafiyet sağlamak, ikincisi tımar sahibi etmek, üçüncüsü ücret vermek ve nihayet ödüllendirmek veya ücreti ödül olarak vermek şeklinde dört kısma ayırmıştır.⁹⁸ Ayrıca bu memurlara ödenen miktar yapılan işin önemine, tehlikesine ve bölgenin stratejik önemine göre değişmektedir. Yani “önemli işe, önemli ücret” mantığının işlediğini söyleyebiliriz.⁹⁹

Bu noktada şu ayrıntıyı belirtelim Osmanlı Devleti'nin istihbarat ağı özellikle dağılma dönemine kadar kurumsal bir yapıda olmamıştır. Osmanlı istihbaratı, farklı isim ve şekillerde sadece devletin girişeceği mücadeleye yön vermek ve ülke sınırları içerisinde oluşabilecek asayişsizliklere önlem alabilmek amacıyla kullanılmıştır.¹⁰⁰ Dolayısıyla kurumsal bir yapı olmadığı için yapılan operasyonların payitahttan kontrol edilmesi oldukça zor olmuştur. Bahsi geçen operasyonlar da tamamen olmasa

⁹² Aydın, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İstihbarat**, s.76-79.

⁹³ Tüccarların arasında özellikle esir ticareti ile uğraşanların istihbarata en yakın olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emrah Safa Gürkan, **Sultanın Casusları**, Kronik Kitap, İstanbul 2017, s.72-73.

⁹⁴ Ülke içerisinde kimliklerini gizleyip farklı kıyafetlerle inceleme ve araştırma yapmak için seyahatlere çıkan ve bu seyahatler sonucu gözlemlerini rapor şeklinde merkeze ileten istihbarat elemanları.

⁹⁵ Ahmet Yüksel, **II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı**, s.135-197.

⁹⁶ Gürkan, **a.g.e.**, s.137.

⁹⁷ Ahmet Yüksel, **Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Osmanlı İstihbarat Ağı**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s.70-93.

⁹⁸ Ahmet Yüksel, “Teşkilat-ı Mahsusa 'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğunda İstihbaratın Mali Boyutu”, Ed. Zafer Gölen, İbrahim Serbestoğlu, **Sosyal ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler-2**, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 610.

⁹⁹ Mehmet Ali Beyhan, “II. Abdülhamit Döneminde Hafiyye Teşkilatı ve Jurnaller”, **İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri**, S.8, İstanbul 1999, s.72.

¹⁰⁰ Haldun Eroğlu, **Osmanlılar Yönetim ve Strateji**, Bilimevi Basın Yayınları, İstanbul 2006, s.93.

da büyük oranda yerel makamların inisiyatifine bırakılmıştır. Bu durumun nedenlerini E.S.Gürkan beş maddede açıklamıştır: İlk olarak, sınır ötesindeki olaylar karşısında casusların zaman kazanması adına gerekli zaman ve yerde olmasını ancak İstanbul'un aradan çekilmesi ile mümkün olduğunu belirtmiştir. İkinci olarak, İstanbul'un gelen habere hemen karşılık vermesi pek mümkün olmamasının yanında giden haber de güncelliğini yitirecektir. Buna mahal vermemek için mevcut eyaletin yöneticisine yetki verilmiştir. Üçüncü olarak, özel ulakların oldukça pahalı olması. Dördüncü olarak, Osmanlı Devleti'nin daimî elçilikleri Avrupa Devletlerine göre geç açmasının verdiği dezavantajdan kaynaklı diplomatik bir ağdan yoksun olmasının bu şekilde doldurulacağını düşünmesinden kaynaklıyken nihayet beşinci olarak, bu *âdem-i merkeziyetçi* yapının gereksiz bilgileri eleme imkânı sağlamasıdır.¹⁰¹

Devletin ilk nüvelerinin atıldığı zamanlarda Osman Gazi İnegöl tekfurı ile mücadele ederken ve Orhan Gazi de Konur kalesinin fethi sırasında Martolos¹⁰² adı verilen ajanlardan yararlanıldığı bilinmektedir. Yine kuruluş devri padişahlarından I.Murad Balkanlardaki fetihler sırasında Avrupalı Devletlerin nabzını yoklamak için Venedik tüccarlarından bilgi sağlamış, Yıldırım Bayezid, II. Murad, Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid de ataları gibi haber ve bilgi toplamıştır.¹⁰³ Yine aynı şekilde Voynuk teşkilatından da istihbarat adına bilgi sahibi olunmuştur.¹⁰⁴ Voynuk ve Martolos teşkilatında bulunan gayrimüslimlerin yabancı dillerinin olması, arazileri iyi bilmesi ve gayrimüslim halk arasında rahatça dolaşmalarından ötürü haber toplama işlerini de üstlenmeleri gayet doğal bir durumdu. Doğal olarak, bahsettiğimiz bu iki teşkilatı istihbarat teşkilatı gibi değerlendirmemiz yanlış olacaktır.¹⁰⁵

İmparatorluk döneminde istihbarata önem veren bir başka padişah Yavuz Sultan Selim idi. Bu dönemde işlevsel bir istihbarat kurma fikri Sadrazam Piri

¹⁰¹ Gürkan, **Sultanın Casusları**, s.178-181.

¹⁰² Martolos teşkilatı, Osmanlı askeri teşkilatında çeşitli görevler yapan özel bir sınıf. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, “Martolos” **TDVİslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXVIII, Ankara 2003, s.64-66.

¹⁰³ Erdal İlter, “Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX. Yüzyıllar), **Avrasya Dosyası**, C.8, S.2, Ankara 2002, s.233-234; Ahmet Yüksel, **II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı**, s.51-65.

¹⁰⁴ Voynuk teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Kayapınar, “Voynuk” **TDVİslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XLIII, Ankara 2013, s.126-127.

¹⁰⁵ Eroğlu, “*Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nin İstihbarat Stratejileri*”, s.18.

Mehmed Paşa'dan çıkmıştı. Bu zamanda örneğin, Rodos adasında bir istihbarat ağı kurulmuş, şövalyelerin güvenini kazanmak için türlü oyunlar oynanmış ve din değiştirip Yahudi olan bir doktor bu örgütün başına getirilmişti.¹⁰⁶ Yine Kanuni Sultan Süleyman devrinde ise bilinen en önemli isimler Don Andread'Amaral, PalajtayLörincz, KürtössyGergely, SimonPeterve,Zigetvar seferindeki kılavuzu¹⁰⁷ BalazshazyMarton idi.¹⁰⁸ Ayrıca II. Selim döneminde Marranoistihbaratından¹⁰⁹ Yasef Nasi isimli casus da dönemin en önemli casusuydu.¹¹⁰ Elde edilen bilgiler İstanbul'a ulak ve menzilhaneler aracılığıyla ulaştırılıyordu.¹¹¹

Osmanlı Devleti yukarıda sözünü ettiğimiz gibi istihbarat çalışmaları yaparken, yabancı devletler de tabi ki boş durmuyorlardı. Osmanlı klasik çağında Bizanslıların yanı sıra Venedik, Ceneviz, Papalık ve Macar Krallığı gibi ülkelerin de casusları aracılığıyla Osmanlı Devleti hakkında bilgi aldıklarını belirtmek gerekir. Türk olmayan unsurların Türk düşmanlığı ve Türklerin dönmelere gelenek halini alan güven ve itibarları ile beraber¹¹² özellikle 16. yüzyıldan sonra yabancı devletlerin Osmanlı toprakları üzerinde casus sayısında artış olduğu bilinmektedir. Buna neden olarak Batılı devletlerin siyasal, sosyal, ekonomik, bilimsel ve teknik alanlarda Osmanlı Devleti'nin üzerinde etkisini hissettirmeleri ve ayrıca yabancı devletlere verilen imtiyazların olumsuz sonuçları olarak bahsedebiliriz.¹¹³

18. yüzyıl bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemi olarak adlandırdığımız bir dönemdir. Osmanlı'nın gerileme dönemine girmesinin birçok nedeni söz konusuysen bizim için önemli olan kısmı istihbarat faaliyetlerinin yetersizliğinin ve istihbarata gerekli önemin verilmeyişinin rolünün bu duruma etki

¹⁰⁶ İlter, “*Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX. Yüzyıllar)*”, s.236-237.

¹⁰⁷ Feth'e gidilecek yerlerdeki bataklıkları, geçitleri ve güvenli yolları bildikleri için ‘kılavuz’ adını almışlardır.

¹⁰⁸ İlter, **a.g.m.**, s.237-238.

¹⁰⁹ İber Yarımadasından kaçan Yahudilerin oluşturduğu istihbarat ağıdır.

¹¹⁰ Nurullah Aydın, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İstihbarat**, s.94.

¹¹¹ Gabor Agoston, **Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç**, s.52; Gürkan, **Sultanın Casusları**, s.199-203; Cemal Çetin, **Ulak Yol Durak: Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhaneler) 1690-1750**, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2013.

¹¹² Karabekir, **Gizli Harp İstihbarat**, s.37.

¹¹³ Mithat Aydın, “*19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya'nın Casusluk Faaliyetleri*”, s.21-22.

etmiş olmasıdır. Kimi devlet adamları da bu durumun gerekliliği üzerinde durmuştur. Örneğin, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin 1669/1670 senesinde kaleme aldığı “Telhisü'l-Beyân fî Kavânin-i Al-i Osman” (Osmanlı Kanunlarının Özet Açıklamaları) adlı eserinde “*Pâdişâhlara lâzım olanın biri dahi budur ki mahfîce casuslar kullanıb'vüzerâ ye 'ulema ve ümerâ ve 'umumen paytaht-ı selâse ve sa'irmemâlik-i mahrusasükkânım şöyle bilmek gerekdir ki herkes ne amelde İse güya ki kendi ile bile idi. Böyle olıcakher kesin kalbi havf üzere olub kem amellerden ictinab ederler.*” diyerek padişahın istihbarata önem vermesi gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁴

Yine Defterdar Sarı Mehmet Paşa 1714-1717 yılları arasında kaleme aldığı “Nesâyihü'l-Vüzerâve'l Ümerâ” (Vezirlere ve Emirlere Nasihatler) adlı eserinde “*Ahvâl-i düşmeni dahi bilmek mühimm-i azimdir. Düşmen ahvâli bilinmemek ile ve tefahhus ve istihbar olunmamağla nice devlet berbad olmuştur.(...) Ve her bir serhadden taraf-ı düşmene nihâni casuslar gönderilüb peyderpey düşmeni dinin keyfiyetlerinden haberdar olmağa sa'yeyliyeler*” diyerek tavsiyelerde bulunmuştur.¹¹⁵

18. yüzyıla gelindiğinde Rusya ve Avusturya ile rekabetin özellikle Karadeniz üzerinden arttığını gören Osmanlı devlet adamları deniz istihbaratına da gereken önemi vermeye başlamıştı. Ancak şu tezatlığı da belirtmek gerek, 1770 senesinde Rus donanmasının Osmanlı denizlerine gelmekte olduğu Fransa hükümeti tarafından bildirilmiş, bu bilgi Rusların Akdeniz’de bir *istinat noktası* olmaması düşüncesiyle çok da dikkate alınmamış ve bu olay akabinde de Çeşme’de Osmanlı donanması yakılmıştı.¹¹⁶ Donanmanın yakılmasını sadece bu sebebe bağlamak pek tabii doğru olmayacaktır. Çünkü unutmamak gerekir ki istihbarat savaşta ana unsur değil, yardımcı bir unsurdur.¹¹⁷

¹¹⁴ Robert Anhegger, “Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Osmanlı Devlet Teşkilatına dair Mülâhazaları” **Türkiyat Mecmuası**, C.10, İstanbul 1953, s.379.

¹¹⁵ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **Devlet Adamlarına Öğütler**, Der. ve Çev. Hüseyin Ragıp Uğural, TTK Yayınları, Ankara 1969, s.79.

¹¹⁶ İltis, “*Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX. Yüzyıllar)*”, s.244.

¹¹⁷ Kahn, “*İstihbaratın Tarihsel Teorisi*”, s.12.

İstihbarat adına bu yüzyılda yaşanan önemli olaylardan biri de Avrupa'ya gönderilen sefirler ve onların kalem aldıkları sefaretnamelerin Osmanlı dış askeri ve siyasi hayatında yeni bir döneme girmiş olduğudur. Bu durum Osmanlı idaresinin Avrupa ordularının teşkilat, teçhizat ve tefekküratları¹¹⁸ hakkında daha ayrıntılı bilgi sahibi olmasını sağlamıştır.¹¹⁹ Örneğin Ahmet Azmi Efendi'nin Prusya Sefaretnamesinde Prusya Devleti'nin iç nizamı, menzilhane yolları, ordusu, mühimmat, cephe ve silahları hakkında bilgiler mevcutken Osmanlı ülkesinde ıslahat yapmak isteyen III. Selim için oldukça faydalı bilgiler içermektedir.¹²⁰ Yine Ebubekir Ratıp Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesindeki Avrupa'nın askeri, idari ve mali teşkilatı hakkında mahallinde yapmış olduğu gözlem ilk esaslı ve mufassal rapor olarak kayda geçmektedir.¹²¹ Yollanan sefirler sadece askeri meseleleri ele almamış, siyasi yani gittikleri ülkelerin durumlarını da kaleme almıştır. Mesela, Ahmet Rasim Efendi'nin Viyana Sefaretnamesinde Avusturya İmparatorluğu'nun kuruluşu, dâhili ve mali idaresi hakkında bilgi verdiği görülmektedir.¹²²

Osmanlı Devleti'nin bir diğer haber ama kaynağı ise daimî elçilikler olmuştur.¹²³ III. Selim zamanında elçilik faaliyetleri daimî ikamet elçiliklerine dönüştürülmüştür. İlk daimî elçi 1793 senesinde Londra'ya gönderilen Yusuf Ağâh Efendi'dir.¹²⁴ Elçilerin asıl görevi gittikleri devletlerin ne durumda olduklarını ve ne yapmak istedikleri hakkında malumat toplamaktır. Ancak gönderilen elçilerin siyasi tecrübelerinin azlığı, büyükelçi sıfatı ile gönderilmiş kişilerin genellikle maliyeci kökenli olmaları¹²⁵ ve yabancı dil bilmemeleri gibi etkenlerden dolayı beklenen

¹¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Cevat Şayin "Askeri Tarih Araştırmasında Yeni Bir Yaklaşım 3T (Teşkilat, Teçhizat ve Tefekkürat)" **Osmanlı Askeri Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar**, Der. Cevat Şayin, Gültekin Yıldız, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s.58-83.

¹¹⁹ Gültekin Yıldız, "Osmanlı Dış Askeri İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin ihdası ve Osmanlı Askeri Ateşe Raporları" **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.17, Ankara 2012, s.242-243.

¹²⁰ Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, TTK Yayınları, Ankara 1968, s.149.

¹²¹ Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, s.154.

¹²² Unat, **a.g.e.**, s.102.

¹²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ercüment Kuran, **Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1968; Ahmet Dönmez, **Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'ya Yeniden Tesisi 1832-1841**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.

¹²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Unat, **a.g.e.**, s.168-179.

¹²⁵ Paris'e atanan Morali Seyyid Ali Efendi'nin mesleği kisedarlık iken Anadolu Muhasebeciliğinde görevli olan İbrahim Afif Efendi ise Viyana'ya ilk daimî büyükelçi olarak atanmıştır.

bilgiler elde edilememiştir.¹²⁶ Bunun yanında 1797 senesinde Viyana'ya ilk atanan İbrahim Afif Efendi, İstanbul'da Fransa için çalışan İspanya maslahatgüzarı Bouligny'nin görevinden uzaklaşmasına sebep olmuştur.¹²⁷

II. Mahmut 1834 senesinde İstanbul-İzmir arası posta yolu yaptırmış ve haberleşmeyi böylece pratik hale getirmiştir. 1855 senesinde ise telgrafın Osmanlı Devleti'ne gelişi ile birlikte yukarıdaki sayfalarda anlatmaya çalıştığımız şartlar üzerine özellikle Osmanlı-Rus ve Kırım Harbi'nde istihbarat raporları ve haberlerinulaştırılması adına yararlanılmıştır. Yine 1897 senesinde Osmanlı-Yunan Harbi'nde de telgraf sayesinde İstanbul, harbe müdahale etme fırsatı bulmuştur.¹²⁸

Mustafa Reşit Bey Paris elçisi olarak görevlendirilirken, Namık Paşa da Londra'ya gönderilmiştir.¹²⁹ Daha sonra sırasıyla Viyana, Tahran, Berlin, Atina, Stokholm, St. Petersburg, Torino, Brüksel ve Washington'da daimî dış temsilcilikler oluşturulmuştur.¹³⁰

İstihbarat adına 19. yüzyıla baktığımızda ise Sultan Abdülmecid zamanında başında Civinis Efendi'nin bulunduğu Fransa Gizli Polis Teşkilatı örnek alınarak kurulan *Gizli Polis Teşkilatı* söz konusudur. Beklenen faydanın görülmediği bu teşkilat yine Sultan Abdülmecid tarafından kapatılmış ve nihayet 1863 senesinde Sultan Abdülaziz tarafından tekrar açılmış ancak yine de istihbarat adına önemli bir aşama kaydedilmemiştir.¹³¹

19. yüzyılın sonunda istihbarat faaliyetleri hat safhaya ulaşmıştır. Özellikle II. Abdülhamid kuşkucu kişiliğinin de etkisiyle hem devletin bekası hem de kendi geleceği için geniş bir hafiye teşkilatı kurmuştur. Tıpkı XVI. yüzyılda Korkunç İvan zamanında kurulan Rus Polis Teşkilatı da aslında Abdülhamid'in kurduğu hafiye

¹²⁶ Necdet Aysal, “Çöküşten Mütarekeye Osmanlı'da Haber Alma”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.40, Ankara 2007, s.528.

¹²⁷ İlter, “*Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX. Yüzyıllar)*”, s.246.

¹²⁸ Necdet Aysal, **a.g.m.**, s.529.

¹²⁹ Dönmez, **a.g.m.**, s.52-53.

¹³⁰ J. C. Hurewitz, “The Europeanization of the Ottoman Diplomacy: The Conversion From Unilateralism to Reciprocity in the Nineteenth Century”, **Belleken**, C.25, S.99, Ankara 1961, s.462.

¹³¹ Erdal İlter, “*Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX. Yüzyıllar)*”, s.247-248.

teşkilâtı gibi çarın ve rejimin devamını sağlamaya yönelik çalışan bir istihbarat servisi idi.¹³²

II. Abdülhamid'in kurduğu Yıldız İstihbarat Teşkilâtı olarak bildiğimizbu örgütün kuruluş gerekçesini kendisi şu şekilde açıklamıştır: “*Yabancı devletler kendi emellerine hizmet edecek kimseleri vezir ve sadrazam mertebesine kadar çıkarabilmişlerse, devlet güven içinde olmazdı. Doğrudan doğruya şahsıma bağlı bir istihbarat teşkilatı kurmaya bu düşünce ile karar verdim. İşte, düşmanlarımın jurnalcılık dediği teşkilat budur. (...) jurnal sistemini ben kurdum, ben idare ettim. Fakat vatandaşı değil, hazineden maaş aldıkları, Osmanlı nimeti ile gırtlaklarına kadar dolu oldukları halde devlete ihanet edenleri tanımak, takip etmek için. Kendi devletini yıkmak, kendi padişahının canına kasd etmek karşılığı, yabancı devletten para alan sadrazamları gördükten sonra!*” Bu teşkilatta rütbeli rütbesiz yaklaşık olarak 990 ajan ve 23 ajan merkezinin bulunduğunu görüyoruz ve yine bu teşkilattaki istihbarat çalışmaları sadece ülke içinde değil Brüksel, Paris, Londra, Cenevre gibi şehirleri de içine alan bir büyüklüğe sahipti.¹³³ İttihat ve Terakkî Cemiyeti 1908 senesinde bu teşkilatın faaliyetlerine son vermiş ve bu teşkilata ait binlerce rapor yakılarak yok edilmiştir.¹³⁴

Tüm yazılanların akabinde Osmanlı istihbaratı farklı isim ve şekillerde, devletin dış siyasetinin yönünü belirlemek ve iç siyasetinde de asayişsizliklere karşı önlem almak adına kullandığı sistematik olmayan bir yöntemdir.¹³⁵ Özetle, Osmanlı Devleti'nin 20. yüzyılın ilk çeyreğinde faaliyet gösteren ve o senelerde dünyanın en güçlü ve en büyük kurumu olan Teşkilât-ı Mahsûsa'ya kadar -askeri ya da siyasi-merkezi, sistematik bir istihbarat kurumu olmamıştır.¹³⁶

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Teşkilât-ı Mahsûsa'yakadar olan istihbarat geçmişine kısaca göz attıktan sonra devletin dış askeri istihbaratına da kısaca değinilecektir.

¹³² Mehmet Atay, “Rusya Gizli İstihbarat Servisleri: KGB'nin Kısa Tarihi”, **AvrasyaDosyası İstihbarat Özel Sayısı**, C.8, S.2, Ankara 2002, s.310.

¹³³ İlter, **a.g.m.**, s.249-250.

¹³⁴ Erdal İlter, **Millî İstihbarat Teşkilâtı Tarihçesi**, MİT Basımevi, Ankara2002, s.3.

¹³⁵ Nurullah Aydın, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İstihbarat**, s.115.

¹³⁶ Yıldız, “*Osmanlı Dış Askeri İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askeri Ateşe Raporları*”, s.241.

Askeri istihbarat olası bir çatışma halinde uygulanacak operasyon ve operasyon planlarının hazırlanması için güncel bilgilerin toplanmasının yanı sıra, diğer taraftan dış ve iç politika kararlarının alınmasında, ülkenin ulusal güvenlik politikalarının belirlenmesinde de önemli bir konuma sahiptir.¹³⁷ İstihbarat her zaman doğru ve kesin bilgiler elde edilmesine yardımcı olmasa da gelecekle ilgili genel resmi görebilmek ve alternatif senaryolar üretip geleceğin belirsizliği azaltacağına da hiç şüphe yoktur.¹³⁸

Askeri istihbaratı, *düşman veya müstakil bir harbde düşman olması melhuz olan memleketlerde gerek hazırda ve gerekse seferde yapılan istihbarat ve casus teşkilatı ile memleketimizde düşman casuslarına karşı yapılacak mücadele teşkil etmek olarak tanımlayabiliriz.*¹³⁹ Bir başka tanım olarak askeri istihbarat, *yabancı ordular ve hava, deniz ve karadaki harekât bölgeleri ile ilgili, arazi ve iklim koşullarını da kapsayıcı bir şekilde yapılan istihbarat faaliyetidir.*¹⁴⁰

Söz konusu bir devlet, öncelikli olarak sınırlarına yakın ülkeler başta olmak üzere diğer ülkelerin de mevcut askeri, siyasi, mali gibi geneli ilgilendiren her konudaki durumundan haberdar olmalı ve kendi stratejilerinde ona göre yön vermelidir. *Askeri istihbaratta; izlenen devletin askeri yapısı, hazırda bulundurduğu kuvvet durumu, komuta kademesinin takdir ve görüşleri, silah ve araçların miktar, tür ve kaliteleri, genel olarak askeri kabiliyetleri, askeri eğitim teknikleri, yaptıkları askeri anlaşmaların şartları, askeri yapının ülke içindeki konumu, ordu üzerindeki komutanların taktik ve görüşleri, nükleer seviye, biyolojik ve kimyasal harp seviye ve kabiliyeti, belirsiz askeri şifreler ve bilgisayar kayıtları gibi hususlar öncelikle ve önemle istihbar edilmesi gereken noktalar olarak görünmektedir.*

Bu açıklamalardan da yola çıkarak kısaca askeri istihbaratın amacının düşmanı olabilecek en iyi şekilde tanıyıp hareket tarzları, planları, askeri kapasiteleri,

¹³⁷ Mehmet Seyfettin Erol, Oktay Bingöl, “Uluslararası İlişkiler ve İstihbarat”, **Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği**, Der. Mehmet Seyfettin Erol, Ertan Efeçil, Barış Kitap, Ankara 2012, s.271.

¹³⁸ Ümit Özdağ, “Stratejik İstihbarat” **Avrasya Dosyası İstihbarat Özel Sayısı**, C.8, S.2, Ankara 2002, s.111.

¹³⁹ Müttehassıs Ritter Bey, **İstihbarat Konferansları**, Çev. Kimyager Nuri Refet, Harb Akademisi Matbaası, İstanbul 1928, s.3.

¹⁴⁰ Ümit Özdağ (2002), **a.g.m.**, s.122.

mevcut lojistik durumu, hücum ve savunma teknikleri hakkında bilgi sahibi olunması ve buna karşılık da gerekli önlemlerin alınması diyebiliriz.

Askeri istihbaratın konusunu ise düşman ve dost devletlerin her türlü milli güç unsurları ve bunlardaki güncel durum değişiklikleri hakkında toplanılan bilgiler oluşturur.

Askeri istihbaratı stratejik, operasyonel ve taktik olmak üzere üç kısma ayırmak mümkündür. Stratejik bilgi, ülkenin genel durumu, yapısı, insanları, ekonomisi, ulaşımı, mevcut asker yapısı gibi her türlü konuda haber ve bilgi sahibi olup bu bilgileri analiz ederken, operatif bilginin kapsamına olası veya mevcut bir savaşta düşmanın hareket alanı ve kabiliyeti girer. Son olarak taktik bilgi ise düşmanın gücünün nerede, nasıl ve ne zaman kullanacağı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar.¹⁴¹ Ek olarak, stratejik, operasyonel ve taktik istihbarat çeşitleri, bunlara göre yapılan hamlelere göre sınıflandırılmıştır. Öncelikle, stratejik istihbarat adına yapılan operasyonlar önleyici nitelikteyken, operasyonel istihbarat caydırıcı ve son olarak taktik istihbarat da ise karşıdaki hedefi yenme hedefi söz konusudur. Bu üç kısım istihbaratın en önemli farkı zaman kavramıdır. Stratejik istihbarat uzun vadeli ve kapsamlı konulara bakarken ki bundan dolayı yetkililer tarafından çoğu zaman tercih edilmez, operasyonel istihbarat daha kısa zaman dilimindeki operasyonların planlanması ve uygulanmasına bakar. Taktik istihbaratta ise en kısa süreli uygulama söz konusudur. Bu sebeple de kolluk kuvvetlerinin en çok tercih ettiği istihbarat çeşididir.¹⁴² Sözü ettiğimiz istihbaratın daha anlamlandırılması için şu örneği verelim: Örneğin sınıfta bir çocuk hastalandı ve bu çocuğun hastalığının bulaşmaması için hemen bir önlem alındı, bu taktik istihbarattır. Çocuğun hastalığı bulaşıcı ve diğer çocukları da etkilediğini gözlemliyoruz ve bunun için kapsamlı bir müdahale edildi, bu durumu ise operasyonel istihbarat olarak tanımlayabiliriz. Artık çocukların hastalıklarının ilerlemesi ve uzun çaplı bir tedavi süresinin uygulanması

¹⁴¹ Jovo Miladinovic, **Osmanlı-Sırp Karşılıklı Askeri İstihbarat Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi (1880-1912)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, s.1.

¹⁴² Zakir Gül, “İstihbarat Çeşitleri ve Stratejik İstihbarat”, **Güvenlik Sektöründe Temel Stratejiler**, Ankara2015, s.88-89.

gerektiği fikrinin ortaya çıkması ve buna göre planlanması da stratejik istihbarat örneğine gösterebiliriz.

19. yüzyıldan önce askeri istihbarat denildiği zaman akla gelen önceki sayfalarda da belirttiğimiz gibi merkezi olmayan, bir kişinin/liderin etrafındaki şahsi muhbirlerin yanı sıra rakip devletlerin askeri stratejisini öğrenmek amaçlanmıştı. Askeri istihbaratın sınırları sadece düşman devletin asker ve silah sayısı, taktiklerini öğrenmek değil aynı zamanda teknik bilgileri hakkında da malumat sağlamak amacıyla genişletilmiştir.¹⁴³ Bu yüzyılda teknolojik gelişmelerin katkısı ile ulaşım ve haberleşmenin artması, teknik ve taktik bilgilerin hızlı toplanmasını beraberinde getirirken, askeri ateşe sisteminin de ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁴⁴ Askeri ateşemiliterlik sistemine geçiş teknik ve taktik bilgi toplamaya stratejik değerlendirme boyutunu ilave etmiştir.¹⁴⁵

Mamafih, askeri stratejik bilgiye sahip olmanın diploması boyutu ilk defa 1805 senesinde Fransa Dış İşleri Bakanlığı tarafından uygulanmaya koyulmuştur. I. Napolyon'un talimatları doğrultusunda harekete geçilmiş, 1806 senesinde Fransa ilk askeri ateşesini Viyana Büyükelçiliğinde görevlendirmiştir. Bu durum daha sonra 1830'da Prusya, 1841'de İspanya Askeri Ateşeliklerin açılması ile genişletilmiştir. Yine İngiltere 1851 senesinde İstanbul ve Paris'te ilk askeri ateşeliklerini açmıştır. Avrupalı güçler arasında kalıcı askeri istihbarat kurumsallaşmasının ise ilk örneğini Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda 1850 senesinde Evidenzbureau adıyla görüyoruz. Bunu sırasıyla Almanya (Section IIIb), Fransa (Deuxieme Bureau), Japonya (Kempei Tai), Rusya (Okhrana) ve Birleşik Devletler (Office of Naval Intelligence) takip etmiştir.¹⁴⁶

19. yüzyılın getirdiği siyasi hava ile devletler rakipten farklılaşma değil, rakibe benzeyerek onu alt etmeye dayalı bir görüş benimsemiştir. Örneğin, Osmanlı Erkân-ı Harbiyye Riyâseti'nin 93 Harbi sonrası yapılanmasında II. Şube'nin

¹⁴³ Ali Çimen, **Echelon İstihbarat Dünyasının Perde Arkası**, Timaş Yayınları, İstanbul 2002, s.22.

¹⁴⁴ Douglas L. Wheeler, "A Guide to the History of Intelligence (1800-1918)", **The Intelligencer**, V.19, N.1, 2012, s.47.

¹⁴⁵ Yıldız, "Osmanlı Dış Askeri İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askeri Ateşe Raporları", s.244.

¹⁴⁶ Wheeler, **a.g.m.**, s.48.

istihbarat işlerine de bakması yukarıda bahsettiğimiz Fransız Genelkurmaylığı'nın İkinci Şube'ye (Deuxieme Bureau) benzetilmesi olarak yorumlanabilmektedir.¹⁴⁷

Osmanlı Devleti 18. yüzyıla kadar ad hoc diplomasisini benimsemiş, ancak bu yüzyıldan sonra bu tek taraflı diplomasinin yeterli olmadığını görmüş, Osmanlı kara ve deniz kuvvetlerinin savaş meydanlarındaki artan yenilgileri sebebiyle özellikle askeri alanda rakipleri hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmıştır. Avrupa'ya gönderilen elçilerden de rapor (lâyiha, sefâretnâme) yazmaları istenmiştir. Bu yazılan raporlar ile Osmanlı Devleti askeri dış istihbarat anlayışını yeni bir boyuta kavuşmuştur. Önceki sayfalarda da sözünü ettiğimiz Ebubekir Râtib Efendi'nin Avusturya'da topladığı nizamnamelerin bir derlemesi olan Büyük Layihası bu anlamda en önemli kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁸

II. Mahmud döneminden itibaren bahsi geçen dış temsilcilikler, askeri istihbarat raporlarını göndermeye başlamışken, 1850 senesinden itibaren yabancı devletlerde askeri ateşe bulundurulmaya başlamıştı ve artık gelen istihbarat raporlarına *uzman personelin* de raporları eklenmeye başlanmıştır.¹⁴⁹ Bahsi geçen uzmanlar, Fransızcadan başka görevlendirildikleri bölgenin dilini de iyi bilmek zorundaydılar. Bu yerlerde askeri konulara ilgisiz, dil bilmeyen biri gibi gözükmesi işini kolaylaştırırdı. Yakalanan ataşemiliterler sınır dışı edilir, savaş dönemindeyse ise kurşuna dizilirdi. Yine görevli ataşemiliterler bölgedeki zıt fikirli en az iki gazeteyi, askeri dergileri, kitapları okumalı, önemli gördüğü eseri ve malumatı istihbarat şubesine göndermelidir. Aynı zamanda ataşemiliterler resmi günlerdeki resmi geçitlerde de bulunması gerekmektedir. Ataşemiliterlere görevleri ayrıntılı yazılmış bir şekilde verilmekteydi. Ayrıca diğer devlet ataşeleriyle kurduğu iyi ilişkiler sayesinde önemli malumatlar alabilirdi.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Yıldız, **a.g.m.**, s.242.

¹⁴⁸ Layiha hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Yeşil, **Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi: Ebubekir Ratib Efendi (1750-1799)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

¹⁴⁹ Yıldız, “*Osmanlı Dış Askeri İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askeri Ateşe Raporları*”, s.244.

¹⁵⁰ Karabekir, **Gizli Harp İstihbarat**, s.24-25.

Cerîde-i Askeriyye'nin 6. Sayısında yer alan *Memâlik-i ecnebiyyenin ahvâl-i askeriyye ve mevâki-i harbiyyesinekesb-i ıtlâ kılınmak üzere erkân-ı harbiyye merkez-i umumisinden sefâretlerma'ıyyetlerinezâbitânihâk olunması ve bulundukları devletlerin mevâdd-ı askeriyelerine ve envâ-ı eslihalarının tebeddülâtına ve nizâmâtlarııslâhâtına kuvve-i askeriyelerinin tenezzül ve tezayüdüne ve teşebbüsât-ı harbiyyelerine ve suver-i idâre-i askeriyelerine pey-der-pey vukuf peydâ ederek bu bâbda makâm-ı âlî-i ser-askerî ile muhâbere üzere bulunmaları ve işbu zâbitânın iki senede bir tebdil olunmaları*¹⁵¹ ibaresinden anlaşılacağı üzere Erkân-ı Harbiyye tarafından seçilecek ve raporlarının Seraskerliğe gönderilmesi zorunlu tutulan zabitlerin sefaretlerin maiyetlerine ilhak olunması kararlaştırılmıştır ve görevleri belirtilmiştir.

Cerîde-i Askeriyye'ye göre ilk Osmanlı ataşemiliteri 1864'te Paris'e gönderilen Erkân-ı Harbiyye Binbaşısı Ahmed Esad Bey'dir. Ancak G. Yıldız'a göre Paris'e 1855 senesinde bir ataşemiliter gönderilmişti. Daha sonra Petersburg sefaretine 1860'da iki ataşemiliter gönderilmiş ve sonra sırasıyla 1867'de Berlin'e, 1872'de Tahran'a, 1873'de Londra'ya, 1876'da Brüksel ve Viyana'ya, 1879'da Çetine 'ye, 1883'de Roma'ya, 1888'de Madrid ve Belgrad'a, 1889'da Bükreş'e, 1898'de Washington'a ve 1909'da Sofya'ya ataşemiliter gönderilmiştir.¹⁵² Gönderilen bu kişilerden bulundukları ülkenin politik amaçları, askeri sistemi ve hareketliliği başta olmak üzere her türlü bilgiyi rapor etmeleri istenmiştir.

Osmanlı ataşemiliterliği hakkındaki ilk ayrıntılı talimatname 15 Eylül 1892 tarihinde Alman müşavir ColmarFreiherrvon der Goltz¹⁵³ tarafından kaleme alınmıştır. On dokuz madde ve bir genel değerlendirmeden oluşan bu talimatnameye göre ataşemiliterlerin asıl görevi, bulundukları ülkelerin ordusunun askeri gelişimi ve düzenlemeleri hakkında tam ve derin bilgi toplamaktır. Bunu yapabilecek kişilerin en

¹⁵¹ Necdet Hayta – Uğur Ünal, **Osmanlı Askerî Gazetesi Cerîde-i Askeriyye 1-30**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010, s. 91.

¹⁵² Yıldız, *Osmanlı Devleti'nin Dış Askerî İstihbarat Faaliyetlerinin Yürütülüşü ve Merkezi Karar Alma Süreçlerine Katkısı (1869-1914)*, s.27-28.

¹⁵³ Goltz Paşa, Almanya'da Erkan-ı Harp kaymakamı iken Osmanlı Devleti'nde Erkan-ı Harp mirlivalığı (tuğgeneral) veriliyor. Bir müddet sonra rütbesi ferikliğe (korgeneral) terfi ediliyor. Ve nihayet Mekatib-i Askeriye-i Şahane Müfettişliğine tayin olunuyor. Muharrem Mazlum İskora, **Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965**, C.1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s.20.

az iki sene orduda bulunarak tecrübelenmesi ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dairesi II. Şubesi yani istihbarat kanadında bir süre çalışmış olması gerekmektedir. Talimatname genel olarak, ataşemiliterlerin kime bağlı çalışacakları, ordunun idare usulü, bulundukları ülkenin askeri coğrafyasını, ulaşım yollarını, telgraf hatlarını, yine ülkenin kale ve istihkâmları başta olmak üzere her türlü askeri tesisleri, fabrikaları hakkında gerekli malumatı hakkında bilgi vermektedir. Yine talimatnamede ataşemiliterlerin nasıl bir raporlama sistemini uygulaması gerektiği, askeri hareketlilik, askerin seferberlik hazırlığı içine girmesi, o sene içerisinde bulundukları ülkenin askeri gelişiminin takip edilmesinin öneminden bahsedilir. Ayrıca görevlendirilen bu askeri ataşeler sadece askerlik işi ile meşgul olmamalı ve görevlendirildiği süre içerisinde çevresindekilerle iyi ilişkiler kurmalı, başka bir yere tayin edildiği zaman oradan haber almaya devam etmelidir. Ve son olarak talimatnamenin konumuzu ayrıca ilgilendiren kısmından da değinecek olursak, ataşemiliterler o ülkede görevlendirilen şebkenderlerini askeri malumat hakkında bilgi sahibi olmasını istese de bunlar asker olmadıkları için ve yanlarında da askeri bir personel bulunmadığı için onlara bir talimat vermek de ataşelerin görevlerinden biri olarak bahsedilebilir. Talimatname için, *teknik ve taktik bilgiden çok stratejik planlamanın önemine vurgu yaptığını* söylemek mümkündür.¹⁵⁴

Bu talimatnamenin II. Abdülhamid tarafından uygulanıp uygulanmadığı kesin olarak bilinmemekle beraber Goltz Paşanın Osmanlı aleyhinde bizzat yabancı ülkelere yardım etmiş olması da bulgularımız arasındadır.¹⁵⁵

Ataşemiliterlerin dışında Osmanlı askeri dış istihbaratı için önemli olan bir diğer unsur ataşenevallerdir. Ataşeneval, gönderildikleri temsilciliklerde *denizcilik alanında vazifeli müşavir* olarak tanımlanabilmektedir.¹⁵⁶ Bu personeller, Bahriye Nezâreti bünyesinde Erkân-ı Harbiyye-i Bahriye Dairesi'nde I. Daire I. Şubesinde

¹⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldız, "Osmanlı Dış Askeri İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askeri Ateşe Raporları", s.257-263.

¹⁵⁵ Mustafa Kemal'in Sofya Askeri Ataşesi iken Harbiye Nezaretine gönderdiği raporda Bulgar Genelkurmay Başkanı General Fiçef'in Goltz Paşa sayesinde Osmanlı Genelkurmayının harp planını ve bütün stratejik hesaplarını öğrenmiş olduğundan bahsetmektedir. Bahsedilen rapor için bkz. Ahmet Tetik, **Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım 1914)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2007, s.6.

¹⁵⁶ Aydın Çakmak, Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Bir Modernleşme Uygulaması Olarak Ataşenevaller", **Tarih Dergisi**, S.66, İÜ Yayınları, İstanbul 2017, s.79.

görevlendirilmiş ve görevleri şu şekilde belirtilmiştir: yabancı devletlerin deniz kuvvetlerini, bütçelerini, gelişimi ve değişimini takip, donanmalarının manevralarını tetkik etmek, Avrupa'ya gönderilecek olan talebeleri seçmek, ataşelerle haberleşmek. Aynı şekilde II. Şubedeki görevleri ise donanma programının tamamının tetkik ve tatbiki, bahriye inşa fabrikaları ile haberleşme, harp teşkilatı raporlarını tetkik ve tatbiki için istihbarat, hareket işaret noktalarının tayini gibi görevler de verilmiştir.¹⁵⁷ Yani, denizcilik alanındaki her türlü gelişmeyi takip edip bahsi geçen nezarete bilgi aktarımı yapılması lazım görülmüş, böylece Osmanlı donanmasının da gelişiminin sağlanması ve ayrıca dönem itibari ile özellikle Karadeniz'den gelebilecek bir Rus tehdidinin önceden fark edilmesi amaçlanmıştır.

İlk olarak Sultan Abdülaziz Devri'nde ataşenevallerin görevlendirildiğini biliyoruz. Nitekim ilk 1873 senesinde Londra'ya görevlendirilen Kaimmakam¹⁵⁸ Ahmet Rahmi Bey'dir.¹⁵⁹

Ataşenevaller ile ilgili ilk talimatname 1912 senesinde yürürlüğe girmiştir. On yedi maddeden oluşan nizamnamenin ilk kısmında ataşenevallerin göreve atanma ve görevden alınması hakkında bilgi verilmiştir. İkinci kısımda ataşenevallerin hangi sifata sahip oldukları, sefaretlerle olan/olacak ilişkileri ile ilgiliyken, son bölümde görevleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.¹⁶⁰

Osmanlı askeri dış istihbaratının ataşemiliterlik, ataşenevalik kurumlarından sonra üçüncü önemli unsuru şebenderliklerdir.¹⁶¹ Bundan sonraki bölümde şebenderlik kurumu üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

¹⁵⁷ 1328-1329/1912 Tarihli Bahriye Salnamesi, s.29.

¹⁵⁸ Yarbay.

¹⁵⁹ Aydın Çakmak, Süleyman Beyoğlu, “Osmanlı Devleti'nde Bir Modernleşme Uygulaması Olarak Ataşenevallik”, s.80.

¹⁶⁰ Aydın Çakmak, Süleyman Beyoğlu, **a.g.m.**, s.93-94; Yıldız, *Osmanlı Devleti'nin Dış Askeri İstihbarat Faaliyetlerinin Yürütülüşü ve Merkezi Karar Alma Süreçlerine Katkısı (1869-1914)*, s.41-42.

¹⁶¹ Adı geçen bu üç kurumun dışında bir de ataşearonotik kurumunu da belirtmekte fayda vardır. Ataşearonotikler tayyare hareketini takip eden askeri memurlardı. Bkz. A. Lutfullah, **Sefaret Kâtipleri ve Ataşemiliterler**, s.112.

II. BÖLÜM

KARADENİZ BÖLGESİNDEKİ ŞEHBENDERLİKLER

A. Şehbender ve Şehbenderlik Müessesesi

Şehbender kelimesi Farsça padişah, hükümdar anlamlarına gelen şâh¹⁶² ve yine Farsça ticaret yeri, işlek ticaret iskelesi anlamlarına gelen bender¹⁶³ kelimelerinden oluşmaktadır. Şehbender kelimesi bir bütün olarak ise, kullandığımız her iki sözlükte de konsolos¹⁶⁴ anlamına geldiği görülmektedir.

Yine şehbender kelimesi Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğünde ticaret nezareti kurulmadan önce ticaret işlerine bakmak ve tüccarlar arasındaki ihtilafları halletmekle vazifelendirilen memurun unvanı olarak geçmektedir.¹⁶⁵

Kamûs-ı Türkî'de ise şehbender, *bir devlet tarafından diğer bir devletin ticaret-gâh bir şehir veya iskelesinde tebaasının hukukunu müdafaa ve umur ve münasebat tüccariyelerine nezaret etmek üzere tayin ve ikame ettirdiği memur, konsolos* olarak yer almaktadır.¹⁶⁶ Şehbenderlik *devletin birisinde diğer bir devletin tebaası hukukunu müdafaa memur olan şehbenderin vazifesi ve sıfat ve memuriyeti* şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁶⁷ Yine Kamûs-ı Türkî'de şehbenderhane *bir şehbender*

¹⁶² İsmail Parlatır, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yay, Ankara 2006, s.1551.

¹⁶³ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2015, s.95.

¹⁶⁴ III. Selim zamanında daimî elçiliklerin açılmasıyla Avrupalı devletler ile siyasi ve ticari ilişkiler artmış, 1802 yılı itibarı ile belirli yerlere şehbender gönderilmeye başlanmıştır. Yani, ticaret işlerine bakmak ve gönderilen tüccarların haklarını korumak için görevlendirilmiş memurlar iken, sonraları konsolosa dönüşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali İbrahim Savaş, “Konsolos”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.26, İstanbul 1992, s.179.

¹⁶⁵ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s.316.

¹⁶⁶ Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Türkî**, Çağrı Yay., İstanbul 2010, s.790.

¹⁶⁷ Sami, **a.g.e.** s.790.

veya başşehbender ile maiyeti heyetinin ikametine mahsus hane ki tabi' olduğu devlet tebaasının mercisidir ve o devletin sancağını çeker olarak tanımlanır.¹⁶⁸

Bu çerçevelerde şehbenderliği özetle Osmanlı Devleti'nde padişahı temsilen gidilen ülkelerde ticaret işlerine bakan, tüccarların hak ve hukukunu koruyan bir müessese olarak tanımlayabiliriz.

1) Şehbenderlik Müessesesinin Doğuşu

Osmanlı Devleti yüzlerce yıl diplomasi tercihini tek taraflı diplomasi (*ad hoc*)¹⁶⁹ yönünde kullanmıştır. Buna neden olarak Osmanlı, Hristiyanları ve onlar ile gerçekleşecek ilişkileri pek uygun ve zorunlu görmüyor, bütün yabancı devletleri diplomasisi gereği *dar-ül cihat*¹⁷⁰ olarak görüyordu. Ayrıca sürekli başarılar kazanıp topraklarını genişletmesinin de vermiş olduğu hissiyatla kendilerini onlardan önemli görmekteydiler. Ek olarak yabancı ülkeler hakkında gerekli bilgi toplama işlemlerini kendilerine tabii Eflak Voyvodalığı, Kırım Hanlığı, Raguza Cumhuriyeti ve Erdel Krallığı aracılığıyla yaptırmıştır.¹⁷¹ Ticaretini ise o yüzyıllarda batı ile değil, doğu ile gerçekleştirmekteydi. Kısaca Osmanlı Devleti yöneticilerine göre diplomasisini karşılıklı yapacak bir gerekçe gözükmemekteydi. İşte bu saydığımız nedenler ve *ad hoc* diplomasisi şehbenderlik müessesesinin kurulup gelişmesine set çekmişti.

Osmanlı Devleti'nin iktisat politikası da yine şehbenderlik müessesesinin kurulmasının önündeki setlerden bir tanesi idi. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin üç temel iktisat politikası vardı. Bunlar; iâşe, gelenekçilik ve fiskalizm idi.¹⁷² Bu

¹⁶⁸ Sami, a.g.e. s.790.

¹⁶⁹ Ad hoc diplomasi tek yanlı ve geçici bir diplomasi yöntemidir, yani temsilciler belirli bir amacı veya görevi yerine getirmek için gönderilirler ve görevlerini tamamladıktan sonra geri dönerler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüner Tuncer, "Tarihte ve Günümüzde Ad Hoc Diplomasi", **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C.4, S.1, İstanbul 1984, s.51.

¹⁷⁰ İslam sınırının haricindeki ülkeler.

¹⁷¹ Kemal Girgin, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul 2005, s.81-83.

¹⁷² İâşe ilkesine göre devletin amacı mal arzını bollaştırmak, malın kalitesini yüksek tutmak ve üretim-tüketim dengesini sağlamak için sıkı bir şekilde müdahaleci rol oynamaktır. Ülke ihtiyaçları karşılandıktan sonra kalan mal ihraç edilebilirdi. Bu durum dış ticaretin gelişmesini engellemiştir. Gelenekçilik ilkesine göre devlet iktisadi ilişkilerdeki dengede tutmak, herhangi bir değişimde eskiye dönmek için bu değişimi ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Bu dengenin bozulması halinde kıtlığın baş gösterecek olması yüksek ihtimaldir.

ilkelere göre öncelik mal darlığına düşmemek, üretim ve tüketimin sadece ihtiyaçların karşılanması olarak görülmesi ve özellikle dış pazarda mal satıp para kazanma görüşünün olmaması nedeniyle dış ticaret uzun yıllar gelişmemiştir. Buna paralel olarak Osmanlı tüccarlarının da Avrupa ile ilişkileri kısıtlı kalmıştır. Dolayısıyla asıl görevleri yabancı ülkelere gönderilen tüccarların haklarını korumak olan şehbenderlik müessesesinin kuruluşu da geç tarihlere sarmıştır.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti, 19. yy. başlarından itibaren oluşan kapitalist düzenin Osmanlı ülkesindeki baskısını azaltmak, yenileşme hareketlerine bağlı olarak özellikle dış ülkelere gönderilecek olan tüccarları korumak ve artık eski gücünde olmadığının bilincinde olarak Avrupa ile yakınlaşmaya yol açacağı düşüncesi ile şehbenderlik müessesesini kurmaya gerek görmüştür.¹⁷³ Bundan yola çıkarak şehbenderlik kurumunun ticaret temelli olduğunu söyleyebiliriz. 20. yüzyılın başlarına kadar tüccar olan kişilerin buralara görevlendirilmesinin yanı sıra, çoğu şehbenderlik raporunda ticaretten anlayan, satılacak ürünler hakkında geniş bilgiye sahip ve önemli ticaret merkezleri ile iletişime geçebilecek özellikte kişiler atandığından bahsedebiliriz.¹⁷⁴

Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi ilk geçici elçilik III. Ahmed zamanında oluşturulmuştur. 1721 yılında Yirmisekiz Çelebi Mehmet Viyana'ya gönderilmiştir. Kaleme aldığı raporunda Viyana'ya şehbender sıfatıyla birinin gönderilmesi gerektiğini yazmış, bunun üzerine Sadrazam Damat İbrahim Paşa 1725 senesinde Kazancızade Ömer Efendi isimli şahsı Viyana'ya şehbender sıfatıyla tayin etmiştir.¹⁷⁵ Bu şahsın görevi oradaki Osmanlı tüccarlarına yardım etmek ve haklarını korumak

Fiskalizm de ise devletin amacı hazine gelirlerini mümkün olduğunca yüksek seviyeye çıkarmak olarak açıklayabiliriz. Bkz. Mehmet Genç, "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri", **Sosyoloji Dergisi**, C.1, S.3, İstanbul 1989, s.177-185.

¹⁷³ Mahmut Akpınar, **Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2001, s.19.

¹⁷⁴ Tuğrul Arık, **20. Yüzyıl başlarında Osmanlı Şehbenderlerinin Ticaret Raporları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s.7.

¹⁷⁵ 21 Temmuz 1718 tarihinde imzalanan Pasarofça Antlaşmasının 5. Maddesine göre Avusturya, Osmanlı tebaası ve tüccarının haklarını koruması için kendi topraklarında Osmanlı Devleti'ne şehbenderlik kurma hakkı tanıyacaktı. Abdülkadir Özcan, "Pasarofça Antlaşması", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.34, İstanbul 2007, s.180.

olarak belirtilmiştir.¹⁷⁶ Görevlendirilen Ömer Ağa, Viyana’da diğer elçilere tanınan ayrıcalıkların tanınmasını istemiş ve bu istek imparatorluk mabeyincisi tarafından reddedilmişti. Bununla beraber kimi casusluk faaliyetlerinin ortaya çıkmasıyla Viyana Hükümeti Ömer Ağa’nın geri çekilmesini istemiş ve 1728 senesinde görevine son verilmiştir.¹⁷⁷ Daha sonra ise 19. yüzyıla kadar herhangi bir şehbender ataması yapılmamıştır.

1793 tarihinde III. Selim döneminde ilk daimî elçiliğin Londra’ya açıldığını ve buraya Yusuf Agâh Efendi’nin atandığından bahsetmiştik. Şehbenderlik müessesesinin kurulmasıyla daimî elçilik faaliyetlerine girilmesi birbirine paralellik göstermiştir. Elçiler kendi görevlerinin yanında Osmanlı tüccarlarının haklarını koruma gerekliliği de söz konusuken burada bu tüccarların haklarını koruma görevi şehbender olarak görevlendirilen kişilere verilecektir.¹⁷⁸ Ayrıca mali ve ticari yapıyı yıpratıcı ‘Beratlı Tüccar’¹⁷⁹ müessesesi kaldırılıp bütün Osmanlı tacirlerinin hak ve hukuklarına sahip çıkacak bir kurum olan şehbenderlik müessesesi 1802 senesinde faaliyete başlamıştır.

Şehbenderlik müessesesinin kurulmasının gerekliliğini T. Gökbilgin şu şekilde açıklamıştır: *III. Selim devrinde Avrupa Devletleri ile siyasi ve ticari münasebetler artınca bu ihtiyaç kendini göstermişti. 1802’de padişaha verilen bir takrirden bu husus mufassal bir şekilde izah edilmiş, yapılan ahidnamelerde Osmanlı Devleti’nin icap eden yerlere şehbender tayin edebileceği tasrih edildiği cihetle, bir müddetten beri Osmanlı tebaasının Avrupa ticaretine evvelkinden daha fazla rağbet etmesi ve temasların artması göz önünde tutularak bu türlü tüccar, ziyaretçi ve diğer devlet tebaasının işlerini görmek(...)aynı zamanda havadisleri gizlice bildirecek birinin reaya arasından seçilmesi gerekmektedir.*¹⁸⁰ Sadrazam Yusuf Paşa’nın

¹⁷⁶ Akpınar, **a.g.m.**, s.20.

¹⁷⁷ Baron Joseph Von Hammer Purgstall, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.7, Çev. Vecdi Bürün, Haz. Mümin Çevik, Erol Kılıç, İkra Okusan, İstanbul 1991, s.336-337.

¹⁷⁸ Zahide Erol, **Osmanlı Devleti’nde Şehbenderlik ve Paris-Londra Örnekleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014, s.27.

¹⁷⁹ 19. yüzyıl başından itibaren Avrupa ile ahidnameli tüccar statüsünde ticaret yapma izni bulunan Osmanlı tebaası gayrimüslim tüccara verilen isimdir. Mübahat Kütükoğlu, “Avrupa Tüccarı”, **TDVİslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.4, s.160.

¹⁸⁰ T. Gökbilgin, “Konsolos”, **TDVİslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.6, İstanbul 1954, s.839-840.

sunduğu taktir padişah tarafından kabul edilince Temmuz 1802’de Kefolanya beyzadelerinden Angelo Fecetin isimli gayrimüslim Napoli’ye şehbender olarak tayin edilmiştir.¹⁸¹ Aynı sene içerisinde şehbender tayinlerinin devamı gelmiş, Triyeste’ye Atanas Diyalıro ve Venedik’e Espiridon Kolvus atanmıştır.¹⁸² Tayin edilen bu şehbenderlerin görevleri ise Osmanlı tüccarlarının haklarının korunup, işlerinin takip edilmesi, devlet menfaatlerini koruması, Avrupa’nın durumunu tetkik ederek, zamanında ve doğru malumatın bildirilmesi olarak belirtilmiştir.¹⁸³

2) Şehbenderlik Teşkilatı

Bu noktada öncelikle Hariciye Nezâreti’nin kuruluşuna parantez açmak gerekir. Osmanlı Devleti’nde yukarıda da ilk örneklerini vermeye çalıştığımız sefirler en başından beri reîsülküttâbın sorumluluğundaydı. Dîvân-ı Hümâyûn önemini kaybedip, yerini Bâbîâlî’ye bırakınca reîsülküttâbların da mevki yükselmiş, harici ilişkiler bunlar aracılığıyla gerçekleştirilmeye başlanmıştır. *Mecburiyetten* kaynaklı kalıcı ve karşılıklı diplomasiye geçiş süreciyle beraber açılan büyükelçilikler ve konsolosluklar yeterli ve sistemli bir dış teşkilatı oluşturmuyordu. Dış işlerinde uzmanlaşmış kadro ve tutarlı dış politikalar üretebilecek bir karar alma mekanizmasından da yoksundu. Reîsülküttâblar zamanla hariciye nazırı görevini üstlenseler de eksik kaldığı görülmekteydi.¹⁸⁴ 1821’deki Yunan İsyanı sonrasında dış işlerdeki gayrimüslim ağırlığın yerine Müslümanların alması amacıyla II. Mahmud tarafından Tercüme Odası kuruldu. Bu teşebbüs reîsülküttâbların görevlerini hafiflettiği aşikâr olmakla beraber yine de istenilen verim alınamamış ve nihayet reîsülküttâba hariciye nazırı unvanı verilip teşkilatta bazı değişikliklere gidilerek 1836 senesinde Umûr-ı Hariciye Nezâreti kurulmuştur.¹⁸⁵ Kurulan nezaretin ilk nizamnamesinde dış teşkilat makam rütbeleri şu şekilde belirtilmiştir:

Sefir-i Kebir	Sefir	Başşehbender	Şehbender
---------------	-------	--------------	-----------

¹⁸¹ BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No:1, s.1.

¹⁸² Akpınar, *Osmanlı Devleti’nde Şehbenderlik Müessesesi*, s.97.

¹⁸³ Akpınar, *a.g.m.*, s.22; Gökbiçgin, *a.g.m.*, s.840.

¹⁸⁴ Carter V. Findley, “Hariciye Nezaret”, *TDVİslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.16, İstanbul 1997, s.179.

¹⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sezai Balcı “Osmanlı Devleti’nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

1871 senesindeki düzenleme ve değişikliklerde dış teşkilat makamları şu şekildeydi:

Sefâret-i Kübrâ	Sefâret	Başşehbenderlik
şehbenderlik	şehbender Vekâleti	Tüccar Vekâleti

1908 senesinde ise dış teşkilat birimleri şu şekildeydi:

Sefâret-i Kübrâ	Sefâret	Bulgaristan Komiseri (özel durum)
Başşehbenderlik	şehbenderlik	şehbender Vekâleti
Tüccar Vekâleti (ticari ajanlık, ticaret ataşeliği gibi)		

1914 senesine gelindiğinde ise dış teşkilattaki sıralama şu şekildeydi:

Büyükelçilikler	Orta Elçilikler	Birinci Sınıf Başşehbenderlikler
İkinci Sınıf Başşehbenderlikler	Birinci Sınıf şehbenderlikler	İkinci Sınıf şehbenderlikler
Üçüncü Sınıf şehbenderlikler.		

Önümüzdeki sayfalarda belirtileceği üzere kurulduğu zaman yalnızca iki kısma ayrılan şehbenderlik müessesesi, daha sonraki dönemlerde birçok birime ayrılmıştır. Ve son olarak 1922 senesinde Millî Mücadelenin başarısı üzerine kaldırılan Osmanlı Hariciye Nezâretindeki bu teşkilatın son şekli ise:

Umûr-ı şehbenderî	Umûr-ı Ticariye Müdüriyeti ¹⁸⁶
-------------------	---

¹⁸⁶ Kemal Girgin, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)**, TTK Yayınları, Ankara 1992, s.29-37.

Osmanlı Hariciye Nezâreti dış teşkilat unsurları bu şekilde iken 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşen atılımlardan şehbenderlik kurumu da nasibini almış ve atamalar yeniden hareketlenmeye başlamıştır. Şehbenderlik müessesesinin kuruluşundan 19. yüzyılın sonuna kadar görevlendirilen şehbenderlerin yarısından fazlası gayrimüslim vatandaşlardan meydana gelmekteydi.¹⁸⁷ Bunun en önemli nedeni Müslüman ahalinin arasında dil bilen personel bulmakta sıkıntı yaşanması gelmekteydi. Görevlendirilen Müslüman personeller dil sorunu tercümanlar aracılığıyla çözmeye çalışıyordu. Ancak bu durum kimi yanlış anlaşılmalara beraber maddi olarak da devlete ek masrafa neden olmaktaydı. Yine gayrimüslim ahalinin bir diğer önemli avantajı ise eğitim düzeylerinin Müslüman ahaliye oranla yüksek olmasıydı.¹⁸⁸ Bir başka neden ise gayrimüslimler gittikleri yerlere ailelerini de götürebiliyordu. Ancak Müslüman elçilerin ailelerini götürmeleri yasaktı ve tasvip edilmeyecek kimi şeylerin yapılması da yasaklanmıştı. Bu durum da doğal olarak şehbenderlerin çalışma koşullarını etkilemiştir.¹⁸⁹ Tüm bunlardan dolayı görevlendirilen memurların yarısından fazlasını gayrimüslimler oluşturmaktaydı.

Osmanlı Devleti şehbender tayinini gerçekleştirirken göz önünde bulundurduğu en önemli kriterlerden biri görevlendirilecek kişinin ve yerin dini yapısıydı. Örneğin Tebriz'e gönderilecek bir şehbenderin Müslüman olmasına dikkat edilirken, Avrupa'ya yani İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya gibi ülkelere görevlendirilecek kişinin de gayrimüslim olmasına dikkat edilirdi.¹⁹⁰

Osmanlı Devleti, 1882 Şehbenderlik Nizamnâmesi ve 1884 Şehbenderlik Ta'limât-nâmesi ile şehbenderlerin görev ve sorumluluklarını belirgin hale getirmiştir. Yine 1884 senesinde Hariciye Nezâreti bünyesinde sorumluluğu sadece şehbenderler olan Umûr-ı Şehbenderî Müdüriyeti kurulmuştur. Müdüriyet kurulduğunda şehbenderliklerden ve elçilerden gelen evraklarla ilgili işlerle meşgul olmakla beraber bahsi geçen görevlilerle düzenli bir şekilde haberleşmeleri

¹⁸⁷ 1285/1868 Salnamesine göre 119 yerde görevlendirilen şehbenderlerin yalnızca 15 tanesi Müslümanken aynı şekilde 1292/1875 Salnamesinde de 134 Şehbenderin sadece 19'u Müslüman tebaadan seçilmişti.

¹⁸⁸ Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi*, s.120-127.

¹⁸⁹ Hocabey Şehbenderinin eşinin rahatsızlığı dolayısıyla darsaadete dönme isteği. BOA, **HR.SYS**, No:2459/31.

¹⁹⁰ Örnek ve ayrıntılı bilgiler için BOA. 1,2 ve 3 numaralı Şehbenderlik Defterlerine bakınız.

gerekmekteydi.¹⁹¹ 1302 Hariciye Salnâmesine göre Umûr-ı Şehbenderî Müdüriyetindeki müdürün maaşı 49000 kuruştı.¹⁹² Yine aynı salnâmede Umûr-ı Şehbenderî Kalemi maaşı ise 22440 kuruş olarak belirtilmektedir.¹⁹³ Son olarak adı geçen müdüriyetin vazifeleri Hâriciye Nezâreti Celîlesi Umûr-ı İdâriye Müdüriyeti Umûmîyesi Şuabâtının Vazifelerini İçeren Ta'limât-nâme'de yer aldığı üzere üç kısma ayrılmıştı. Birinci kısmın vazifeleri genel olarak şehbenderlerin pasaport ve evrak işlerini içerirken, ikinci kısmın vazifeleri Osmanlı vatandaşlarının her türlü resmi işleriyle ilgilenmesini içerir. Son olarak üçüncü kısmın vazifeleri ise yine Osmanlı vatandaşlarının ve ayrıca şehbenderlerin işlerinin kolaylaştırılması gibi görevlerden sorumluydu.

Şehbenderliğin resmi olarak uygulandığı bu dönemde Osmanlı'da yalnızca muvazzaf yani vazifeli şehbenderler bulunmaktayken, bunlar kendi aralarında başşehbender, şehbender, şehbender vekili ve kançılarya¹⁹⁴ memuru olmak üzere üçe ayrılıyorlardı.¹⁹⁵ Bu memurların tamamı padişah iradesiyle atanır ve çoğunlukla ticaretle uğraşan Osmanlı vatandaşları arasından seçilmekteydi. Vazifeli şehbenderler tayin edildikleri yerlere göreyıllık tahsisatlarını ve maaşlarını alırlardı.¹⁹⁶ Başşehbendere üç bin, şehbendere iki bin, şehbender vekiline veyahut kançılarya memurlarına bin kuruş tahsis edilirdi.¹⁹⁷

Vazifeli şehbenderlerin en yetkili memuru başşehbender olarak görevlendirilen kişilerdir. Bu kişiler çoğunlukla vilayet statüsündeki yerlere gönderilirdi. İlk olarak Londra'ya 1840 senesinde Mösyö Edvar Zehrabbaşşehbenderolarak atanmıştır. Bu kişiler bulundukları yerde baş amir konumundadır ve mevcut başka şehbender memurları da başşehbendere tabi olmak

¹⁹¹ Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi*, s.26-27.

¹⁹² **1302/1885 Tarihli Salnâme-i Nezaret-i Umur-ı Hariciyye**, s.618.

¹⁹³ **1302/1885 Tarihli Salnâme-i Nezaret-i Umur-ı Hariciyye**, s.619.

¹⁹⁴ Kançılarya, aynı zamanda sefaret kâtiplerinin mesai odasına da denilmektedir ve yabancıların girmesine müsaade edilmezdi.

¹⁹⁵ **1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezaret-i Umur-ı Hariciyye**, s.362.

¹⁹⁶ Örneğin 1302/1885 Hariciye Salnâmesine göre Hocabey Başşehbenderliğine yıllık tahsisat 30000 kuruş, yıllık maaş 36000 kuruş iken, Batum Başşehbenderliği'ne yıllık tahsisat 12000 kuruş ve yıllık maaş 36000 kuruşun tahsis edilmesi uygun görülmüştür.

¹⁹⁷ **1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezaret-i Umur-ı Hariciyye**, s.363.

zorundaydılar.¹⁹⁸ Başşehbender, Batı ülkelerindeki Başkonsolos kurumunu karşılamaktadır.

Osmanlı Devleti'nde livâ olarak adlandırılan vilayetten daha küçük yerlerde görev yapanlar ise şehbenderlerdi. Başşehbender ile aynı yerde görevli iken ona tabii olmasının yanında maaşları dışında görev farklılıkları bulunmamaktadır.¹⁹⁹ Daha öncede söylediğimiz gibi ilk şehbender tayini 1802 senesinde Angelo Fecetin isimli gayrimüslimin Napoli'ye tayin edilmesi ile gerçekleşmiştir. Şehbender, Batıdaki Konsolos kurumunun karşılığıdır.

Şehbender Vekilleri, şehbenderlerin alt sınıf memurlarını oluştururken, aldıkları maaşlar da şehbender memurlarından az miktardadır. İlk olarak 1820 senesinde Gregori Tabasko isimli kişi Triyeste şehbender vekilliğine atanmıştır.²⁰⁰ Ve son olarak Kançılarya Memurları ise şehbenderliklerin yazı işlerinden sorumlu olan memurlarıdır.

Vazifeli şehbenderliklerin yanında 1877 senesinden itibaren fahri şehbenderlikler de kullanılmaya başlanmıştır.²⁰¹ Fahri şehbenderlikler, vazifeli şehbenderlikler gibi hiyerarşik bir düzene sahipti. Öyle ki, fahri başşehbenderlik, fahri şehbenderlik ve fahri şehbender vekilleri olarak üç kısma ayrılıp, görevlendirilmişlerdi. Padişahın emriyle atanan bu şehbenderler, seçildikleri bölgelerde ticaretle uğraşan kişiler oldukları ve devlet adına yapılan ticari işlerden pay sahibi oldukları için maaş almazlardı. Görevlendirilen memurlar Müslüman veyahut Gayrimüslim halktan oluşabilirdi ancak bu kişilerin başka yerlere tayin olması yasaklanmıştır. Fahri şehbenderler kançılarya masraflarını kendileri ödemesine rağmen memlekete iade olacak kişilerin posta ve telgraf masraflarını hasılatından karşılayabilirdi. Memuriyetleri elinden alınan şehbenderlerin tazminat alma hakları da ellerinden alınmış oluyordu. Yine bu şehbenderler herhangi bir memuru tayin etme hakkına sahip değillerdi. Son olarak, bahsi geçen şehbenderlerin

¹⁹⁸ “Saltanat-ı Seniyye Şehbenderliklerine Dair Nizamnâme-i Dâhilî” **Salnâme-i Nezaret-i Umur-ı Hariciyye**, 1318/1900, Bend 25; Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi*, s.28.

¹⁹⁹ Batum Başşehbenderi yıllık 36000 kuruş maaş alırken, Poti Şehbenderi yıllık 12000 kuruş maaş almıştır. Bkz. **1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezaret-i Umur-ı Hariciyye**, s.626-629.

²⁰⁰ Akpınar, **a.g.m.**, s.22.

²⁰¹ Akpınar, **a.g.m.**, s.30.

de görevi bulundukları yerdeki Osmanlı tüccarları ve Osmanlı vatandaşlarının haklarını gözetmek, onlara yardımcı olmaktır.²⁰² 1306 Hariciye Salnâmesine göre hariciye celilesine mensup bütün memur ve müstahdeminin²⁰³ adetve miktar cetveli şu şekilde açıklanmıştır:

	Muvazzaf	Fahri
Başşehbenderler	22	23
Şehbenderler	18	57
Şehbender Vekilleri	15	81
Kançılar-Şehbender Memurları	21	2

Şehbenderlik müessesesinin bürokratik yapısına da yine 1318 tarihli Hariciye Salnâmesinde bulunan “Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamnâme-i Dâhilidir” bölümünden yararlanılıp, kısaca üzerinde durulmuştur.

Şehbenderliğin kurulduğu zamanda sistematik bir kurum olmadığından önceki sayfalarda bahsetmiştik. Bundan dolayı şehbenderin kimlerden seçileceği, hangi vasıflara sahip olacağı da belli bir kural dâhilinde değildi. Kural dâhilinde olan tek şart Osmanlı vatandaşı olmaktı. Ancak bu kuralın suiistimal edildiğini M. Kılıç şu örnek ile açıklamıştır: 1814 senesinde Malta’da görevli olan Nicolas Sasi hakkında gelen şikâyetler neticesinde araştırma yapılmış ve bu şahsın bir İngiliz vatandaşı olduğu ortaya çıkarılmıştı.²⁰⁴ Bu durumun şehbenderlik kurumunun henüz kurumsallaşmadığının bir göstergesi olarak söyleyebiliriz.

Bilindiği üzere ilk şehbenderlerin büyük çoğunluğu tüccar olan gayrimüslim tebaadan seçilmişti.²⁰⁵ İlerleyen senelerde diplomatik ilişkilerin gelişmesi ile tecrübe kazanan Osmanlı Devleti görevlendirilecek şehbenderler için seçici olmaya başlamıştı. Bunun için de 1884’de kurulan Umûr-ı Şehbender-î Müdüriyeti

²⁰² 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s. 374-375.

²⁰³ Hizmetli.

²⁰⁴ Musa Kılıç, **Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s.237-238.

²⁰⁵ 1265/1849 Salnâmesinde 9 başşehbender, 15 şehbender olmak üzere toplam 24 memur görevlendirilmiş. Bu memurların yalnızca bir tanesi Müslüman tebaadan idi. Yine 1272/1856 Salnâmesine göre 29 görevliden yalnızca 3 tanesi Müslüman idi.

bünyesinde birtakım sınavlara tabii tutulurdu. Bu sınavlardan başarılı bir şekilde geçenler şehbender olmalarının engel olmadığı belirtilerek Hariciye Nezâreti'ne sunulurdu. Ayrıca Mekteb-i Mülkiye mezunu olan kimseler herhangi bir sınava tabii tutulmaksızın şehbender olabilmekteydiler.²⁰⁶ Tüccarların yanı sıra Mekteb-i Mülkiye diplomasına sahip olanların da görevlendirilmesi bu müessesenin kurumsallaşmasına örnek olarak gösterilebilmektedir.

Şehbenderlerin atama ve terfisi 1836 senesinde Hariciye Nezâretinin kurulmasına kadar Reîsülküttâblık aracılığıyla yapılmıştır. Nezâretin kurulmasından sonra şehbenderlik işleri de daha düzenli bir hal almıştır. Dolayısıyla bu düzen şehbenderlerin atama ve terfilerine de yansımıştır. Devlete yararlı olan şehbenderler rütbe ve nişan ile ödüllendirilmiştir. Şehbenderlere verilen birden dörde kadar dört çeşit rütbe vardı. Bunlar: *ûlâ*²⁰⁷, *sâniye*²⁰⁸, *sâlise*²⁰⁹ ve *râbia*²¹⁰ idi. Verilen nişanlar ise iki taneydi. Bunlar ise: *osmanî*²¹¹ ve *mecidî*²¹² idi.²¹³

Şehbenderlerin memuriyetine başlamaları ile beraber uyması gereken birtakım zorunlulukları mevcuttu. Mesela şehbender yirmi dört saat içerisinde görev yerine vardığını bildirmek durumundaydı. Akabinde ise ilk olarak memleketin en büyük memurlarına, ikinci olarak kara ve deniz başkumandanlarına, üçüncü olarak Osmanlı Devleti'nin müttefik olduğu yabancı devletlerin konsolos ve konsolos

²⁰⁶ 1318/1900 Tarihli *Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye*, s.364.

²⁰⁷ Mülki rütbelerden birinin adıdır. Bu rütbeye sahip olanlar ricalden sayılır, teşrifat da bulunurlardı. Önce yalnızca *Ûlâ* olarak 1248 (1832) senesinde ihdas olunmuşken daha sonra *Ûlâ evveli* ve *Ûlâ sâni'si* olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Askeri rütbelerden *Ferikliğe* denkti. Elkabı ise *saâdetlü* idi. Bkz. Taceddin Kayaoğlu, *Osmanlı Hariciyesinde Gayr-i Müslimler (1852-1925)*, TTK Yayınları, Ankara 2013, s.459-460.

²⁰⁸ Mülkiye rütbelерinden birinin adıdır. 1248 (1832)senesinde ihdas edilmiştir. Askeri rütbelерden *Miralaya* denk gelirdi. *İzzetlü* lakabı kullanırdı. 1908 İnkılâbından sonra diğer rütbeler gibi bu rütbe de kullanılmamıştır. Bkz. Kayaoğlu, *a.g.e.*, s.461.

²⁰⁹ Mülkiye rütbelерinden birinin adıdır. Askeri rütbelерden *Binbaşısıya* muadildi. İlk 1248 (1832) senesinde ihdas edilmiştir. Teşrifata dahil olmayan bu rütbe sahiplerinin elkabı *Rifatlü* idi. Bkz. Kayaoğlu, *a.g.e.*, s.462.

²¹⁰ Mülki rütbelерden birinin adıdır. Dördüncü rütbe anlamına gelen bu rütbe askeride *yüzbaşılığa* denk gelmekteydi. 1248 (1832) senesinde ihdas olunan bu rütbenin elkabı *Fütüvvetlü* idi. Bkz. Kayaoğlu, *a.g.e.*, s.463.

²¹¹ Sultan Abdülaziz zamanında 9 Cemaziyelahir 1278 (12 Aralık 1861) tarihli nizamname ile çıkarılan bu nişan toplam dört rütbeden oluşmaktaydı. Bkz. İbrahim Artuk, “Nişan”**TDVİslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXXIII, Ankara 2017, s.155.

²¹² Bu nişan 3 Zilhicce 1268 (18 Eylül 1852)'de ihdas olunmuştur. Sultan Mecid'e nispetle bu ad ile anılmıştır. Kayd-ı hayat şartıyla verilen bu nişan birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci rütbelерden oluşmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kayaoğlu, *a.g.e.*, s.465-466.

²¹³ Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi*, s.36.

vekillerini ziyaret etmesi gerekmektedir. Osmanlı Devleti şehbenderlerden kendi aleyhlerinde olmayan her merasimde bulunmalarını istemiştir.²¹⁴

Görev süresi net bir zamana bağlı olmayan şehbenderler görevden uzaklaştırmanın dışında kendi istekleri ile bu görevden ayrılabilirlerdi. Ayrılan şehbenderler görevde bulunduğu süre içerisindeki masrafların tümünü bir cetvel ile belirtmekle birlikte fazla bir miktar meydana çıkarsa bunu Hariciye Nezâretine göndermesi gerekmektedir. Ayrıca görevden ayrılan şehbender mevcut defteri kapatmaları gerekmektedir. Son olarak da yeni gelen şehbendere bulundukları mahal hakkında gerekli bilgileri vermesi gerekmektedir.²¹⁵

Şehbenderlerin maaşları konusunda bir düzen yahut kesin bir çizgi söz konusu değildir. Örneğin, aynı sene içerisinde Sivastopol Şehbenderliğine yıllık 12000 kuruş, Köstence Şehbenderliğine yıllık 24000 kuruş verilirken Sohumkale Şehbenderine ise 6000 kuruş maaş verilmiştir.²¹⁶ Araştırmalarımız neticesinde bahsedilen maaş farkının nedenini kesin olarak bulamamakla birlikte şüphesiz daha önemli bölgelere gönderilen yahut daha tehlikeli işlerde görevlendirilen memurların maaşlarının yüksek verildiğini de belirtmekte fayda vardır. Ayrıca şehbenderler her ne görevi yerine getirirse getirsin birden fazla maaş alması mümkün değildi.²¹⁷

Şehbenderhanalarda ayrıca şehbender memurları dışında da birtakım memurlar bulunmaktaydı. Bu memurların maaşları da 1302 Hariciye Salnâmesine göre kâtipler 90000 kuruş, tercümanlar²¹⁸ 90000 kuruş, imamlar 6000 ile 12000 kuruş arasında maaş almaktaydı.²¹⁹

²¹⁴ 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.377-379.

²¹⁵ 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.386.

²¹⁶ 1302/1885 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s. 628.

²¹⁷ 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.376.

²¹⁸ Sefâretlerdeki tercümanlar genellikle yerli olurdu ve bu tercümanların özellikle Kançılara memurları ile temasları fazla olurdu. A. Lutfullah, *Sefâret Kâtipleri ve Ataşemiliterler*, C.1, İlhami Matbaası, İstanbul 1929, s.103.

²¹⁹ 1302/1885 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s. 626-629.

Şehbenderlere verilen maaşlar sadece kuruş olarak değil, florin,²²⁰ ruble,²²¹ İngiliz lirası, frank²²² gibi paralar da kullanılmıştır. Örneğin, 1848 senesinde Viyana Şehbenderliğine Mösyö Pozant atanmış ve aylık 100 florin maaş bağlanmıştır.²²³

Şehbenderlere verilen izinlere de değinecek olursak, gidiş dönüşleri de dâhil iki ay süreizin verilmiştir. Eğer daha fazla izin yapmak isteyen şehbender olursa karşılığında maaşının yarısı kesilirdi. Daha önce herhangi bir olumsuz olaya karışmamış ve hiç izin kullanmamışsa bu şehbenderin izni dört aya kadar çıkabiliyordu. İzne çıkan şehbenderinyerine, vekâlet eden memur*şehbenderhane ittihaz olunan mahalli canibi nezaretten istizan etmedikçe tebdiledemezdi.*²²⁴ Ayrıca hasta olan şehbenderlerin de maaşları üç aya kadar ödenmeye devam etmekteydi.²²⁵ Görev sırasında ölen bir şehbender memleketine gönderilmek üzere tüm masrafları devlet tarafından karşılanırdı.²²⁶

Şehbendere uygulanan cezalar ise üç kısma ayrılmıştı. Bunlar kınama, bir aydan bir seneye kadar görevden alınması yani uzaklaştırma ya da maaşının kesintiye uğraması ve memuriyetten çıkarılmasıdır.

Verilen cezalar Umûr-ı Şehbenderî Müdüriyetinde bulunan Memur Defterine kayıt edilirdi. Şehbenderin bahsi geçen cezaları alabilmesi için birtakım suçlar işlemesi gerekmektedir. Bir şehbenderin kınama cezası alabilmesi için görevini layıkıyla yerine getirmemesi, rüşvet, yolsuzluk gibi memurluğa yakışmayacak birtakım davranışlar sergilemesi gerekmektedir. Aynı şekilde uzaklaştırma cezası ise yukarıda sözü edilen cezaların sürekli yapılması halinde verilmekteydi ve bu iki ceza Hariciye Nezâretinde yapılacak oylama sonucu veriliyordu. Son olarak üçüncü ceza olan memurluktan çıkarma bir şehbenderin ticaret ile uğraşması, kınama cezası alınacak işleri sürekli tekrar etmesi, görev yerine izinsiz terk etmesi, zimmetine

²²⁰ Hollanda'nın eski para birimi.

²²¹ Rus para birimi.

²²² İsviçre para birimi.

²²³ Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi*, s.38.

²²⁴ **Düstur**, Tertip:1, C.7, s.700.

²²⁵ Akpınar, **a.g.m.**, s.41-42.

²²⁶ **1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye**, s.363.

haksız kazanç sokması, gizli işler çevirmesi gibi nedenlerden dolayı verilmekteydi. Bu cezaya ise Hariciye Nezâretinin oylaması ve padişahın iradesi ile olmaktadır.²²⁷

Bahsi geçen suçlama ve cezaların şehbenderlik ağının da büyümesiyle beraber artış gösterdiğini söylemek mümkündür. Bunun nedenleri olarak bu kurumun yetersiz kalmasının yanı sıra verilen maaşların azlığı ya da zamanında gönderilmemesi²²⁸, görev alanının oldukça geniş olması, memurların kendi aralarında anlaşamaması²²⁹, insan doğası gereği mevcut olanla yetinmeyip fazla para kazanma hırsına yenik düşmesiyle beraber özellikle Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında kuruma sahip çıkacak gücünün yeterli olmaması gibi etkenleri gösterebiliriz.

Yukarı saydığımız eksiklik ve olumsuzluklarla beraber Osmanlı Devleti pek tabi şehbenderlerini başıboş bırakmamış, her beş yılda bir müfettişler tarafından teftiş ettirmiştir. Yine fahri şehbenderlikler de vazifeli şehbenderlikler aracılığıyla teftiş edilmekteydi. Devlet, görevlendirdiği müfettişlerine gönderildikleri yerdeki şehbenderlerin aldığı maaşın bir katını harcırah olarak vermektedir.²³⁰ Ayrıca gidiş dönüş masraflarını, vapur ve şimendifer, otel ücretlerini de on beş süre için devlet tarafından karşılanırdı. On beş günün sonrasında yapılan masrafı müfettiş kendi öderdi.²³¹

Şehbenderhane müessesesi 19. Yüzyıl itibariyle sistemleşmeye başlamış ve çok sayıda şehbender tayinleri ile beraber evrak sayılarında artış meydana gelmiştir. İşte bu karışıklığı düzene koyabilmek adına kayıt sistemi geliştirilmiştir. Şehbenderhanelerde bulunan defterler şu şekildedir:

Defter-i Kebir	Muharrerât-ı Me'hûza
Sicill-i Nüfûs	Muharrerât-ı Mersûle

²²⁷ 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.365-367.

²²⁸ Sofya Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları, s.25; Esat Cemal Paker, **Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları**, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1952, s.51. Bununla birlikte verilmeyen kimi maaşların toplu halde verildiğini de biliyoruz. 06.01.1902 (26.N.1902) tarihli bir belgeye göre Taygan Başşehbenderliği imamı Ali Rıza Efendi'nin maaşının bu şekilde ödendiğini görüyoruz. BOA, **HR.TH.**, No:263/16.

²²⁹ Batum Başşehbenderliğinde görevli olan Subhi Bey'in Umûr-ı Şehbenderî Müdür Vekili Tevfik Bey ile şahsi gazezleri yüzünden anlaşamaması ve vazifesini layıkıyla yapamadığı gerekçesiyle başka bir mahale tayin istemesi. BOA, **Y.PRK. EŞA.**No:27/74.

²³⁰ 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.370.

²³¹ **Düstur**, Tertip:1, C.7, s.908.

Tescil-i Tâbiyyet	Telgrafnâmeler
Vefayât, Münâkehât	Varid Olan Telgrafnâmeler
Tevlîdât, Pasaport ve Vizesi	Kişide Kalan Telgrafnâmeler
Seyr-i Sefâin-i Evrâkı	Emanet Defteri
Şehbender Kararnâmesi ve Emirnâmesi	Memleketlerine İade Kılınan Teba' Defter
Sıhhiye Patente Vizesi	Umûr-ı Adliyyeye Mûteallik Evrâk
İmza Tasdiki	Pul Defteri
İdâre-i Mukavelât Muharrirliğine Mûteallik Evrâk	Meccânen veya Pul Mesârifî Verilen Evrâk
Muhasebe	Muharrerât-ı Resmiye
Uşeyyâ Defteri ²³²	

²³² 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.375-376.

Şehbenderler evraklara pul yapıştırıp, onları birer birer on dört numaralı pul defterine sıra numaralarıyla kayıt edeceklerdi. Her altı ayda kullanılmayan pullar, bahsi geçen pul defteri ile beraber geri gönderilecekti. Ayrıca bu defterlerin herhangi bir sayfasında yırtık ya da bir karalama olmayacak, kayıt esnasında yapılacak bir hatada ise o cümlelerin üstü çizilip, bir alt sıradan devam edilecekti. Ve son olarak evraklar ve defterler Hariciye Nezâretinden hazır olarak gönderildikleri için şehbenderlerin bunları tekrar basma yetkisi yoktu.²³³

Osmanlı Devleti'nde haberleşme kurumunu iki devreye ayırmak mümkündür. 1840 senesine kadar ulak-menzilhane kurumu kullanılmışken, 19. Yüzyılda Batıdaki gelişmelerden örnek alınarak reformlar yapan Osmanlı Devleti haberleşme kurumu olarak Posta Nezâretini kurmuştur.²³⁴ Daha sonra bilindiği üzere Sultan Abdülhamid döneminde başlayan telgraf çalışmaları Sultan Abdülaziz tarafından hizmete sokulmuştur.

Bununla beraber şehbenderlerin haberleşmeleri belirli kurallar dâhilinde gerçekleşmiştir. Mesela şehbenderlerin her ne konuda olursa olsun devlet yetkilileriyle doğrudan haberleşmeleri yasaklanmıştır. Yine, şehbenderlerin Hariciye Nezâretinin gönderdikleri belgelerin bir suretini de elçiliklere göndermesi gerekmektedir. Şehbenderler, yabancı devlet konsoloslukları ile gerektiği yerlerde haberleşebileceklerdi lakin birebir görüşmeleri yasaklanmış ve elçilikler aracılığıyla bu durum gerçekleştirilebilmekteydi. Civarda bulunan Osmanlı memurlarıyla haberleşebilirler ancak bu haberleşmenin bir suretini Hariciye Nezâretine tebliğ etmeleri gerekmektedir. Ayrıca yapılan her haberleşme ve evrak işleri de şehbenderhane mührü ile mühürlenmekteydi ve her haberleşme için ayrıca bir tahrirat kaleme alınacaktı.²³⁵

B. Şehbenderlik Memurlarının Görevleri

19. yüzyılın başında ticari amaçlarla kurulan akabinde tayin olunan ilk şehbenderlerin görevleri bulundukları yerlerdeki Osmanlı tüccarlarının hak ve

²³³ 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.383-385.

²³⁴ Faris Çerçi, “Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti'nde Ulak Organizasyonu”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi**, S.20, Erzurum 2003, s.206.

²³⁵ 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.380-382.

hukuklarının korunması ve Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlere karşı menfaatinin korunması olduğundan bahsetmiştik. İlerleyen yüzyıllarda devletlerarası ilişkilerin artmasına paralel olarak değişen koşullara binaen şehbenderlerin görevlerinde de farklılıklar meydana gelmiştir. Bu durumu Said Kemal Paşazade de eserinde dile getirmiş, önceden özellikle ticari özelliği ağır basan dolayısıyla ticari amaçlı gönderilen şehbenderler daha sonraları *tahsîl-i ilm ü edeb ve kesb-i hüner ü ma'rifet veya tenezzüh veya masâhare*t gibi görevler için gönderilmeye başlanmıştır.²³⁶

Bu kısımda şehbenderliklerin değişen ve artan görevlerinden kısaca bahsedilecektir.

1) İdari Görevleri

Şehbenderlerin idari alandaki öncelikli görevi pasaport ve vize işlemleri ile ilgilidir. Kişiye Osmanlı vatandaşı olması kaydı ile pasaport verilmekte idi. Osmanlı vatandaşı olmadığı tespit edilen kişilere pasaport verilmezdi. Yine Osmanlı topraklarına girişi yasak olan kimselere de pasaport verilmezdi.²³⁷ Osmanlı topraklarına giriş yapmak isteyen kişiler bulunduğu yerdeki şehbenderlere pasaportunu vize ettirmeleri gerekmekteydi. Bu süreci de mevcut şehbender nezarete bildirmek zorundaydı.²³⁸ Yine Osmanlı vatandaşı olmak isteyen kişilere de gerekli kolaylığın sağlanması şehbenderlerin görevleri arasındadır.²³⁹

Şehbenderlere verilen bir diğer görev ise 'tescil-i tabiiyet' olarak nitelendirilen nüfus ile ilgili konulardır. Bir şehbenderin bulunduğu yerde ikamet eden kişilerin altı ay içerisinde şehbenderhaneye gidip kaydını yaptırmak zorunluluğu vardı. Osmanlı vatandaşı bir erkek ile evlenecek olan gayrimüslim bir kadın Osmanlı vatandaşlığına kabul edilirdi. Yine Osmanlı vatandaşı bir şahsın

²³⁶ Said Bey, **Sefirler ve Şehbenderler**, Matbaa-i Ebüzziya, Kostantiniye 1307, s.21-22.

²³⁷ Örneğin 25.L.1321 (14.01.1904) tarihli belgede daha önce Osmanlı Devletinden firar etmiş özellikle Rusya hududundan gelecek olan şahısların Memalik-i Şahane 'ye sokulmamasından bahsedilmiştir. BOA, **DH.TMIK.M**, No:160/44.

²³⁸ **1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye**, s.390-391.

²³⁹ Örneğin Rusya Tebaasından ve Rum milletinden olan bir ailenin Osmanlı tabiiyetine girmesi için gerekli belgelerin Hocabey Şehbenderliğinden istenmesi. BOA, **HR.İD**, No:109/11, 18.11.1865 (28.C.1282).

ölmesi ile birlikte çocukları ücretsiz olarak kayıt edilirdi. Ayrıca mahkeme kararı ile hukuktan sakıt olmuş²⁴⁰ şahsın dahi kayıt edilebileceği bilinmektedir.²⁴¹

Şehbenderlerin nüfus ile ilgili bir diğer görevi, şehbenderin bulunduğu yerde bir Osmanlı vatandaşının çocuğu olduğu zaman o çocukla ilgili her bilgi (kız/erkek, anne-baba adı) iki şahit ile birlikte kayda geçirilecek ve ikamet tezkiresi verilip²⁴² Dâhiliye Nezâretine gönderilmek sureti ile Hariciye Nezâretine gönderilecektir.²⁴³

Şehbenderler görevlendirildikleri yerlerde nikâh işleri ile ilgilenmek durumundaydılar. Evlenmek isteyen kişiler şehbenderliklere başvuru yaparlardı. Bu kişilerin evlenmelerinde bir sakınca olup olmadığı araştırıldıktan sonra evlenmelerine izin verilirdi. Ancak yapılan araştırmalarda evlenmelerine engel olacak bir duruma rastlanırsa bu durum Hariciye Nezâretine işar edilirdi.²⁴⁴

Mevcut şehbenderlerin bir diğer görevi bulundukları yerlerdeki Osmanlı vatandaşlarının vefatları ile ilgilenmek idi. Şehbender, vefat ile ilgili bilinmesi gerekenleri Dâhiliye Nezâretine gönderilmek üzere Hariciye Nezâretine bildirmek durumundaydı.²⁴⁵

Yine ölen kişilerin vasiyetnameleri ve miras işlemleri ile ilgilenmek şehbenderlerin bir diğer görevleri arasındadır. Şehbenderler ölen kişinin vasiyeti ile ilgili ayrıntıları Hariciye Nezâretine bildirmeleri gerekmektedir. Yine aynı şekilde Osmanlı vatandaşı olan birinin vefatını ve vefat eden kişinin miras işlerini hem Hariciye Nezâretine hem de bulundukları sefaret-i seniyyeye işar etmeleri gerekmektedir.²⁴⁶

Yardıma muhtaç Osmanlı vatandaşlarına yardım etmek ve onları memleketlerine iade etmek de şehbenderlerin bir diğer adli görevidir. Malul olsun

²⁴⁰ Düşen, düşmüş; hüküm ve itibardan düşmüş, hükümsüz.

²⁴¹ 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.392-393.

²⁴² 08.12.1902 (28.Ş.1320) tarihli belgede Taygan civarında doğan çocuklara verilen ikamet tezkiresi için bkz. BOA, HR.TH., No:276/74.

²⁴³ 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.394.

²⁴⁴ 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.394-395.

²⁴⁵ 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.395-396.

²⁴⁶ 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.399-404.

olmasın muhtaç olan kimsenin, hastaların memleketlerine iadesini gerçekleştirip, tedavi masraflarını karşılardı. Ancak şehbenderlerin yardım etmesi için vatandaşın Osmanlı tebaası olması gerekmektedir ve Osmanlı tebaası iken yabancı ülke vatandaşlığına geçmemiş olması gerekmektedir. Ayrıca şehbenderler şüpheli bulunduğu kişiler hakkında araştırma yapma yetkisine sahipti. Yardım edilen kişinin memleketine dönmesi de yine şehbenderlerin sorumluluğunda idi. Bu kişilere yapılan masraflar da dâhil olmak üzere her durum rapor edilerek Hariciye Nezâretine bildirilirdi.²⁴⁷

2) Ticari – Ekonomik ve Gemicilik İle İlgili Görevleri

Şehbenderlerden görevlendirildikleri yerlerde Osmanlı tüccarlarının haklarını korumanın yanı sıra devletin de menfaatlerini gözetlemeleri istenmiştir. Dolayısıyla bulundukları memlekette ticari ve siyasi her olay hakkında bilgi sahibi olup, bunları Osmanlı Devleti'ne bildirmek zorundaydılar. Şehbenderler her altı ayda mevcut liman ile Osmanlı limanları arasında gidip gelen yabancı ya da Osmanlı gemilerinin ihracat ve ithalatlarını istatistik cetveli hazırlayarak Hariciye Nezâretine göndermeleri gerekmektedir. Ayrıca üç yahut dört ayda bir bulundukları sefarete ya da doğrudan doğruya Hariciye Nezâretine bulundukları bölgenin ticaret ve sanayi gibi meseleleri ile ilgili gayet etraflıca bir rapor hazırlanması da istenmiştir.²⁴⁸

Şehbenderler bulundukları memleket limanlarına gelen Osmanlı ticaret gemileri ile ilgili her türlü işlem ile ilgilenmek durumundaydılar. Limana varan bir gemi kaptanı yirmi dört saat içerisinde mevcut yerdeki şehbenderhaneye gelerek resmi iznini gösterip vergisini ödemesi gerekmektedir. Kaptan eğer bu işlemi yapmadan limanı terk edecek olursa ise beş yüz kuruştan bin kuruşa kadar ceza kesilirdi. Cezasını ödemek istemeyen kaptan ise derhal Hariciye Nezâretine bildirilirdi. Kaptan yanında senedi bahrîsini ya da bunun onaylanmış bir suretini, sancak beratını, tayfa defterini, sıhhiye patentasını, gümrük tezkeresi ve ilmühaberini, taşıma, yükleme, nakliye, senedini, izin belgesini ve Ticaret-i Bahriye Kânûnnâmesinin bir nüshasını bulundurmak zorundaydı.²⁴⁹ Yine Osmanlı personeli

²⁴⁷ 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.387-389.

²⁴⁸ 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.380.

²⁴⁹ Düstur, Tertip:1, C.5, s.107-108.

kaptanlar, zabıtlar ve bekçilerden şehbendere tabi olmaları beklenmekteydi. Bunu yerine getirmeyen görevliler ise şehbenderler tarafından Hariciye Nezâretine bildirilirdi. Osmanlı vatandaşları veya yabancı vatandaşlar limandan ayrılabilmek için ‘Sıhhiye Patenti Vizesi’ almak zorundaydılar ve bu evrakı da şehbenderlere vize ettirmeye mecburdular. Eğer vize ettirmeden hareket eden kaptan olursa bu durum nezarete bildirilir ve bütün limanlara haber geçilirdi.²⁵⁰ Ayrıca şehbenderler taşınan malların da sorumluluğunu taşımaktaydılar. Barut, dinamit gibi önemli mühimmatlar taşıyan gemiler derhal Hariciye Nezâretine bildirilirdi.²⁵¹

Şehbenderler Osmanlı limanlarına gelen ticaret gemilerinin²⁵² yanında aynı şekilde Osmanlı savaş gemilerinin de meseleleriyle ilgilenmek durumundaydı. Gelen gemiden firar eden bir şahsın yakalanıp gemiye tekrar teslim edilmesi, gelen savaş gemilerinden unutulmuş eşyaların müzayede yoluyla satılıp bunun Hariciye Nezâretine bildirilmesi bu konudaki görevleri arasında sayabilmekteyiz.²⁵³

Şehbenderlerin gemiler ile ilgili bir diğer görevi ise kaptan ve taifesi arasındaki sorunların çözüme kavuşturulması konusunda olmuştur. Örneğin kaptan bir gemi personelini haksız bir şekilde gemiden kovarsa şehbender bu konu hakkında gerekli araştırmaları yapıp yanlış bir durum mevcut ise bunu düzeltmek zorundadır. Aynı şekilde kaptan ile ilgili bir anlaşmazlık söz konusu olduğu zaman da gerekli tetkikleri yapıp anlaşmazlığa çözüm bulmak durumundadır.²⁵⁴

Meydana gelen deniz kazaları ile ilgili her ayrıntıyı şehbenderler Hariciye Nezâretine bildirmesi gerekiyordu. Gemi alım satımında Osmanlı devleti adına resmi işlemlerin yürütülmesi, gemiye sancak çekilmesi, gemiye mürur tezkiresi²⁵⁵ verilmesi gibi birtakım yetkiler de verilmiştir. Şehbenderlerden, özellikle savaşılan

²⁵⁰ 16.Za.1328 (19.11.1910) tarihli bir belgede şehbenderliklerden alınması gereken evrakı olmayan gemilerin mallarının ihraç edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. BOA, **DH.İD.** No:941/8.

²⁵¹ **1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye**, s.406-409.

²⁵² 27.Z.1196 (03.12.1782) tarihli bir belgede gördüğümüz üzere İstanbul’a gelen bir Rus ticaret gemisinin Türk yetkililer tarafından kontrol yapılması. BOA, **AE.SABH.** No:190/12685.

²⁵³ **1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye**, s.404-405.

²⁵⁴ **1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye**, s.412-413.

²⁵⁵ Mürur tezkiresi, Osmanlı topraklarında seyahat etmek isteyen yerli ve yabancı herkesin almak zorunda olduğu izin belgesine verilen isimdir. 15. Yüzyılda yol hükmü olarak adlandırılırken, 19. Yüzyılda mürur tezkiresi olarak kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mübahat Kütükoğlu, ‘‘Mürur Tezkiresi’’, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.32, İstanbul 2006, s.60-61.

devletlerin gemilerinin alım satımında daha fazla dikkatli olunması istenmiştir. Oluşabilecek herhangi bir olumsuzlukta tüm sorumluluğu şehbender üstlenmek zorundaydı.²⁵⁶

3) Adli Görevleri

Şehbenderlik müessesesinin kurulmasının asıl amacının yabancı memleketlerde tüccarlar arasında doğacak herhangi bir anlaşmazlığa son vermek ve Osmanlı tüccarlarının haklarının korunması olduğunu önceki sayfalarda da belirtmiştik. Dolayısıyla şehbenderler, tüccarların kendi aralarında yahut yabancı tüccarlar ile aralarında çıkan olumsuz bir duruma müdahil olup, bu durumu kayıt altına alması gerekiyordu. Sonra ise bu durum Hariciye Nezâretine bildirilirdi.

Şehbenderler sadece tüccarların değil, yabancı memleketlerde bulunan Osmanlı vatandaşlarının da hak ve hukuklarını korumakla yükümlüydüler. Osmanlı vatandaşına karşı ya da Osmanlı vatandaşının yabancı bir vatandaşa karşı işlediği suçlar yerel mahkemede görülecekti. Her iki durumda da şehbender davayı takip etme ve gerektiği yerde kişilerin haklarını savunma yetkisine sahipti.²⁵⁷ Yine şehbenderler arasında çıkan anlaşmazlıklar için bir başşehbenderden bu olayı tahkik etmesi istenirdi.²⁵⁸

Yine aynı şekilde Osmanlı gemilerinde işlenen suçlar ile ilgili işlemler yapmak da şehbenderlerin adli görevleri arasında sayabiliriz. Kim tarafından her ne şekilde olsun işlenen suça Osmanlı mahkemeleri bakardı. Bu süreci de şehbenderler rapor edip, Hariciye Nezâretine bildirirdi.²⁵⁹

Bulundukları yerlerde mevcut Osmanlı vatandaşlarına tebligat, celpname, zabıtname gibi evrakları ulaştırmak da şehbenderlerin görevleri arasında sayılabilmektedir.²⁶⁰

²⁵⁶ 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.413-419.

²⁵⁷ 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.410.

²⁵⁸ 28.02.1897 (26.N.1314) tarihli bir belgede Rostof Şehbenderi ile Rostof İmamı arasında çıkan anlaşmazlık için Taygan Başşehbenderi Şedid Efendi'nin tahkikatına başvurulmuştur. BOA, HR.TH. No:199/68.

²⁵⁹ 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.409.

²⁶⁰ Yasemin Zahide Erol, *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik ve Paris-Londra Örnekleri*, s.72.

4) Dini Görevleri

Şehbenderlere tüccarlarının ve devletin haklarını korumanın yanı sıra birçok da görev verilmiştir. Bunlardan biri de dini alandaki görevlerdir. Özellikle II. Abdülhamid'in devletin parçalanmamasına yönelik İslam birliğini sağlama düşüncesinin de etkisiyle bu dönemde dini faaliyetlerinin çoğaldığını görmekteyiz. Osmanlı Devleti şehbenderleri aracılığı ile vatandaşlarına dini hizmetler götürmeyi amaçlamış bunun için de imamlar tayin edilmiştir. Bu imamlara maaş bağlanmış ve özellikle cami ihtiyaçları²⁶¹ şehbenderler aracılığı ile devlet tarafından karşılanmıştır. Yine Osmanlı vatandaşlarının bulunduğu yerdeki ölümü üzerine devletin izni ile arazi satın almaları ve defin işlemlerinin gerçekleştirmeleri de dini görevlerine örnek olarak verilebilmektedir.²⁶²

5) Diğer Görevleri

Yukarıda saydığımız görevlerin yanı sıra bir başlık altında toplayamadığımız görevlere bu başlık altında kısaca değineceğiz.

İlk olarak neredeyse her alanda görevlendirildiğini bildiğimiz şehbenderlerden sağlık alanında da bahsedebiliriz. Bu konuda şehbenderlerin görevleri gittikleri ülkelerdeki sağlık şartları hakkında bilgi sahibi olmak, ülke genelinde salgın hastalıkların olup olmadığını araştırmak, bu hastalıklar mevcut ise hükümetin aldığı önlemler hakkında bilgi sahibi olup Hariciye Nezâretine bilgi vermektir.

Yine şehbenderler görev yaptıkları ülkelerdeki gazeteler başta olmak üzere tüm basın-yayın mecralarını takip etmek, Osmanlı aleyhine yapılan yayınları engel olabildiğince engel olmak gibi birtakım basın ile ilgili görevleri mevcut idi. Ayrıca mevcut gazetelerde yer alan Osmanlı aleyhine yazılar Fransızca veya Türkçeye tercüme edilip bağlı bulundukları sefaretlere göndermeliler, hatta elde edilen

²⁶¹ 22.02.1898 (30.N.1315) tarihli bir belgeye göre Taygan şehrinde Müslümanların artmasıyla caminin küçük gelmesi ve şehrin ortasında bir cami yapılması mevcut şehbenderliğe bildirilmiştir. BOA, **HR.TH.** No:208/6. 24.07.1914 (01.N.1332) tarihli bir başka belgede ise Taygandaki tavanı çöken bir caminin tamiri için gerekli işlemlerin yapılması gerektiği belirtilmiştir BOA, **HR.İD.** No:1590/752.

²⁶² Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi*, s.78-79.

bilgilerin öneminin çok fazla olduğu düşünülürse de doğrudan Hariciye Nezâretine gönderilmesi uygun görülmüştür.²⁶³

Önceki sayfalarda da kısaca üzerinde durduğumuz gibi elçiler ve askeri ataşelerin şehbenderlere bulundukları yerdeki askeri gelişmeler, sefer hazırlıkları gibi oldukça önemli konular üzerinde sorulan sorulara gerekli araştırmalar eşliğinde cevap vermesi beklenirdi.

Yine yurtdışında olup da askerlik çağına gelmiş kişileri uyarmak da şehbenderlerin görevleri arasındadır. Bu uyarıya uymayanlar için gerekli işlemlerin yapılmasının yanı sıra, yaşı gelip malul iddiasında bulunan kişilerin ise sağlık raporları incelenip Hariciye Nezâretine şehbenderler tarafından gönderilirdi.²⁶⁴

Şehbenderlerin ayrıca sınırlı da olsa idari olarak nitelendirebileceğimiz görevleri mevcut idi. Şehbenderler, Osmanlı Devleti'nin menfaatlerinin korunacağı anlaşmalar yapılması, ticaret, sanayi ve umumi sağlık gibi konular hakkında yabancı konsolosluklardan bilgi akışı sağlama ve sürekli iletişim halinde olma gibi görevleri de yerine getirmekte yükümlüydüler.²⁶⁵

C. Karadeniz Bölgesi'ndeki Şehbenderlikler ve İstihbarat Görevleri

Osmanlı Devleti'nin özellikle 19. Yüzyıl ve sonrasındaki sürecini göz önüne aldığımızda şehbenderliklerin en önemli görevlerinden birinin istihbarat ile ilgili olduğu görmekteyiz.

1318 tarihli Hariciye Salnâmesinde şehbenderlerin istihbarat görevleri şu şekilde açıklanmıştır: *Şehbenderler politika-i mecalis haftiyelerinin harekât ve ilkaatini memalik-i şahanenin istirahat umumiyesine taalluk bulunduğu derece tahkik ve tecessüs eyleyeceklerdir.*²⁶⁶

Görevlendirilen şehbenderler, bulundukları yerlerdeki başta Osmanlı aleyhine olan askeri hareketliliği araştırıp, bu durumu Osmanlı Devleti'ne bildirmekle

²⁶³ 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.375.

²⁶⁴ Yasemin Zahide Erol, *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik ve Paris-Londra Örnekleri*, s.82.

²⁶⁵ 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.368-369.

²⁶⁶ 1318/1900 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.369.

yükümlüydüler²⁶⁷ ki ayrıca buralarda şüpheli gördüğü ve halk arasında tehlikeli olarak görülen kişilerin hareketlerini ve çalışmalarını araştırıp yine Osmanlı Devleti'ne bildirmek zorundaydılar.²⁶⁸ Rusçuk'ta birkaç Ermeni'nin Osmanlı aleyhine faaliyetleri ve Bulgar çeteleriyle olan ilişkileri hakkında gönderilen malumat²⁶⁹, Sancakzadelerin Batum'daki Müslüman ahaliyi kışkırtmaları ve bu kişilerin Osmanlı ülkesine girmesinin tehlikeli olabileceğinin Hariciye Nezareti'ne haber verilmesini²⁷⁰ örnek olarak gösterebiliriz. Bu gibi örnekleri önümüzdeki bölümde daha ayrıntılı vereceğimiz için bu kısımda şehbenderlerin istihbarat ile ilgili görevlerinin tam olarak anlaşılması için birkaç örnek vermekle yetinilmiştir.

Söz konusu sahalara gönderilen şehbenderlerin istihbarat ile ilgili görevlerini Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reis-i Umûmisi ve Erkân-ı Harbiyye Dairesi'nin Vezâif-i Dâhiliyesi Nizâm-nâmesi'ndeki mevcut 47. Maddesinde şu şekilde açıklanmıştır²⁷¹:

- 1) Yabancı devletlerin asker kuvvetlerinin tahkiki ve orduları hakkında malumat toplamak²⁷²
- 2) Yabancı devletlerde askeri ilerlemelerin ve gelişmelerin tahkik ve tetkiki hakkında malumat toplamak²⁷³
- 3) Yabancı devlet orduları hakkında, Osmanlı devleti lehine veyahut aleyhinde yayınlanan askeri gazeteler, risaleler veya hususi ilanlar ile ilgili malumat elde etmek²⁷⁴

²⁶⁷ Rusçuk'ta bulunan süvari askerlerinin hazırlıklara başladıkları ve kışlarına dönmeleri malumatı. BOA. **HR.SFR.** No:602/114, 15.07.1907 (04.C.1325).

²⁶⁸ “Saltanat-ı Seniyye Şehbenderliklerine Dair Nizâm-nâme-i Dâhili” s.8-10. Örneğin, Batum'da Arşak (?) adlı bir Ermeninin orada bulunan kişilere silah temin etmesinin haber alındığı ve bu durumun da Bâbîâli'ce murakabe edilmesinin istemesi BOA, **DH.SFR.** No:144/74, 06.12.1890 (23.R.1308).

²⁶⁹ BOA. **HR.SFR.04.** No:602/102, 08.07.1907 (27.Ca.1325).

²⁷⁰ BOA. **HR.SYS.** No:1378/106, 31.12.1905 (04.Za.1323).

²⁷¹ **Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reis-i Umûmisi ve Erkân-ı Harbiyye Dairesi'nin Vezâif-i Dâhiliyesi Nizâm-nâmesi 47. Madde**, No:80881, s.9.

²⁷² Örneğin, Kars civarında Rusların askeri harekâta bulunduğuna dair Batum Şehbenderliğinin Nezarete gönderdiği malumat BOA, No:1824/136759, 08.04.1902 (29.Z.1319).

²⁷³ Kafkasya'da yapılan mekatib-i askeriye hakkında Batum Şehbenderliğinin gönderdiği malumat BOA, No:499/37393, 22.10.1894 (21.R.1312).

²⁷⁴ Sofya'da yayınlanan Reform Gazetesi yazarlarından Prikliet(?)'in Osmanlı aleyhine yaptığı konuşmaların Varna Şehbenderliği tarafından bildirilmesi BOA, **HR.SFR.04.** No:595/78, 21.11.1904 (13.N.1322), Rusya'nın Karadeniz Donanması'na dair Çirnomorski Viyertnik Gazetesi'nin

- 4) Gerek ataşemiliter ve gerek üst memur olarak yabancı devletlere gönderilmiş görevlilerin layihalarının tetkik edilmesi²⁷⁵
- 5) Askeri istatistiklerin tanzim edilmesi²⁷⁶
- 6) Yabancı askeri neşriyatların kontrol edilmesi ve bunların yayınlanması için ruhsat verilmesi.²⁷⁷
- 7) Yabancı ülkelerde yayınlanan Harbiye Nezâreti'nin işine yarayacak malumatın toplanması.²⁷⁸

Yukarıda saydığımız bu görevlerden yola çıkarak Osmanlı Devleti'nin şehbenderlere ne derece önemli bir vizyon yüklediğini açıkça görebiliriz.

Şehbenderliklerin istihbarat görevlerine değinildikten sonra Karadeniz Bölgesinde tespit edebildiğimiz şehbenderliklerin nerelerde açıldığı, şehbenderliklere gönderilen memurların tespit edebildiğimiz ölçüde ilk ne zaman gönderildiği, görevli memurları, memurların rütbeleri, memurların maaş aralığı ve hangi tarihte kimin gönderildiği ve nihayet memurlar tarafından gönderilen istihbarat raporları hakkında sırasıyla bilgi vereceğiz.

Karadeniz Bölgesi ve civarında tespit edebildiğimiz yirmidört adet şehbenderliğin on altı tanesi tezimizin ana konusunu oluşturmuştur. Üzerinde duracağımız bahsi geçen şehbenderlikler alfabetik sıraya göre şu şekildedir:

Hocabey (Odessa) Şehbenderliği

Taygan (Taganrog-Tigan) Şehbenderliği

Rusçuk Şehbenderliği

Kefe (Theodosie) Şehbenderliği

tercümelerinin gönderilmesi. BOA, No:719/53889, 22.12.1895 (05.B.1313) Journal de Taganrog gazetesinin Hükümet-i Seniyye aleyhine yayın yapması **HR.TO.**No:354/68, 31.12.1896 (26.B.1314).

²⁷⁵ Tezimizin birinci bölümünde ayrıntılı olarak bahsettiğimiz Ahmet Azmi ve Ebubekir Ratib Efendilerin layihalarını örnek olarak gösterebiliriz.

²⁷⁶ Rusların Karadeniz'de bulunan deniz kuvvetleri hakkında düzenlenen cetvellerin Hariciye Nezareti'ne gönderilmesi. BOA, **HR.TO.** No:341/102, 28.07.1888 (19.Za.1305).

²⁷⁷ Varna'da iki Ermenice gazetesinin yayına başlamasının haber verilmesi. BOA, **HR.SFR.04.** No:588/140, 22.04.1898 (30.Za.1315).

²⁷⁸ Varna'da Ermeni isyancıları müdafaa eden bir Ermeni gazetesinin Komiserliğe takdim edilmesi. BOA, **HR.SFR.04.** No:596/2, 03.12.1904 (25.N.1322).

Hocabey (Odessa) Şehbenderliğine ilk atama 1256 (1840/1841) senesinde Mösyö Korsi Efendi²⁷⁹ ile Fahri Şehbender unvanıyla ilk atama 1296 (1878/1879) senesinde Hristadi Efendi²⁸⁰ ile ve bu şehbenderliğe en son atama ise 1929 senesinde Fuad Bey ile gerçekleşmiştir. Bu şehbenderlikte 1328 (1910/1911) senesine kadar Müslim ve gayrimüslimler karışık olarak atanmışken, bu tarihten sonra sadece Müslim vatandaşlar atanmıştır. Atamaların yapıldığı son tarihlerdeki belgelerde şehbender yerine konsolos kelimesi kullanılmıştır. Ayrıca mevcut şehbenderlikte şehbender olarak görevlendirilen kişilerin muhtemelen başarılı istihbarat yaptığını düşünülerek başşehbender olarak atandığını söyleyebiliriz. Örneğin Rafael Hova (?) Efendi 1273 (1856/1857) senesinde şehbender olarak atanmışken, 1277 (1860/1861) senesinde başşehbender olarak atanmıştır. Şehbenderler genel olarak sâniye, ûlâsânîsi, mütemâyiz, sâlise, bâlâ rütbeleri ile atanmışlardır.²⁸¹

Taygan (Tigan-Taganrog) Şehbenderliğinin ilk faaliyetleri 1265 (1848/1849) senesinedayanmaktadır. Bu tarihte bulduğumuz bir belgede Tacir Ömer Efendi'nin Dersaâdete gittiğinde Taygan'a bir konsolos tayinine çalışması ve bu kişinin de YorgokiFotno isimli şahsın olmasını istemesi söz konusudur.²⁸² Fahri Şehbender olarak ise 1296 (1878/1879) senesinde Mösyö Teofil Akradiyodi Efendi atanmışken²⁸³, araştırmalarımız neticesinde Taygan Şehbenderliği ile ilgili son faaliyet 1337 (1918/1919) sen ile ilgili bir belgedir.²⁸⁴ Bu şehbenderliğe atanan görevli memurların çoğu gayrimüslimdir. Ayrıca buradaki şehbenderler sâniye, ûlâsânîsi, sâlise rütbeleri ile atanmışlardır.²⁸⁵

Ruscuk Şehbenderliğinde ise ilk bulgular 1276 (1859/1860) senesine tekabül etmektedir. Bu tarihte Rahmi Bey'in tercümanlık ve pasaport işlerine tayin edildiğini

²⁷⁹ BOA, **HR.SYS.** No:2927/116, 17.Za.1257 (31.12.1841).

²⁸⁰ BOA, **İ.HR.** No:280/17248, 10.N.1296 (28.08.1876).

²⁸¹ **1306Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye**,s.281-312, 611-629. **1318Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes.**242-244. **1320 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes.**96-98.

²⁸² BOA, **HR.MKT.** No:24/24, 09.R.1265 (23.02.1849).

²⁸³ BOA, **İ.HR.** No:279/17184, 19.C.1296 (10.06.1879).

²⁸⁴ BOA, **HR.İD.** No:695/64, 19.N.1336 (28.06.1918).

²⁸⁵ **1306Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye**,s.281-312, 611-629. **1318Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes.**242-244. **1320 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes.**96-98.

görüyoruz.²⁸⁶ Bilindiği gibi şehbenderlerin önemli idari görevleri arasında pasaport ve vize işlemlerinden sorumlu olması gelmekteydi. Şehbenderlik ile ilgili denk geldiğimiz son belge ise 1927 tarihlidir. Belge, Ruscuk Şehbender Vekaletinde bulunan Tanaşi Kazaz Efendi'nin nerede ve ne memuriyette bulunduğunun tahkik olunması ile ilgilidir.²⁸⁷ Bu şehbenderlik için yapılan araştırma sonucu karşımıza çıkan belgelerin bazılarında şehbender yerine tüccar vekili tanımlaması çıkmıştır. Yine bilindiği üzere şehbenderlik kurumunun oluşumundaki asıl amaç yabancı memleketlerdeki Osmanlı tüccarlarının haklarının korunması idi. Bunun sonucunda bazı belgelerde tüccar vekili tanımlamasının kullanılması gayet doğal karşılanmıştır. Bu şehbenderlikte görevli memurların büyük çoğunluğu gayrimüslimlerden seçilip, ataması yapılmıştır.

Kefe (Theodosie) Şehbenderliğine ilk şehbender ataması 1279 (1862/1863) senesinde yapılmıştır.²⁸⁸ Ancak kimin tayin edildiği tespit edilememiştir. Bu şehbenderliğe son tayin ise 1328 (1910/1911) senesinde Fahri Şehbender Vekili Mösyö Loni Bertere Efendi'nin atanması ile gerçekleşmiştir.²⁸⁹ Bu şehbenderliğe yapılan atamalar genellikle gayrimüslimlerden oluşmuştur. Öyle ki tespit edebildiğimiz son atama gayrimüslim vatandaşın ataması olmuştur. Şehbenderler genel olarak sâniye, râbia rütbeleri ile atanmışlardır.²⁹⁰

Poti (Faş) Şehbenderliğine ilk 1279 (1862/1863) senesinde ismini tespit edemediğimiz bir şehbender tayin edilmiştir.²⁹¹ Son atama ise 1326 (1908/1909) senesinde gerçekleşmiştir.²⁹² Buradaki şehbenderler genel olarak Müslüman vatandaşlardan seçilmiştir. Şehbenderler genel olarak sâniye, sâlise, hâmise rütbeleri ile atanmışlardır.²⁹³

²⁸⁶ BOA, İ.HR. No:170/9191, 16.M.1276 (15.08.1859).

²⁸⁷ BOA, HR.İM. No:222/33, 14.09.1927.

²⁸⁸ BOA, İ.HR. No:194/10989, 06.S.1279 (09.08.1862).

²⁸⁹ BOA, İ.HR. No:416/18, 25.Za.1328 (15.11.1910).

²⁹⁰ 1306Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye,s.281-312, 611-629. 1318Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes.242-244. 1320 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes.96-98.

²⁹¹ BOA, İ.HR. No:195/11058, 19.Ra.1279 (14.09.1862).

²⁹² BOA, BEO, No:3436/257640, 23.L.1326 (18.11.1908).

²⁹³ 1306Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye,s.281-312, 611-629. 1318Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes.242-244. 1320 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes.96-98.

Kerç Şehbenderliğinin ise tespit edebildiğimiz ilk ataması 1281 (1864/1865) senesinde Nikolaki isimli gayrimüslimin atamasıdır.²⁹⁴ Söz konusu şehbenderliğin bulabildiğimiz son faaliyeti ise 1339 (1921) senesine dayanmaktadır. Söz konusu belge Kerç Şehbenderliğinden istenilen maaş tahsisihakındadır.²⁹⁵ Bu şehbenderlikte yapılan atamaların çoğu gayrimüslimlerden yapılmıştır. Şehbenderler genel olarak sâniye, mütemâyiz rütbeleri ile atanmışlardır.²⁹⁶

Sohum (Sohumkale) Şehbenderliğinin ilk ataması 1283 (1867) senesinde Şehbender Vekili Maceyan Efendi'nin görevlendirilmesi ile başlamıştır.²⁹⁷ Söz konusu şehbenderlik için araştırmalarımızda çok fazla memur atanmadığını görmekteyiz.

Batum Şehbenderliği için ilk tespitimiz 1296 (1878/1879) senesinde Şehbenderhane Kaçıları olarak Canik Efendi'nin atanmasıdır.²⁹⁸ Son tespitimiz ise 1929 seneli bir belgedir.²⁹⁹ Buraya atanan ilk şehbenderlerin gayrimüslim halktan oldukları tespit edilmişken, daha sonra ise Müslüman halklardan atamalar gerçekleşmiştir. Şehbenderler genel olarak sâniye, ûlâsânîsi, mütemâyiz, sâlise, ûlâ, râbia rütbeleri ile atanmışlardır.³⁰⁰

Köstence Şehbenderliği için ilk atama 1297 (1879/1880) senesinde Mike Efendi'nin görevlendirilmesi olarak karşımıza çıkarken, şehbenderlik ile ilgili son bilgi ise başşehbender Ahmet Bey'in faaliyetleri ile ilgili bir belgedir.³⁰¹ Bu şehbenderlikte 1330 (1911/1912) senesine kadar Müslim ve gayrimüslimler karışık atanmışken, bu tarihten sonra Müslüman halktan atamalar yapılmıştır. Şehbender olarak atanan kişilerin konumlarının yükseltildiği bu şehbenderlikte de görülmektedir. Örneğin, Mike Efendi 1297 (1879/1880) senesinde şehbender olarak

²⁹⁴ BOA, **HR.SFR.1**. No:11/25, 1281 (1864/1865).

²⁹⁵ BOA, **BEO**, No:4686/351395, 20.L.1339 (27.06.1921).

²⁹⁶ **1306Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye**,s.281-312, 611-629. **1318Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes**.242-244. **1320 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes**.96-98.

²⁹⁷ BOA, **İ.HR.** No:224/13129, 05.Z.1283 (10.04.1867).

²⁹⁸ BOA, **HR.İD.** No:703/2, 10.R.1296 (03.04.1879).

²⁹⁹ BOA, **HR.İM.** No:230/50, 11.03.1929.

³⁰⁰ **1306Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye**,s.281-312, 611-629. **1318Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes**.242-244. **1320 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes**.96-98.

³⁰¹ BOA, **HR.SFR.04**. No:927/137, 07.C.1344 (23.12.1925).

atanmışken, 1299 (1881/1882) senesinde bu kişiyi başşehbender olarak görmekteyiz. Şehbenderler genel olarak sâniye, ûlâsânîsi, mütemâyiz, sâlise, ûlâ rütbeleri ile atanmışlardır.³⁰²

Rostof (Rostov) Şehbenderliği için ilk atama 1297 (1879/1880) senesinde Şehbender Vekili olarak Sevapala(?) Efendi'nin görevlendirilmesi olarak tespit edilmişken, son atama ise 1333 (1915) senesinde Rostof Şehbenderi Derviş Bey'in Pire Şehbenderliğine Tayin edilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰³ Son gayrimüslim ataması 1323 (1905/1906) senesinde yapılan Rostof Şehbenderliğinde çoğunlukla Müslümanlar görevlendirilmiştir.³⁰⁴ Buradaki şehbenderler ûlâ, râbia rütbeleri ile atanmışlardır.³⁰⁵

Tolci (Tulça) Şehbenderliğinde araştırmalarımız sonucunda 1297 (1879/1880) senesinde Şehbender olarak Naum Efendi atanmışken aynı sene içinde yerine Ömer Efendi tayin edilmiştir.³⁰⁶ Bahsi geçen şehbenderlik ile ilgili son bulgu ise 1334 (1916) senesine aittir.³⁰⁷ Bu şehbenderliğe ara sıra Müslümanlar atanmış olsa da genel olarak gayrimüslimler atanmıştır. Buradaki şehbenderler sâniye, sâlise rütbeleri ile atanmışlardır.³⁰⁸

Varna Şehbenderliği için ilk atama 1298 (1880/1881) senesinde bu şehre bir tüccar vekilinin atanması ile olmuştur.³⁰⁹ Bu şehbenderlik, incelediğimiz arşiv metinleri, salnâmeler ve şehbenderlik defterlerinde önceleri tüccar vekâleti olarak geçerken, daha sonraları şehbenderlik kurumu olarak anılmaya başlamıştır. 1323(1906) senesinden itibaren bazı belgelerde şehbenderlik yerine konsolos

³⁰²1306Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye,s.281-312, 611-629. 1318Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes.242-244. 1320 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes.96-98.

³⁰³ BOA, HR.SFR.04. No:886/12, 04.R.1333 (19.02.1915).

³⁰⁴ BOA, BEO, No:2734/205049, 09.Z.1323 (27.12.1905).

³⁰⁵1306Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye,s.281-312, 611-629. 1318Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes.242-244. 1320 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes.96-98.

³⁰⁶ BOA, İ.HR. No:282/17509, 22.Z.1297 (25.11.1880).

³⁰⁷ BOA, HR.İD. No:69/102, 13.N.1334 (14.07.1916).

³⁰⁸1306Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye,s.281-312, 611-629. 1318Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes.242-244. 1320 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes.96-98.

³⁰⁹ BOA, MTZ.(04). No:176/29, 21.Ş.1298(19.07.1881)

denildiğine de rastlanmıştır.³¹⁰ 1912 senesine kadar bu şehbenderlikte atamaların çoğu gayrimüslimler arasından yapılmışken, bu tarihten sonra Müslümanlar arasından atamalar gerçekleşmiştir. Bu şehbenderlik tespit edebildiğimiz kadarıyla 1928/1929 senesine kadar faaliyette kalmıştır.³¹¹ Ayrıca buradaki şehbenderler sâniye, mütemâyiz, sâlise rütbeleri ile atanmışlardır.³¹²

Nikolayef (Nicolaief) Şehbenderliğini araştırırken çok fazla sayıda memura denk gelemedik. Bu şehbenderlik ile ilgili ilk bulgumuz 1273 (1856) senesine aittir.³¹³ Şehbenderliğe yapılan son atamanın da 1328 (1910/1911) senesinde yapıldığını biliyoruz. Buraya atanan memurlarının çoğu EK 1’de görüleceği üzere gayrimüslim vatandaşlardan seçilmiştir.

Sivastopol (Akyar) Şehbenderliğinde tespit edebildiğimiz ilk atama 1299 (1881/1882) senesinde bir gayrimüslim vatandaşın atanması ile gerçekleşmiştir.³¹⁴ Son atama ise 1327 (1909/1910) senesinde yapılmıştır.³¹⁵ Bu şehbenderlikte yapılan ilk atamalar gayrimüslimlerden oluşmaktayken, daha sonra herhangi bir gayrimüslim atamasına rastlanmamıştır. Buradaki şehbenderler sâniye, ûlâsânîsi, mütemâyiz, sâlise rütbeleri ile atanmışlardır.³¹⁶

Akmescid (Simferopol) Şehbenderliğine dair elimizdeki ilk atama 1306 (1888/1889) senesinde gerçekleşmişken³¹⁷, son atama ise 1328 (1910) senesine aittir.³¹⁸ Araştırmamız sonucunda bu şehbenderlikle ilgili istenilen sayıda belgenin mevcut arşivde olmaması nedeniyle ayrıntılı bilgilendirme yapılamamıştır. Ancak ilk zamanlarda atanan şehbenderlerin gayrimüslim, daha sonra ise Müslüman halktan

³¹⁰ BOA, **HR.SFR.04**. No:234/50, 30.Ra.1324 (24.05.1906).

³¹¹ BOA, **HR.SFR.04**. No:928/81, 23.03.1929.

³¹² **1306 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye**,s.281-312, 611-629. **1318Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes**.242-244. **1320 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes**.96-98.

³¹³ BOA, **DH.SAİDd**. No:95/341, 29.12.1273 (20.08.1857).

³¹⁴ BOA, **İ.HR**. No:287/17975, 22.Z.1299 (04.11.1882).

³¹⁵ BOA, **İ.HR**. No:417/44, 02.R.1327 (23.04.1909).

³¹⁶ **1306 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye**,s.281-312, 611-629. **1318Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes**.242-244. **1320 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes**.96-98.

³¹⁷ BOA, **HR.TH**. No:224/105, 04.Ş.1306 (05.04.1899).

³¹⁸ BOA, **BEO**, No:3710/278207, 17.02.1328 (28.02.1920).

atandıkları görülmektedir. Bu şehbenderliklerdeki atamalar genellikle mütemâyiz rütbesi ile yapılmıştır.³¹⁹

Novorossisk Şehbenderliğinin de az sayıda memur görevlendirilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla buradaki ilk atama 1308 (1890/1891) senesindedir.³²⁰ Mevcut şehbenderliğe dair elde ettiğimiz son bulgular ise 1334 (1916) tarihlidir.³²¹ İlk senelerde buradaki atamalar genellikle Müslim vatandaşlardan yapılmışken, son zamanlarda ise gayrimüslim vatandaşlar arasından yapılmıştır. Şehbenderler genel olarak sâniye, mütemâyiz rütbeleri ile atanmışlardır.³²²

Yukarıdaki verilerden yola çıkarak incelediğimiz şehbenderliklerden ilk memur ataması yapılan Hocabey Şehbenderliğidir. 1256 (1840/1841) senesinde yapılan bu atamayı daha sonra diğer şehbenderlikler izlemiştir. Yukarıdaki şehbenderliklerle ilgili tespit edebildiğimiz son atama ise Batum Şehbenderliği, Hocabey Şehbenderliği, Köstence Şehbenderliği ve Varna Şehbenderliğidir. Bahsi geçen şehbenderliklerin ataması 1929 senesine aittir. Bu tarihten itibaren herhangi bir atamaya rastlanmamıştır. Yapılan atamaların çoğunun mülkiyeden yapıldığını görmekteyiz. Bir kişinin rütbesinin farklı tarihlerde yükseltildiğini, ayrıca aynı kişinin farklı tarihlerde farklı şehbenderliklerde görevlendirildiğini de görmekteyiz.

Yine yukarıda verilen bilgilerden yola çıkarsak, ilk zamanlarda şehbenderliklere gönderilen memurların büyük çoğunluğunu gayrimüslim vatandaşlar oluşturmuştur. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren gönderilen memurların ise Müslüman vatandaşlardan seçildiğini görmekteyiz. Önceki bölümlerde de üzerinde durduğumuz gibi özellikle 1821 Yunan İsyanı sonrası Rum tercümanların Osmanlı Devleti'ne yanlış istihbarat vermesinin anlaşılması üzerine II. Mahmud tarafından Tercüme Odası kurulmuş ve Müslüman memurların yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu durum daha sonra da 1836'da kurulan Hariciye

³¹⁹1306 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye,s.281-312, 611-629. 1318Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes.242-244. 1320 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes.96-98.

³²⁰ BOA, HR.TH. No:102/7,05.M.1308 (21.08.1890).

³²¹BOA, HR.SFR.04. No:655/95, 10.L.1334 (10.08.1916).

³²²1306 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye,s.281-312, 611-629. 1318Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes.242-244. 1320 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyyes.96-98.

Nezâreti ile düzenli hale getirilmiştir. Bununla beraber 19. Yüzyıldan itibaren başlayan büyük toprak kayıplarıyla birlikte coğrafyanın Türklerin yaşadığı alana doğru küçülmesinin de özellikle Müslüman memurların görevlendirilmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Şehbenderliklerde görevli memurlardan sonra yine şehbenderliklerde görevli bulunan memurların aldıkları maaş ve tahsisatı 1302 (1884) Hariciye Salnâmesine göre inceleyeceğiz.³²³

Şehbenderlikler	Maaş (Yıllık)- Kuruş	Tahsisat- Kuruş
Taygan Şehbenderliği	24000	6000
Köstence Şehbenderliği	24000	6000
Sohumkale Şehbenderliği	18000	-
Poti Şehbenderliği	12000	6000
Rostof Şehbenderliği	12000	2400
Sivastopol Şehbenderliği	12000	18000
Tulça Şehbenderliği	12000	12000

Raporlarda öne çıkan iki önemli başşehbenderliğin³²⁴ ve şehbenderlik kançılarının maaş ve tahsisatı ise şu şekildedir:

Başşehbenderlikler	Maaş (Yıllık)- Kuruş	Tahsisat- Kuruş
Hocabey Başşehbenderliği	36000	30000
Batum Başşehbenderliği	36000	12000

Şehbenderlik Kançıları	Maaş (Yıllık)- Kuruş	Tahsisat- Kuruş
Hocabey Kançıları	12000	12000
Batum Kançıları	12000	6000

Maaşlar ve tahsisatla beraber aynı şekilde şehbenderhane kiralari da farklılık göstermektedir. Örneğin 1325 Devlet Salnâmesine göre:

³²³1302 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.626-629.

³²⁴1302 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye, s.628-629.

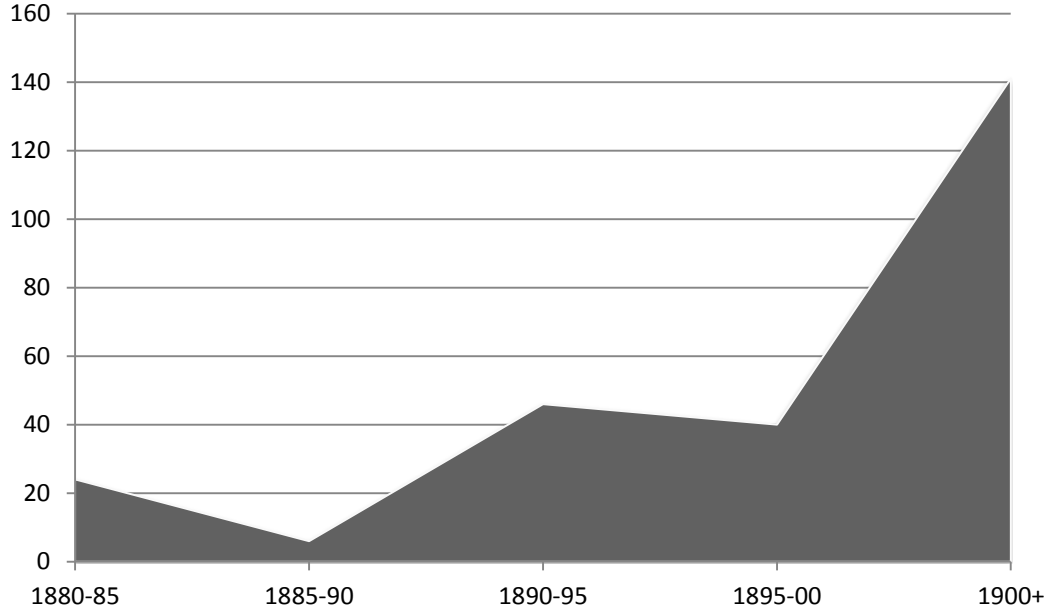
Şehbenderlikler	Kira Bedeli
Hocabey Şehbenderhanesi	20800- kuruş
Taygan Şehbenderhanesi	10600- kuruş
Novorossisk Şehbenderhanesi	9600-kuruş
Sivastopol Şehbenderhanesi	7200-kuruş
RuscukŞehbenderhanesi	6000-kuruş
Varna Şehbenderhanesi	5500-kuruş
KerçŞehbenderhanesi	4800-kuruş
RostofŞehbenderhanesi	1600- ruble
Batum Şehbenderhanesi	1200-ruble

Toparlayacak olursak, Osmanlı Devleti şehbenderliklerdeki görevli memurlara 150 kuruş (Taygan Şehbenderliği bekçisine verilen maaş) ile 36000 kuruş arasında maaş vermiştir. Şehbenderlere verilen maaşlar ve şehbenderliğe ayrılan tahsisatlar yukarıda da belirttiğimiz gibi farklılık göstermektedir. Bu farklılığın ana sebebi kesin olarak belli olmasa da genel anlamda verilen görevin zorluğu ve gönderildikleri yerin önemine göre değişiklik gösterdiğini söyleyebiliriz. Yine Osmanlı Devleti tarafından şehbenderhanelere de 1600 ile 20800 kuruş arasında kira bedeli ödenmiştir. Şehbenderhanelerdeki kira bedeli farkının ise bölgenin konumu ve önemiyle beraber bölgenin büyüklüğüne doğru orantılı olarak tahsis edilen memurların da istihdamlarının göz önünde bulundurulduğunu söylemek yanlış bir tespit olmaz.

Son olarak, bahsi geçen şehbenderlikler tarafından gönderilen istihbarat raporlarını, incelediğimiz raporlar baz alınarak Bulgaristan ve Rusya sınırları dahilinde görevlendirilen şehbenderliklerin toplu grafiğini çizip, bu grafikler üzerinden yorumlayarak inceleyeceğiz.

Aşağıdaki iki grafikte görüleceği üzere her şehbenderlikler için istihbaratın zirve yaptığı dönemler mevcuttur. Tehdit olarak görülen Bulgaristan ve özellikle Rusların savaş hazırlığı içerisinde olduğu dönemlerde şehbenderlikler yoğun bir istihbarat faaliyeti içine girmişlerdir. III. Bölümde inceleyeceğimiz raporlar başta olmak üzere, tespit edilen bütün raporlar baz alınarak Osmanlı Şehbenderlikleri *erken uyarı* görevlerini büyük çoğunlukla yerine getirmiş, gerekli askeri raporları Osmanlı devlet adamlarına bildirmişlerdir. Osmanlı Devleti ise buna karşılık

Rusların ve Bulgarların manevralarına karşılık verecek ordu ve donanmadan yoksun olduğu için bu raporları gerektiği gibi kullanamamış, dolayısıyla savaşlardaki mağlubiyet de kaçınılmaz olmuştur.

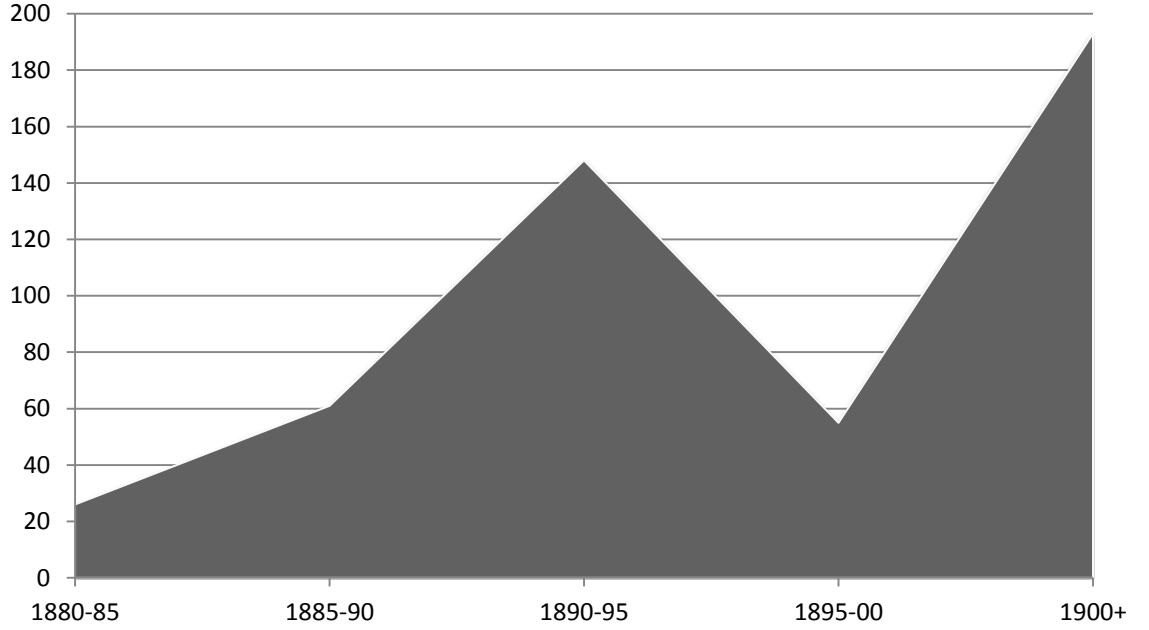

Grafik. 1 Kostonce, Varna ve Tulcha Şehbenderlikleri

Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere Bulgaristan Devleti tarafından algılanan tehditler daha çok 1895-1900+ seneleri arasında yoğunlaşmıştır. 1789 Fransız İhtilali ile kamuoyunda geniş yer tutan milliyetçilik akımı pek tabi Bulgarları da etkilemiş ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonunda imzalanan Berlin Anlaşması ile muhtar bir Bulgaristan Prenslığı kurulmuştur. Bu tarihten itibaren de Bulgarlar bağımsızlık kazanmak için uğraş vermiş ve nihayet 5 Ekim 1908 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Osmanlı şehbenderlerinin de özellikle 1900 sonrası askeri istihbarat raporlarının yoğunlaşmasının altında Bulgaristan'ın bu emeli yatmaktaydı. Yani Bulgaristan her ne kadar 1908 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş olsa da 1878 senesinden sonra özerk bir prenslik konumunda olması ve Rusların da yardımıyla Balkanlarda genişlemeyi amaç haline getirmesi sebebiyle dış askeri istihbarat unsurlarından olan şehbenderler tarafından yakından ve yoğun bir şekilde takip edilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi ve grafiğin de çok net bir şekilde gösterdiği

üzere şehbenderler tehlikeyi sezip gerekli raporlamayı yapmış ancak Osmanlı Devleti bu raporlara gereken önlemi alamamıştır.

Şehbenderlerin gönderdiği raporlar genel olarak Bulgaristan hükümetinin ordusunu hazırlamaya yönelik raporları içermekle beraber silah, torpido, bot satın almak için Avrupa'dan borç bulma çalışmaları, Bulgaristan'ın askeri hareketliliğini, limanlardan gelen Bulgar vapurlarının içindeki malzemeleri, Osmanlı aleyhinde çıkan basın-yayın organlarının takip edilmesi, Bulgar fesat komitelerinin faaliyetleri, Bulgar memleketinde Osmanlı Devleti hakkında düşünülenler gibi geniş bir yelpazeye dağılmaktadır.

Grafik. 2 Hocabey, Batum, Rostov, Ruscuk, Sivastopol, Poti (Faş), Sohum, Novorossisk, Nikolayef, Taygan (Tigan), Kerç, Akmesid ve Kefe Şehbenderlikleri.

1876 senesinden itibaren özellikle Hocabey, Kerç ve Poti Şehbenderlikleri tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilen raporlar oldukça önemlidir. Bu şehbenderlerin gönderdiği raporlar ile Rusya'nın ciddi savaş hazırlıkları yaptığı ve dolayısıyla yakın zamanda Osmanlı ve Rusya arasında bir savaşın çıkacağı belirtiliyordu. HR.TO. 330/34 numaralı bir belgeye göre Hocabey Şehbenderi,

Rusların asker toplayıp, sayım yaptığını ve müdahale edilmezse kamuoyunda yaygın bir görüş olarak Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edeceğini belirten bir rapor göndermiştir. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere şehbenderler savaşın çıkacağını öngörmüş, Osmanlı Devlet adamlarını da bu doğrultuda uyarmışlardır. Yani Osmanlı Devleti, Rusya'nın onlara karşı savaş açacağını şehbenderleri aracılığıyla önceden öğrenmişti. Dolayısıyla savaşa karşı yeteri kadar hazırlıklı olmayışının ve savaşın mağlubiyet ile neticelenmesinin nedeni istihbarat zaafından ziyade, ordu ve donanmasının kabiliyet ve imkânlarının sınırlı olmasından ve her sahada ortaya çıkan eksiklik ve yetersizliklerden kaynaklanmaktadır. Bununla beraber Osmanlı Devleti, Rusya İmparatorluğu'nu 1877-1878 Savaşından sonra daha sıkı bir şekilde takip ettirmiş ve alandaki şehbenderinden de buna istinaden raporlar istemiştir. Yukarıdaki grafikte anlaşılacağı üzere 1890-1900+ tarihleri arasında şehbenderlerin raporları doğrultusunda Ruslar tarafından tehlikenin yoğunlaştığını görmekteyiz. Özellikle 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı öncesinde Sivastopol Şehbenderinin raporlarında artış göze çarpmaktadır. Ruslar donanmalarını limanlarında savaşa hazır halde bulundurduğu şehbender tarafından bildirilmiştir. Grafikten yola çıkarak bir başka değişle Osmanlı Devleti, Rusların Boğazlara ve dolayısıyla İstanbul'a yönelik saldırı ihtimali başta olmak üzere, her türlü aleyhinde oluşabilecek ihtimalden kendini korumak için Rusları yakın takip altında tuttuğunu söyleyebiliriz.

Şehbenderlerin gönderdiği raporlar genel olarak, Rus hükümetinin savaş hazırlıkları, kimi yerlerdeki ahalinin silahlanması, birlik kaydırma, asker sayısındaki artış, seferberlik ilan edilmesi, önemli yerlere silah sevkiyatının gerçekleşmesi, Ermeni vatandaşlarının Rus ordusuna katılmaları, gönüllü asker toplama, donanma ve ordu manevraları gibi içeriklere sahip raporlardır.

İstihbarat verilerinin yoğunlaştığı her iki devlet için görevlendirilen şehbenderlerin gönderdiği raporlar tür olarak *açık* ve *gizli* olarak iki kısımda incelenmiştir. Gönderilen raporların çoğunluğu açık istihbarat olarak nitelendirmemiz araştırma bulgularımızın sonuçları arasında yer almaktadır. İstihbarat periyotlarını ise *projeli*, *rutin* ve *acil* istihbarat olarak ayırabiliriz. Projeli istihbarat karargâh ya da mevcut sefaret tarafından yönlendirme ile yapılan bilgi edinme çalışmaları olarak tanımlanırken, rutin ve acil istihbarat göreve gönderildiği

tarihten görevi sona erene kadar şehbenderin bulunduğu devletin her türlü askeri bilgileri (manevra, olay, düzenleme) kendi gözlemlerini de katarak raporlamasıdır.³²⁵ İncelediğimiz raporlarda şehbenderler tarafından gönderilen istihbarat raporlarının periyodu ise genellikle *acil* statüsünde değerlendirilmiştir.

Gönderilen istihbarat raporları incelenirken, bu raporların periyotlarını *ham* ve *analiz* bilgi olarak sınıflandırılmıştır. Raporların büyük çoğunluğu *ham* bilgi olarak nitelendirilmişken, az sayıda raporlar da *analiz* bilgi olarak yorumlanmıştır.

Raporların genel tahlili ile ilgili olarak değinmemiz gereken son bilgi ise raporların kimlere, hangi kurumlara takdim edildiğidir. İncelediğimiz raporlar başta Hariciye Nezâreti olmak üzere, Dâhiliye Nezâreti'ne, saraya ve özel olarak komiserliklere (Bulgaristan) gönderildiği araştırma sonuçlarımız arasındadır. Ayrıca nezaretin bilgi istemesi konusunda şehbenderliklere gönderilen raporları da göz önünde tutacak olursak rapor silsilesinin şehbenderliklere de intikal ettiğini söyleyebiliriz.

³²⁵ Yıldız, *Osmanlı Devleti'nin Dış Askeri İstihbarat Faaliyetlerinin Yürütülüşü ve Merkezi Karar Alma Süreçlerine Katkısı (1869-1914)*, s.37.

III. BÖLÜM

ŞEHBENDERLİKLERİN İSTİHBARAT RAPORLARI

Osmanlı Devleti'nin hem kendisi tarafından hem de kendisi hakkında yürütülen istihbarat faaliyetlerine oldukça önem verdiğini biliyoruz. 1802 senesinde III. Selim zamanında, Osmanlı halkının Avrupa ticaretine daha fazla rağbet etmesi ve temasların artması göz önünde bulundurularak, tüccar, ziyaretçi, diğer devlet halkının işlerini görmek ve aynı zamanda mevcut havadisleri gizlice bildirmesi amacıyla resmi olarak kurulan ve Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar faaliyetlerine devam eden Osmanlı şehbenderlerinin faaliyetlerini ve dış askeri istihbarat sistemindeki gelişmeleri değerlendirmek için şehbenderliklerin İstanbul'a gönderdiği raporları ve Osmanlı yöneticilerinin bu raporları ne şekilde kullandıklarına dair yazışmaları incelemek gerekir. İncelediğimiz dönem olan 1876-1909 tarihleri arasında askeri istihbarat sisteminin şehbenderlik bazında 'erken uyarı' görevini yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber hem devlet hem de silahlı kuvvetlerin altyapısal engelleri yüzünden bir başka değişle seferberlik ve lojistik sistemlerindeki aksaklıkların etkisiyle muharebe alanında bahsedilen istihbarat çalışmalar çoğu kez olumlu katkı sağlayamamıştır. Bu kısım beş ayrı başlığa ayrılarak oluşturulmuştur. Bu ayrımın oluşturulmasında alandaki şehbenderlerin gönderdiği istihbarat raporlarının, rapor içeriğinin ağırlığını oluşturan belgeler olması dikkate alınmıştır.

A. Rusların/Bulgarların Askeri Hazırlıkları/Harekâtı Hakkındaki Raporlar

Bir kıta devleti olan Osmanlı Devleti, topraklarına karşı yapılacak saldırıyı ilk olarak karadan beklemiş, topraklarına yakın ya da komşu oldukları devletleri yakın tehdit olarak algılamışlardır. Bu nedenle de görevli şehbenderler, Rusya ve Bulgaristan'ın savaş hazırlığı içerisinde olduğu dönemlerde oldukça yoğun istihbarat faaliyetleri içine girmiştir. Bulgaristan söz konusu olduğu zaman raporlar Bulgar zabitlerinin Rusya ordusuna katılması, silah ve mühimmat kaçakçılığı, Bulgarların orduya asker toplaması, savaş hazırlıkları ve olası harekât planları, çeşitli Avrupa

lkelerinden ki özellikle Rusya'dan silah ve harp malzemeleri sevkiyatları, Bulgar toprakları üzerinden başka ülkelere harp malzemeleri sevkiyatları, Avrupa'dan sipariş edilen torpido ve botlar³²⁶, aşırı silahlanması³²⁷ ile ilgili geniş yelpazede raporlama yapılmıştır. Bulgaristan her ne kadar 1908 senesinde resmen bağımsızlığını ilan etmiş olsa da 1878 Berlin Anlaşması ile özerk bir emaret olması ve Rusların da yardımıyla Balkanlar'da yayılmacı bir politika izlemesi yüzünden 1878-1909 arasında Osmanlı dış istihbaratçıları tarafından yakinen takip edilmiştir. Bu raporlama özellikle Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazandığını 1908 yılının öncesi ve sonrasında fazlalık göstermektedir. Tabi bağımsızlığa giden yoldaki çalışmalar ve aldıkları nlemlerde Osmanlı şehbenderleri tarafından raporlanmıştır. Örneğın, Hocabey Başşehbenderliğinden Hariciye Nezâretine gönderilen bir tahriratta Hocabey yöneticisinin bir Bulgar heyetini ağırladığı, Varna şehrine gönderilen Bulgarların olduğu veBulgaristan'ın Almanya, Avusturya ve Romanya sınırlarındaki askeri kuvvetlerinin artırttığını bildirmekteydi.³²⁸ Osmanlı devlet yöneticilerinin bahsettiğimiz istihbarat raporlarına karşı ciddi bir tedbir aldığı düşünülmemelidir. Rusya gibi güçlü bir devlete karşı her şeyiyle alt seviyede bir ülkenin yapacağı gibi Osmanlı Devleti de çoğu zaman gelişmeleri takip etmiştir.

Osmanlı Devleti, şehbenderlerin dışında kendi lehine istihbarat veren kişileri de aynı zamanda ödüllendirmiştir. Örneğın, Hariciye Nazırı Ahmet Tevfik Paşa tarafından Varna Tüccar Vekâletine gönderilen tahriratta Varna'da silah ticareti ile meşgul olan Nesim YakobBaruh adlı şahıstan, Osmanlı Devleti'ne Varna'dan ve yabancı memleketlerden gizlice sokulan silah ve mühimmatlar hakkında bilgi alınması istenmiştir. Bu hususta ne suretle teminat ve mükâfat verileceği, kendisinden bu şekilde istifade edilip edilemeyeceğinin ve bir takım yasaklı eşyaların zapt edilmesi hususunda hizmet ederek vekâletname vasıtasıyla elli frank mükâfata mazhar olmuştur. Yine bu şahsın kaçak eşya ve silah ihbarında bulunduğuunda

³²⁶ BOA, **HR.SFR.O4**. No:597/72, 29.C.1323 (31.08.1905).

³²⁷ BOA, **Y.PRK.KOM**. No:4/22. Bu belgede Bulgaristan'ın aşırı silahlanması haberi üzerine padişah II. Abdülhamid bir takip süreci başlatmış ve olası bir harbin vuku bulması sonucunda harekât planı hazırlanmıştır.

³²⁸ BOA, **HR.TO**. No:336/124, 22.S.1303 (08.12.1885). Aynı şekilde Hariciye Nezâretine gönderilen bir belgede Varna'dan Dersaadet'e sevk edilen savaş mühimmatı hakkında malumata rastlanmıştır.**HR.SFR.O4**. No:585/15, 19.Za.1310 (04.06.1893).

bundan hükümetçe istifade olunur ise hizmetiyle münasip mükâfata mazhariyeti tabii bulunduğu da belirtilmiştir.³²⁹

Osmanlı devlet adamları çoğu zaman duydukları istihbaratları tetkik ettirmek durumunda kalmıştır. Örneğin, Hariciye Nazırı Ahmet Tevfik Paşa tarafından Varna Tüccar Vekâletine gönderilen bir yazıda Köstence'den İstanbul'a NikolakiSefito adına gönderilen sandıklarda ne olduğu hakkında tahkikat yapılmasını istemiştir³³⁰; Bulgaristan Komiseri Vekili, 1900 senesinin ilkbaharında Osmanlı sınırlarını rahatsız etmek için Rusya ve Romanya'dan gönüllü eşkıya toplandığını haber almış ve Varna Tüccar Vekilinden bu konunun tahkik edilmesini talep etmiştir.³³¹ Yine Bulgaristan Komiseri tarafından Varna Tüccar Vekâletine gönderilen bir yazıda Dobruca hududundaki asker takviyesine ilişkin malumat talep etmiştir.³³² Aynı şekilde Sadrazam MehmedFerid Paşa, Hariciye Nezâretinden Bulgaristan sınırı üzerinde artan askeri kuvvetlerin sebebini araştırmasını istemiştir. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa bunun üzerine Petersburg Sefaretine bu durumun sebebini sormuş ve sefir de harekât-ı askeriyeyle dair hiçbir malumatı olmadığını ve Bulgaristan Emaretinin bunu yapmasını gerektirecek hiçbir sebep görmediğini yazmıştır.³³³

Osmanlı Devleti, düşman gördüğü devletlerin kendi aralarında anlaşmalarını da yakından takip etmiştir. Örneğin, Bulgaristan Komiseri, Varna Tüccar Vekâletinden Avusturya ve Romanya hükümetlerinin Varna ve Ruscuk'un Romanya'ya katılması için yaptıkları ittifak akdinin tetkik edilmesini istemiştir.³³⁴

Osmanlı Şehbenderlikleri *erken uyarı* görevlerini büyük çoğunlukla yerine getirmiş, gerekli askeri raporları Osmanlı devlet adamlarına bildirmişlerdir. Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazandığı 1908 yılı ve öncesi-sonrası yıllarda gönderilen raporların sayısında artış görmemiz de bunun sonucudur. Örneğin, 1904 senesinde İhsan Bey tarafından takdim edilen bir belgede Bulgaristan'ın savaş hazırlığı yaptığı, Varna'danorduya katılacaklar için bir talimat

³²⁹ BOA, **HR.SFR.04**. No:589/105, 29.Ra.1316 (17.08.1898).

³³⁰ BOA, **HR.SFR.04**. No: 590/48, 09.N.1316 (21.01.1899)

³³¹ BOA, **HR.SFR.04**. No:591/7, 19.L.1317 (20.02.1900).

³³² BOA, **HR.SFR.04**. No:593/33, 14.Ca.1320 (19.08.1902).

³³³ BOA, **Y.A.HUS**. No:506/32, 12.B.1324 (01.09.1906).

³³⁴ BOA, **HR.SFR.04**. No:593/33, 14.Ca.1320 (19.08.1902).

hazırlandığı belirtilmiştir.³³⁵ Yine aynı yıl içerisinde İhsan Bey tarafından gönderilen bir tahriratta Varna'dan Dobriç'e askeri elbise gibi askeri mühimmat götürülmesinin yanında askerlerinde buraya sevk edildiği bilgisine ulaşılmıştır.³³⁶ Bu tarihten bir sene sonra bulduğumuz belgede ise adı geçen piyade alaylarının manevralarını gerçekleştirip Dobriç'ten Varna'ya geri döndükleri İhsan Bey tarafından bildirilmiştir.³³⁷ Yine bir başka belgede Bulgaristan Komiseri Ferik'in Varna Tüccar Vekâletine gönderdiği tahriratta Varna'ya üç bin kilogram torpil ile on bin kilogram dinamit havi olunduğu ve bu mühimmatın Bergos'a sevk edilerek askeriye teslim edildiği bildirilmiştir.³³⁸ Bulgaristan Komiseri Ferik Bey bir sene sonra da benzer nitelikte tahrirat göndererek Bulgar Prens'ine ait bir vapur ile yüz beş sandık tüfeğin Ruscuk, Varna ve Sofya limanlarındaki hazır bulunan vagonlara yüklendiğini bildirmiştir.³³⁹ Bahsi geçen Bulgaristan komiseri aynı yıl içinde gerçekleştirilen askeri hareketliliği bildirmeye devam etmiştir.³⁴⁰

Bulgarlar, bağımsızlığa giden yolda sadece kendi imkânlarını değil, başta Rusya olmak üzere birçok Avrupa Devletinden yararlanmıştır. Örneğin, Bulgaristan komiserinden Varna Tüccar Vekâletine gönderilen bir tahriratta Viyana'daki mevcut bir şirket tarafından Varna'ya çok miktarda mühimmat gönderildiği belirtilmiştir.³⁴¹ Yine, Vidin Tüccar Vekili tarafından Bulgaristan Komiserliğine gönderilen bir tahriratta Vidin civarında ve olası muhaberede istimal olunmak üzere Bulgar Hükümeti tarafından Alman bir mühendise hazırlatılan savaş planının ele geçirildiği bildirilmiştir.³⁴² Bunlarla beraber Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın Rusya'dan ithal etmeye çalıştığı askeri malzemeleri haber almış ve bunları engellemeye çalışmıştır. Örneğin, Sultan II. Abdülhamid, Rusya ve Avusturya-

³³⁵ BOA, **HR.SFR.04**. No:596/28, 22.L.1322 (30.12.1904).

³³⁶ BOA, **HR.SFR.04**. No:595/12, 03.Z.1321 (20.02.1904).

³³⁷ BOA, **HR.SFR.04**. No:597/79, 03.B.1323 (03.09.1905).

³³⁸ BOA, **HR.SFR.04**. No:598/87, 10.Za.1323 (06.01.1906).

³³⁹ BOA, **HR.SFR.04**. No:604/7, 21.Ş.1325 (02.10.1907).

³⁴⁰ BOA, **HR.SFR.04**. No:604/106, 13.L.1325 (19.11.1907); **HR.SFR.04**. No:602/101, 19.Ca.1325 (08.07.1907); **HR.SFR.04**. No:604/16, 03.N.1325 (10.10.1907); **HR.SFR.04**. No:602/114, 04.C.1325 (15.07.1907); **HR.SFR.04**. No:602/88, 17.Ca.1325 (28.06.1907); **HR.SFR.04**. No:603/76, 08.Ş.1325 (16.09.1907); **HR.SFR.04**. No:604/36, 11.N.1325 (18.10.1907); **HR.SFR.04**. No:603/6, 22.C.1325 (02.08.1907); **HR.SFR.04**. No:589/138, 26.Ca.1316 (12.10.1898).

³⁴¹ BOA, **HR.SFR.04**. No:607/62, 26.Ra.1326 (28.04.1908).

³⁴² BOA, **HR.SFR.04**. No:590/68, 01.Za.1316 (13.03.1899) Adı geçen plan mevcut değildir.

Macaristan silah üreticilerinin Bulgaristan'a silah satmaması konusunda diplomatik hamlelerde bulunmuştur.³⁴³

1908 senesinde şehbenderler tarafından gönderilen raporların çoğaldığından önceki sayfalarda bahsetmiştik. 5 Ekim 1908 tarihinde bağımsızlığına kavuşan Bulgaristan, bundan sonrası için olası bir savaş ihtimaline karşı hazırlıklı olmaya devam etmiştir. Bulgaristan Komiseri Vekili tarafından Vidin Tüccar Vekâletine gönderilen tahrirat bu konuda oldukça önemlidir. Bahsedilen tahriratta Bulgar memurları han ve dükkânları dolaşarak olası bir savaş durumunda kaç tane hayvan ve ne kadar elbise alabileceklerini sormuşlardır.

Osmanlı karar alıcılarına yeni olduğu kadar çelişkili ve bir o kadar da endişe verici haberler geliyordu. Bu haberlere yanlış haberler de eklenince doğru bilgiye ulaşma ve mevcut kaygıları gidermek için yeni araştırmalar yapılması zorunlu kılınyordu. Örneğin 1888 senesinde Hariciye Nezâreti'ne gelen bir yazıda Bulgaristan Hükümeti ile Osmanlı Devleti'nin ilişkilerinin iyi olduğu halde, Rusya'ya bu konuda yanlış bilgi verildiği yazmaktadır.³⁴⁴

Osmanlı Devleti ise buna karşılık Bulgarların manevralarını karşılayacak ordu ve donanmadan yoksun olduğu için bu raporları gerektiği gibi kullanamamış, dolayısıyla savaşlardaki mağlubiyet de kaçınılmaz olmuştur.

Gönderilen raporların memnuniyetle karşılandığı da belgeler vasıtası ile anlaşılmaktadır. Rusya'nın Poti İskelesinde bulunan Osmanlı Şehbender Vekili Hasan Ağa'dan gelen bir arızaya göre Poti İskelesine Çerkes elbiseleri giymiş 208 asker ile Rus vapurları ile sandık içlerinde barutlar ve birçok mühimmat getiriliğini, ayrıca bu gönderilen asker ve mühimmatların Tiflis canibine gönderildiğini haber vermektedir.³⁴⁵

Rusya, sadece savaş yıllarında değil, savaşa geline süreçte de casusluk çalışmaları ile beraber ordusuna takviyelerini sürdürmüştür. Mesela, Hocabey

³⁴³ BOA, Y.MTV. No:254/191.

³⁴⁴ BOA, A.}MKT.MHM. No:497/85, 07.L.1305 (17.06.1888); HR.SFR.04. No: 604/52, 22.N.1325 (29.10.1907).

³⁴⁵ BOA, A.}MKT.MHM.No:361/44, 09.R.1283 (12.08.1866).

Başşehbenderliğinden Hariciye Nezâreti'ne gelen bir tahriratta Bulgar zabitlerinin Rusya ordusuna dâhil edildiğini ve Rus alaylarına gitmek için Hocabey'den hareket ettiklerini bildirmiştir.³⁴⁶ Bir başka belge de görüldüğü üzere yukarıda bahsi geçen Bulgar zabitlerinden Sarafodessa'dan kalkan bir vapur ile Varna'ya gelmiş ve emrindeki askerler ise Sofya'ya gitmek üzere hareket ettikleri belirtilmiştir.³⁴⁷ Varna Tüccar Vekili İhsan Bey tarafından gönderilen bir başka tahriratta yüz elli Bulgar köylüsünün Rusya askeri hizmetinde istihdam edildiğini bildirmiştir.³⁴⁸

Bazı şehbenderler sadece mevcut ülkelerindeki gelişmeleri haber vermenin yanı sıra, söz konusu devletin başka devletler ile siyasi ve askeri faaliyetlerini de rapor etmişlerdir. Örneğin Varna Tüccar Vekili İhsan Bey'in gönderdiği 1904 senesine ait bir tahriratta Rusya ve Japonya arasında gerçekleşmiş olan vukuatın, Bulgar ahalisi üzerinde büyük tesir yarattığını bildirmiştir.³⁴⁹ Dönemin Osmanlı padişahı II. Abdülhamid, Osmanlı kamuoyunun aksine Rusların Japonlara yenilmesi ile yönünü Balkanlara çevireceğini öngörebilmiştir. Ruslar, 1907 senesinde İngilizlere Osmanlıya savaş açmak konusunda teklif götürdüyse de kabul görmemişti. Bir sene sonra Petersburg'da gizli bir toplantı yapılmış, bu toplantı neticesinde de 1905 Japon Savaşından sonra Rusya'nın henüz toparlanamadığı ve bir savaş halinde *Romanofların* sonu olabileceği görüşü hâkim olduğu için savaş açılmasının yanlış olacağı kararı çıkmıştır.³⁵⁰ Osmanlı Devleti, Rusların bu girişimlerini öngörmüş ve bu sebeple bu savaşa özel önem göstermiş ve bu konuda gelebilecek istihbaratları dikkatle takip etmiştir. Erkân-ı Harbiye'den Şevket Paşa'nın bu konu ile ilgili padişaha gönderdiği arz bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Şevket Paşa, savaş bölgesine ait ayrıntılı bir harita hazırlayıp padişaha arz etmiştir.³⁵¹ Yine bir başka örnek Hocabey Başşehbenderinin Hariciye Nezâretine gönderdiği tahrirattır. Bu

³⁴⁶ BOA, **HR.TO.** No:340/37, 13.N.1304 (05.06.1887).

³⁴⁷ BOA, **HR.SFR.04.** No:589/70, 23.M.1316 (13.06.1898).

³⁴⁸ BOA, **HR.SFR.04.** No:594/82, 12.Za.1321 (30.01.1904).

³⁴⁹ BOA, **HR.SFR.04.** No:12.Za.1231 (30.01.1904).

³⁵⁰ Recep Koçyiğit, **1917 Bolşevik Devriminin Osmanlı Mebuslar Meclisi ve Türkiye Büyük Millet Meclisindeki Yankıları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 7.

³⁵¹ Hüseyin Hilmi Aladağ, "Osmanlı Devleti Zaviyesinden 1904-1905 Rus-Japon Harbi", **SEFAD**, S:36, Konya, 2016, s.582.

tahriratta başşehbender gerekçesini bildirmeden Çin limanlarına gidecek olan Rus askeri kuvvetleri hakkında bilgi vermiştir.³⁵²

Rusya söz konusu olduğunda istihbarat raporları doğrultusunda, öncelikle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı çıkmadan şehbenderler tarafından öngörüldüğünü söyleyebiliriz. Savaştan önce bölgeden gelen raporlardan anlaşılabileceği üzere Rusya'nın seferberliğe dönük ciddi hazırlıklar yaptığı anlaşılmaktadır. Özellikle Karadeniz Bölgesindeki şehbenderlikler ve Petersburg Sefaretinden gelen bilgiler de bu söylediğimizi desteklemektedir. Örneğin, 1876 senesinde Hocabey Şehbenderi bir müddetten beri Hocabey ve civarında askerler ve savaşta kullanılabilecek beygirler için sayım yapıldığı ve askeri talim yapılacak bahanesiyle asker toplanıldığını haber vermiştir. Ayrıca şehbender Rusya kamuoyunda geniş yer bulan bu hazırlıklara karşı büyük devletlerin müdahale etmemesi halinde Rusya'nın tarafsızlık anlaşmasını ihlal ederek Osmanlı Devleti'ne savaş açacağını hâkim görüş olduğu bildirilmiştir.³⁵³ Hocabey Şehbenderini doğrular bir şekilde Petersburg Sefiri de Hariciye Nezâretine gönderdiği bir yazıda Rusya'nın savaş hazırlıkları yaptığını, hükümetin hatt-ı imtiyaz üzerinde tedbirlerinin artırması gerektiğini ve Rusya'da bulunan diğer ülkelerin sefirlerinin de savaşın çıkmasına kesin göz ile baktığını belirtmiştir.³⁵⁴ Aynı şekilde Kerç Şehbenderinin gönderdiği bir tahriratta Rus basınının halkını Osmanlı Devleti lehine kışkırttığını, savaş hazırlığının son hızla devam ettiğini ve bölgeye 5000 asker gelmesinin yanı sıra Hocabey'den de savaş mevkiine gönüllü askerler ve erzak aktarımının gerçekleştiğini bildirmiştir.³⁵⁵

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı çıkmadan birkaç hafta önce şehbenderlerin savaşın çıkacağına dair istihbarat raporları devam etmiştir. Hocabey Şehbenderi savaş öncesi Petersburg'dan gelen raporların birçoğunun savaşla ilgili olduğunu, bölge halkının savaşın çıkacağına kesin gözüyle baktığını ve bu yüzden daha güvenli bölgelere dair hareket ettiğini yazmıştır.³⁵⁶ Yine Poti Şehbenderliğinden Hariciye Nezâretine gelen bir yazıda Rusya'nın birçok köylünün silahlarını topladığı,

³⁵² BOA, **HR.SYS.** No:1368/17, 10.Za.1315 (02.04.1898).

³⁵³ BOA, **HR.TO.** No:330/34.

³⁵⁴ BOA, **HR.TO.** No:124/116, 07.Ca.1293 (08.06.1876).

³⁵⁵ BOA, **HR.TO.** No:330/51.

³⁵⁶ BOA, **HR.TO.** No:125/111.

askerlerin çoğunun hızlı bir şekilde Anadolu hududuna kaydırıldığı yazmıştır. Ayrıca şehbender, mevcut cephenin uzunluğundan bahsederek Rus kuvvetlerine karşı saldırı harekâtının mümkün olduğunu ve Osmanlı askerinin sınırı aşması ile birlikte Dağıstan'daki Müslüman halkın Osmanlı'nın yanında yer alarak Rusya'ya karşı isyan etmesinin kuvvetle muhtemel olduğunu belirtmiştir.³⁵⁷

Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti ile neticelenen bu savaş aslında Osmanlı karar vericileri için bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten itibaren Osmanlı yöneticileri Rusya'ya karşı daha fazla ilgi göstermeye başlamış ve Rusya'nın tekrar savaş açabileceğine dair her türlü işareti şehbenderlikler aracılığıyla öğrenmek istemiştir; Rusya'nın dumansız barutla yaptığı nişan talimleri hakkında Petersburg Sefaretinin tahrirati³⁵⁸; Batum Başşehbenderi tarafından gönderilen bir tahriratta Batum'da bir otelde bulunan iki Ermeni'nin çantasında dinamit bulunmuş ve Batum'a askeri mühimmat geldiğinin bildirilmesi³⁵⁹; Rusya'nın askeri kuvvetlerine dair Petersburg Sefaretinin gönderdiği tahriratlar³⁶⁰; Ruslar tarafından Batum'a gönderilen mühimmat hakkında gönderilen tahrirat³⁶¹; Rusların yeni silahlarının ordularına dağıtılmasına dair Petersburg Sefaretinin yazısı³⁶²; Rusların askeri hazırlığına dair gönderilen tahrirat³⁶³; Rusların on topografya mühendisi zabitanın Kafkasya'ya gidip, askeri faaliyetlerde bulunmalarına dair gönderilen tahrirat³⁶⁴; Kars'a gönderilmek üzere hazırlanan savaş mühimmatına dair gönderilen tahrirat³⁶⁵; Batum ile Tiflis arasındaki trenlerin harekete başlayacağına dair gönderilen tahrirat³⁶⁶; Petersburg Sefareti Ataşemiliteri tarafından gönderilen bir tahriratta Rusya Kafkasya'daki askeri teşkilatını yenileyerek kolorduyu iki katına çıkardığı ve

³⁵⁷ BOA, **HR.TO.** No:125/112.

³⁵⁸ BOA, **Y.A.HUS.** No:309/94, 29.Ra.1312 (30.09.1894).

³⁵⁹ BOA, **Y.MTV.** No:152/60, 12.L.1314 (16.03.1897).

³⁶⁰ BOA, **HR.SYS.** 1358/34, 19.Z.1300 (21.09.1883); **Y.A.HUS.** No:1942/136, 27.Z.1303 (26.09.1886); **HR.TO.** No:333/39, 20.N.1299 (05.08.1882); **HR.TO.** No:333/32, 02.Ş.1299 (19.06.1882).

³⁶¹ BOA, **HR.TO.** No:344/25, 09.B.1307 (01.03.1890).

³⁶² BOA, **Y.MTV.** No:84/154, 30.Ra.1311 (11.10.1893), **Y.A.HUS.** No:274/2, 01.Za.1310 (17.05.1893); **HR.TO.** No: 336/111, 15.M.1303 (24.10.1885). Bu malumatın doğruluğu daha sonra İstanbul tarafından Petersburg Sefaretine sorulmuştur. **BEO**, No:1358/67, 29.Za.1303 (29.08.1886).

³⁶³ BOA, **HR.SYS.** No: 1358/89, 26.C.1311 (04.01.1894).

³⁶⁴ BOA, **Y.MTV.** No:132/105, 13.C.1313 (01.12.1895).

³⁶⁵ BOA, **BEO**, No:595/44560, 09.L.1312 (27.03.1895); **BEO**, No:1311/98273, 09.M.1317 (11.05.1899).

³⁶⁶ BOA, **HR.SYS.** No:1366/43, 26.Ca.1313 (14.12.1895).

Aleksandropol şehrinin merkez yapıldığını bildirmiştir.³⁶⁷ Örneğin Nikolayef Şehbenderliğinden Hariciye Nezâretine gelen bir yazıda Rusların savaş hazırlıkları olarak askerlerinin silahaltına alındığı takdirde gideceği alaylardan tut da doktor ve hasta bakıcılarının isimlerinin kaydedilmesi ve halkın elindeki yük hayvanlarının komisyon tarafından kabul edileceğine kadar çoğu şeyin bildirildiği bir yazı göndermiştir.³⁶⁸ Yine, Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa tarafından Petersburg Sefirine yazılan bir yazıda Rusya'nın hudutta asker yığdığı istihbaratının doğru olup olmadığı sorulmuştur. Petersburg Sefirinden gelen cevapta ise Osmanlı Devleti'nin Düvel-i Selase (İngiltere-Fransa-İtalya) ittifakına katıldığı gerekçesiyle endişelenen Rusya'nın hududa asker yığdığının doğru olduğunu söylemiştir.³⁶⁹ Rusya'nın Kırım'da yapacağı manevraya dair Sivastopol Şehbenderliğinin tahrirâtı da örnek olarak verilebilir. Tahriratta şehbender Rusların piyade, topçu ve süvari birlikleri hakkında ayrıntılı bilgi sunmuştur.³⁷⁰ Bir örnek de Batum Başşehbenderliğinden gelen rapor gösterilebilir. Novrosski limanından bir harb sefinesine tahmil olunan silah ve mühimmat ve Avusturya hududuna azimet eden otuz sekizinci ferîğin yerine Kafkasya'nın kuzeyinden gelen yirminci ferîğin geçtiğini bildiren Kafkasya'daki askeri hareketlilik hakkındadır.³⁷¹

İncelediğimiz dönemde raporların 20. yüzyılın başlarından itibaren yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Özellikle Batum, Ruscuk ve Hocabey Şehbenderliklerinden gelen istihbarat raporlarının sayısı oldukça fazladır. Bu raporlarda genel olarak Rusların yaptıkları savaş hazırlıkları yer almaktadır. Batum'da Ruslar tarafından yapılan manevra³⁷², beş yüz sandık top barutun Rus vapuru ile Batum'a gönderilmesi ve bin iki yüz sandık peksimetin Tiflis'e gönderilmesi³⁷³, Batum'a Rus askerlerinin gelmesi³⁷⁴, Kars civarında Rusların askeri hareketleri³⁷⁵, Rus Hükümeti'nin Kafkasya ordusundaki talim ve manevraları³⁷⁶,

³⁶⁷ BOA, **Y.PRK.MYD**.No:22/1, 01.Z.1316 (12.04.1899).

³⁶⁸ BOA, **HR.SYS**. No:1358/83, 24.Ş.1310 (11.05.1893).

³⁶⁹ BOA, **Y.PRK.HR**. No:11/44, 04.S.1306 (10.10.1888).

³⁷⁰ BOA, **Y.A.HUS**. No:400/5, 04.Ca.1317 (10.09.1899).

³⁷¹ BOA, **BEO**, No:499/37393, 21.R.1312 (22.10.1894).

³⁷² BOA, **Y.A.HUS**. No:404/71.

³⁷³ BOA, **Y.A.HUS**. No:409/10.

³⁷⁴ BOA, **BEO**, No:1674/125478.

³⁷⁵ BOA, **Y.A.HUS**. No:426/144.

³⁷⁶ BOA, **Y.PRK.MYD**. No:25/65.

Rusya'nın Kars vilayetindeki askeri hazırlıkları³⁷⁷, Ruslar tarafından Batum'a gönderilen mühimmat³⁷⁸, Rusların askeri neferlerinin toplandığına dair Sivastopol Şehbenderinin tahrirati.³⁷⁹ Rusya hükümetinin Japonya muharebesinden mağlubiyetle ayrılmasından sonra Osmanlı Devleti'ne karşı muharebe hazırlığı yapmış olması Tiflis Başşehbenderliğinden Hariciye Nezâretine gönderilen bir tahrirat ile bildirilmiştir. Bu tahriratta şehbender, Rusya'nın Kafkasya'daki redif birliklerini silahaltına almaya başlamış ve hatta Mançurya'ya avdet eden askerinin bazılarının Kafkasya'ya sevk olunacağını dahi rivayet edildiğini bildirmiştir.³⁸⁰ Rus Hükümetince Batum'a çıkarılan dört bin dört yüz kadar askerin Batum Başşehbenderi tarafından bildirilmesi³⁸¹, Batum Şehbenderliğinden gelen tahrirata göre Rusya'da bazı yerlere top arabası ve gülle sevk edilmesi³⁸², Kars ve Batum'a külliyetli silah ve harp mühimmatı gönderilmesi³⁸³, Rusların Kars hududunda tertibat ve tedarikatını gizlemeye çalışmasına dair³⁸⁴, Rusların Kafkasya ordusuna 4. Orduyu Hümâyûnundanış'âr edilen tedarikatına dair³⁸⁵, Sivastopol Şehbenderliğinden gelen Rusların askeri hazırlıklarına dair³⁸⁶, Batum'daki fırınlarda çıkacak ekmek ve ikame edilecek asker sayısına dair³⁸⁷, Rusların İran ve Osmanlı hudutlarına savaş silahları ve mühimmat göndermesi³⁸⁸, Sivastopol'deki kale ve bataryaların Rus Hükümeti tarafından güçlendirilmesi³⁸⁹ ile ilgili gönderilen belgeler de örnek olarak verilebilir.

Yukarıdaki örneklerden çoğu benzer konuda olduğu için örneklemeye ilave edilmemiştir. Belirtmek gerekir ki, özellikle 1908 seneli istihbarat raporlarının çokluğu dikkat çekmektedir. Bulgaristan'ın bağımsız olduğu bu sene içerisinde Ruslar, bu durumu fırsat bilmeye çalışmış ve Osmanlı Devleti'nin yaşadığı

³⁷⁷ BOA, A.İMKT.MHM. No:372/8.

³⁷⁸ BOA, BEO, No:2394/179498.

³⁷⁹ BOA, HR.SYS. No:1375/54.

³⁸⁰ BOA, Y.A.HUS. No: 495/105, 23.N.1323 (21.11.1905).

³⁸¹ BOA, Y.A.HUS. No:494/63.

³⁸² BOA, Y.A.HUS. No:507/63.

³⁸³ BOA, BEO, No:2835/212622.

³⁸⁴ BOA, Y.A.HUS. No:522/67.

³⁸⁵ BOA, Y.A.HUS. No:524/39.

³⁸⁶ BOA, HR.SYS. No:1381/40.

³⁸⁷ BOA, Y.A.HUS. No:518/37.

³⁸⁸ BOA, Y.A.HUS. No:525/92.

³⁸⁹ BOA, Y.A.HUS. No:522/89.

kargaşalara karşı birçok savaş hazırlığı içine girmiştir. Bu savaş hazırlıklarının Osmanlı'yı telaşlandırmak ve dikkatini dağıtmak dışında bir işe yaradığını söyleyemeyiz. Osmanlı devlet adamlarının, Rusların bu girişimlerine aldığı tedbir, Rusların Osmanlı Devleti'ne karşı bir husumetinin bulunmadığı yönünde basit bir çıkarım olmuştur. Tiflis ve Kars şebenderlikleri Rusların savaş açacağına dair kesin bilgiler göndermesine rağmen Ruslar ile ilişkilerin iyi olmasından dolayı dikkate alınmamıştır.³⁹⁰

Osmanlı Devleti yukarıda örneklediğimiz olaylar dâhilinde kendi güvenliği için önlemini almaya çalıştığı kadar, Rusya İmparatorluğu da kendisine açılacak olası bir savaşa karşı ordularını hazır bulundurma gayreti içine girmiştir. Buna bir örnek olarak Osmanlı Seraskerinin gönderdiği tahrirati gösterebiliriz. Bahsi geçen tahriratta serasker, Rusya'nın Odessa daire-i askeriyesinde bulunan piyade, süvari ve topçu askerlerinin olası ihtimallere karşı hazır bulunup, talim yaptırıldığı bilgisi verilmiştir.³⁹¹

Osmanlı karar alıcıları, rakip devletlerin askeri hazırlıklarının yanı sıra bu devletlerin askeri durumu hakkında da bilgi sahibi olmuştur. Buna dair bir örnek Hocabey Başşebenderliği'nden Hariciye Nezâretine gönderilen bir tahrirattır. Bu tahriratta şebender, asker toplandığına dair söylentiler hakkında malumat toplamak için kıyafet değiştirerek şehrin iç taraflarına doğru küçük bir seyahat düzenlemiştir. Şebender, Rusya İmparatoru Besarabya'da askeri süvariye bir geçiş töreni yaptırması muhtemel olduğundan havalanın iyileşmesinden istifade ederek bazı mevkilerdeki askerlere durmadan talim ve manevralar yaptırdığını, Rusya'nın başlıca askeri mevkilerinde öteden beri daima mevcut bulunan asker sayısında bir artış olmadığını ve üç sene önceki sayısı ile mevcut sayının aynı olduğunu yazmıştır. Adı geçen askerlerin sayısı otuz-otuz beş bin kadar olduğu tahmin edilse de şebender buraları gezip, kendi gözlemleri ile mevcut binalar o kadar askeri sığdırmaya kâfi olmadığı için bu sayıyı abartılı buluşunu yazmıştır. Şebender aynı zamanda bölgeye büyük zabitlerin gelip gitmesini ve sürekli teftişlerde bulunmasını yeni şekillenmeler ve düzenlemeler yapıldığını teyit etmektedir. Bu durum bir takım şüpheli şayialara

³⁹⁰ BOA, **Y.A.HUS.** No:520/121.

³⁹¹ BOA, **Y.PRK.ASK.** No:119/7, 02.L.1314 (06.03.1897).

sebebiyet vermektedir ve bunun için teyakkuz üzere bulunulması gerektiğini söylemektedir. Şehbender tahriratının son bölümünde bölgedeki fabrikaya yanaşılması muhtemel olmayan liman veyahut sahillerde kara ile nakliye gemileri arasında bir yol tesis edebilecek bir köprü sipariş olunduğunu, adı geçen fabrika seyyar hastaneler ile demir yollar için gayet mükemmel birtakım arabalar da inşa etmekte olduğunu bildirmiştir.³⁹²

Şehbenderler ve sefirler bulundukları ülkelerdeki gelişmeleri aktarmanın yanı sıra söz konusu devletin başka devletler ile olan münasebetleri ve bu münasebetlerin Osmanlı'ya etkileri hakkında da bilgi vermişlerdir. Mesela Petersburg Sefirinden Hariciye Nezâretine gönderilen bir tahriratta olası bir İngiltere-Rusya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını ve boğazların İngilizler tarafından kullanıma kapatılmasını gerektiği bildirilmiştir³⁹³; Rusların Uzakdoğu'ya asker göndermesi hakkında Hocabey Şehbenderliğinden gelen tahrirat da örnek olarak gösterilebilir.³⁹⁴

Osmanlı karar alıcıları gönderilen bir istihbaratı tek kişiye bağlı kalarak değerlendirmemiştir. Gelen haberi alandaki başka görevlilere sorarak doğru olup olmadığını öğrenmiştir. Örneğin, Rostof Şehbenderliğinden İstanbul'a gelen bir habere göre Rusların askerîharekâta giriştiği yazılmıştır. Bu malumat Taygan Başşehbenderliği tarafından onaylansa da Rusya tarafından ciddi bir şekilde herhangi bir savaş hazırlığı yapılmadığını belirtmiştir.³⁹⁵ Örnekte olduğu gibi başka alandaki personeline istihbaratın doğruluğunun sorulmasının yanı sıra, istihbaratı yollayan kişiye de gönderdiği haberin etraflıca tahkikatının yapılmasını istemiştir. Mesela, Petersburg Sefaretinden gelen bir tahriratta yine Rusya Hükümetinin Kafkasya'ya asker yolladığına dair yazı yazılmış, ancak gelen haberin yetersiz olduğu ve etraflı bir tahrirat icra kılınması gerektiği sefarete bildirilmiştir.³⁹⁶ Yine bir başka asılsız istihbarat olan Sivastopol Şehbenderliğinden Hariciye Nezâretine gönderilen tahrirata göre Batum'dan Hocabey ve Sivastopol'e Ruslar tarafından herhangi bir

³⁹² BOA, **HR.SYS.** No:1358/38, 11.Ş.1303 (15.05.1886).

³⁹³ BOA, **A.İMKT.MHM.** No:487/32, 07.B.1302 (22.04.1885).

³⁹⁴ BOA, **Y.A.HUS.** No:410/35, 11.Ca.1318 (06.09.1900).

³⁹⁵ BOA, **HR.SYS.** No:1358/74, 06.N.1310 (24.03.1893); **HR.SYS.** No:1358/67, 29.Z.1303 (29.08.1886).

³⁹⁶ BOA, **HR.TH.** No:48/89, 05.S.1301 (06.12.1883).

asker sevkiyatı yapılmadığı bildirilmiştir.³⁹⁷ Rusya Hükümeti'nin askeri hazırlıklarının Batum ve Tiflis Şehbenderliklerine sorulması³⁹⁸; Rusların askeri hazırlıklarda bulunduğunun tahkik edilmesi hakkında³⁹⁹ da raporlar gönderilmiştir.

Osmanlı yöneticileri, şehbenderlikler tarafından kendilerine gönderilen çoğu raporu Petersburg Sefaretine sorup, bilgi isteme gereği duymuştur. Örneğin, Rusya'nın Kafkasya ordusu mürettebatının otuz sekizinci piyade fırkası, Rusya'nın garb hattına kaydırılması gibi askeri hareketlilik ve orada bulunan asker miktarının sayısına dair bilgiler Petersburg sefirinden istenmiştir.⁴⁰⁰

Şehbenderler tarafından gönderilen her istihbaratın doğru olma ihtimali şüphesiz mümkün değildir. Özellikle alandaki ataşemiliterler ile şehbenderlerin gönderdikleri raporlar arasında zaman zaman farklılıklar meydana geldiğinden bahsedebiliriz.⁴⁰¹ Aynı şekilde Rostof Şehbenderliğinden Hariciye Nezâretine gelen bir tahriratı gösterebiliriz. Bu tahriratta şehbender tarafından Rusların askeri hazırlık içinde olduğu bildirilmiş ancak Taygan Başşehbenderliği tarafından gönderilen bir başka tahriratta bu haberin asılsız olduğu bildirilmiştir.⁴⁰² Bir başka örnek olarak Sivastopol Başşehbenderliğinin bildirdiği Rus Hükümetinin beş milyon asker hazırladığı hakkındaki tahriratın asılsız olduğu Petersburg Sefareti tarafından Hariciye Nezâretine bildirilmiştir.⁴⁰³

Şehbenderler tarafından gönderilen istihbarat raporlarının asılsız olmasıyla beraber, gönderilen raporlar sayesinde Osmanlı Devleti kimi tehlikeleri bertaraf etmiştir. Örneğin, Kafkasya Ermenilerinin Osmanlı Devleti'nde kargaşa çıkarmak üzere hazırlık yaptığına dair tahrirat Petersburg Sefaretinden Hariciye Nezâretine

³⁹⁷ BOA, **HR.SYS.** No:1358/87, 10.Za.1310 (26.05.1893).

³⁹⁸ BOA, **BEO**, No:1094/82008, 26.L.1315 (20.03.1898).

³⁹⁹ BOA, **BEO**, No:2016/151187, 09.Z.1320 (28.02.1903).

⁴⁰⁰ BOA, **Y.MTV.** No:108/33, 04.Ca.1312 (03.11.1894); **BEO**, No:337/25252, 25.C.1311 (03.01.1894).

⁴⁰¹ BOA, **YA.HUS.** No:338/4.

⁴⁰² BOA, No:168/12553, 20.Ş.1310 (09.03.1893). Bu meselenin tahkiki için gönderilen yazı **Y.MTV.** No:76/163, 29.N.1310 (16.04.1893); No:180/13476, 18.N.1310 (05.04.1893).

⁴⁰³ BOA, **Y.A.HUS.** No:404/48, 11.Za.1317 (13.03.1900).

gönderilmiş, dikkat alınan bu istihbarat sayesinde gerekli önlem alındığı ve sefire teşekkür edildiği Sadrazam tarafından Hariciye Nezâretine bildirilmiştir.⁴⁰⁴

Osmanlı Devleti, Petersburg Sefareti aracılığıyla Rusya Hükümetinden bazı maruzatlarda bulunduğu da araştırmalarımız sonunda elde ettiğimiz bulgular arasındadır. Mesela, Rusya’da askerler tarafından Osmanlı tebaasına ait dükkânlara yapılan müdahale ve tecavüzün, Rusya hükümeti nezdinde önlenmesi rica edilmiştir.⁴⁰⁵

Rusya, Osmanlı Devleti’ni alt edebilmek için sadece kendi halkını değil, aynı zamanda Osmanlıdaki azınlıkları da kendi lehine kullanmaya çalışmıştır. Mesela, bir tahrirata göre on Rus subayı Ermenileri isyan ettirmek için Dersaadetten hareketle Diyarbekir, Sivas ve Adana’ya gideceklerinin ihbarı gelmiştir⁴⁰⁶; Rusların Ermeni mahallelerinde karışıklık çıkarmak için girişimlerde bulunduğu dair gönderilen tahriratlar da gönderilmiştir.⁴⁰⁷ Yine Hocabey Başşehbenderliğinden Hariciye Nezâreti’ne gelen bir tahriratta Rus zabıtlarının sivil kıyafetleri ile gayri veyahut gayri resmi davet olmaksızın Bulgaristan’a kendilerinden gittiği belirtilmiştir.⁴⁰⁸ Bulgaristan Komiseri Birinci Ferik tarafından bildirilen Ruslar tarafından hibe edilen fişeklerin Bulgar İvanof biraderler tarafından alınıp, çeşitli mahallelere satılması da yine örnek olarak gösterilebilir.⁴⁰⁹

Sahadaki görevli şehbenderlerin kendilerinden talep edilen bilgileri nasıl topladığına dair kesin bir bilgi sahibi değiliz. Ancak yüksek ihtimalle bulundukları ülkelerin gazetelerinden, katıldıkları manevralardan, gezilerden ve şahsi münasebetler ile bilgi sahibi olduklarını söyleyebiliriz. Örneğin Hocabey Başşehbenderi Sivastopol’den gelen bir Romanya zabıtlarından Kırım’da çok miktarda

⁴⁰⁴ BOA, **HR.TH.** No:156/85, 25.Za.1312 (20.05.1895).

⁴⁰⁵ BOA, **BEO**, No:2885/216302, 14.C.1324 (05.08.1906).

⁴⁰⁶ BOA, **A.}MKT.MHM.** No:486/24, 13.Za.1297 (17.10.1880).

⁴⁰⁷ BOA, **A.}MKT.MHM.** No:487/11, 27.Ca.1300 (05.04.1883); **Y.A.HUS.** No:173/48, 06.C.1300 (14.05.1883).

⁴⁰⁸ BOA, **Y.A.HUS.** No:1942/98, 18.Z.1303 (17.09.1886). Rusya’nın Karadağ’a silah ve savaş mühimmatı göndermesine dair **Y.A.HUS.** No:337/65, 16.R.1313 (06.09.1895).

⁴⁰⁹ BOA, **HR.SFR.04.** No:597/40, 14.Ca.1323 (17.07.1905).

asker bulunduğunu, şehir yakınında ise yüz elliden fazla top toplandığı bilgisini öğrenmiş ve bunu Hariciye Nezâretine bildirmiştir.⁴¹⁰

B. Rus Donanması/Manevralar/Floot Volunteer Hakkındaki Raporlar

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşına kadarki dönemde Rusların boğazlara ve İstanbul'a yönelik taarruz ihtimalini göz önünde bulundurması nedeniyle, Rusya Devletini yakın takip altında tutmuştur. Özellikle 93 Harbinden sonraki süreçte Rusların denizlerdeki faaliyetlerine önem verilmiş, şehbenderler ve sefirler aracılığıyla bilgi akışı devam etmiştir. Rusların Sivastopol ve Nikolayef'de inşa edeceği üç zırhlı gemi hakkında Hocabey Şehbenderi tarafından Hariciye Nezâretine gönderilen tahrirat bu duruma örnek olarak gösterilebilir.⁴¹¹ Rusya'nın, Karadeniz donanmasına ne derece önem verdiği Petersburg Sefiri Şakir Paşa tarafından Bahriye Nezâretine bildirilmiştir. Şakir Paşa tahriratında yapılan Rusların hazırlıkları hakkında uzaktan gelen haberlerin eksik ya da abartılı olacağını düşünerek bizzat yerine gidip her şeyi kontrol etmek ve bunun için de mevcut atasenevalin oraya gönderilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır.⁴¹² Sefir Şakir Paşa'nın bu tahriratının Osmanlı Devleti karar alıcıları tarafından önemsendiğini söyleyebiliriz. Zırhlı gemilerin zırh kalınlığının artırılması, yeni nesil Kruup topları ile armstrong toplarının değiştirilmesi başlıca önlem olarak alınmıştır.⁴¹³ Bahriye Nazırı Hasan Paşa'nın analizine göre, *Osmanlı zırhlılarının çağdaş zırhlılara dönüştürülmesi ve doğal olarak sayılarının artırılması gerektiğini* bildirmiştir. Aynı şekilde, *büyük gemi kazanı üretililecek gemi kazanlarının olmaması, çelik zırhlıları imal edebilecek fabrikaların bulunmaması, donanmanın yenilenmesi için mevcut bulunan Tersane-i Amire için ödeneklerin düzgün ödenmemesi gibi sorunların olması* Osmanlı Devleti'nin donanmasını, Rusya Devleti'nin donanması karşısında etkisiz hale getirdiğini bildirmiştir.⁴¹⁴

⁴¹⁰ BOA, **Y.A.HUS.** No:1942/98, 18.Z.1303 (17.09.1886).

⁴¹¹ BOA, **Y.MTV.** No:14/16, 15.Ca.1301 (13.03.1884).

⁴¹² BOA, **Y.PRK.ASK.** No:32/18.

⁴¹³ BOA, **Y.MTV.** No:25/67.

⁴¹⁴ BOA, **Y.MTV.** No:27/106.

Bu son örnek aslında Osmanlı Devleti'nin önceki sayfalardan örneklerle kara kuvvetlerinde olduğu gibi deniz kuvvetlerinde de dünyadaki teknolojik gelişmelerden haberdar olduğunun, ancak altyapı eksikliği nedeniyle bu gelişmelere ayak uyduramadığının bir göstergesidir.

Osmanlı Devleti, karada olduğu kadar denizlerde de Rusya'yı yakın takip altında tuttuğunu söylemiştik. Nikolayef Şehbender Vekâletinden Hariciye Nezâretine giden bir tahriratta Rusya Devletinin kuvve-i bahriyesine dair şunları yazmıştır: Rusya'nın her fırsatta deniz gücünü artırmaya çalıştığı, tersanede inşa olunan iki kıta zırhlı sefineden başka üç kıta torpido istimbotunu imparator hazretlerinin huzuruna çıkardığını belirtmiştir. Şehbender bununla birlikte bahsedilen istimbotların ve mezkûr gemilerin sağlamlığının denetlenmesi akabinde bu gemilerin en ufak bir fırtınaya karşı koyma ihtimallerinin azlığından bahsetmiştir. Rusya'nın, İsveç'ten kolaylıkla kurulan elli sandal daha sipariş ettiğini ve bu sandalların zırhlı gemilere paylaştırılıp, içlerine yüz yirmi kişi sığdırılacağı da belirtilmiştir. Şehbender bu bilgilerden sonra, Rusya'nın savaş hazırlığı içinde olduğunu da ısrarla belirtmiştir.⁴¹⁵ Bu örneğe ek olarak, Kırım'a asker nakli için askeri idare tarafından beşinci vapur kiralandığı, bu vapurun hareket etmesinin bir müddet ertelendiğine dair Hocabey Şehbenderliğinden gelen tahrirat⁴¹⁶, Rus donanması gemilerinden bazı zırhlıların üç yüz on beş nefer ile yirmiye yakın zabitanın İzmir'e hareket etmesi⁴¹⁷, Petersburg Sefaretinden gönderilen bir tahrirata göre Rusya'nın Dersaadet'e Karadeniz üzerinden ansızın bir taarruz yapacak olmasına dair gönderilen tahrirat⁴¹⁸, Rus donanmasının hareketine dair gönderilen tahrirat⁴¹⁹, Rusya'da inşa edilip denize indirilen zırhlılar hakkında Petersburg Sefareti Deniz Ataşesinin raporu⁴²⁰, Rus deniz

⁴¹⁵ BOA, **HR.TO.** No:338/85, 01.M.1304 (30.09.1886).

⁴¹⁶ BOA, **Y.A.HUS.** No:1942/98, 18.Z.1303 (17.09.1886); BOA, **HR.TO.** No:344/100, 18.L.1307 (07.06.1890).

⁴¹⁷ BOA, **HR.TO.** No:339/38, 01.R.1304 (28.12.1886); BOA, **HR.TO.** No:344/78, 20.N.1307 (10.05.1890).

⁴¹⁸ BOA, **HR.SYS.** No:1951/24, 13.R.1303 (17.04.1886).

⁴¹⁹ BOA, **Y.A.HUS.** No:195/114, 25.M.1304 (24.10.1886); BOA, **HR.TO.** No:346/64, 20.Za.1308 (27.06.1891).

⁴²⁰ BOA, **Y.PRK.ASK.** No:35/66, 22.M.1304 (21.10.1886); **Y.A.HUS.** No:204/24, 09.L.1304 (22.06.1887), Bahsi geçen zırhlılar hakkındaki raporlar **Y.MTV.** No:104/22, 03.Ra.1312 (04.10.1894); **HR.SYS.** No:1365/28, 27.M.1312 (09.08.1894).

kuvvetlerine dair Hocabey Şehbenderliğinden gelen tahriratlar⁴²¹, Sivastopol Şehbenderliğinden gelen bilgiler⁴²², Rusya'nın bahriye bütçesine ayırdığı yüksek meblağ hakkında⁴²³, Batum'a Rus vapurları ile çıkarılan silah ve mühimmata dair Batum Başşehbenderliğinin tahriratı⁴²⁴, Sivastopol Şehbenderinden gelen bilgilere dairgönderilen tahrirat⁴²⁵, Rus donanmasına katılan gemilere dair bilgiler⁴²⁶, Karadeniz'de Rusya donanmasının başladığı manevralar ve buna müteakip kırk üç tabur, on altı bölük süvari ve on batarya toptan mürekkeb bir kuvvetin Nikolayef'den hareket etmesine dair bilgiler⁴²⁷ gibi raporlar İstanbul'a aktarılmıştır.

Rusların Karadeniz donanmasını güçlendirmesi Osmanlı karar alıcıları nezdinde İstanbul'un tehdit edilip, işgal olunması riskiyle aynı kefedeyer aldığı için konuyla ilgili başka Karadeniz Bölgesi çevresindeki şehbenderlikler olmak üzere Petersburg Sefareti Ataşenevali tarafından gelen raporlara oldukça önem verilmiştir. Sivastopol şehbenderinin Rusya Karadeniz donanmasının limanlarda hazır halde bulunduğunu ve emir verildiği halde İstanbul'a doğru harekete geçeceklerini bildiren rapor İstanbul'u harekete geçirmiş ve mevcutAtaşeneval Mustafa Efendi tarafından bir rapor kaleme alınmıştır. 1897 tarihli bu rapora göre, bazı Rus gazetelerinde, Rusya'nın artık İstanbul'u işgal etmesi gerektiği yazmakta ve bundan yola çıkarak da bazı üst düzey bürokratlar arasında bu durum konuşulmaya başlanmıştır. Ruslar harekâta hazır 60.000 kişilik orduyu Odessa ve Sivastopol limanlarında bekletiyordu. Ayrıca Ruslar, Kafkasya'daki mevcut ordusunu, Osmanlı Devleti'ne yakın yerlere sevk etmesi aşıkâr bir savaş hazırlığı girişiminde bulunduğunun göstergesiydi. Ataşenevale göre Rusların, Boğazları ve İstanbul'u fethetme amaçlı harekâtı, Osmanlı'yı kendisine tabi kılmak şeklindeki ana prensiplerinden birini uygulamaya

⁴²¹ BOA, **HR.TO.** No:341/102, 19.Za.1305 (28.07.1888); **BEO**, No:588/44082, 24.N.1312 (20.02.1895).

⁴²² BOA, **Y.A.HUS.** No:344/82, 10.Ş.1313 (26.01.1896);**HR.SYS.** No:1366/53, 24.B.1313 (10.01.1896); **Y.A.HUS.** No:343/71, 26.B.1313 (12.01.1896); **BEO**, No:902/67578, 25.Ş.1314 (29.01.1897); **Y.PRK.EŞA.** No:31/50, 01.Ca.1316 (17.09.1898); **HR.SYS.** No:1368/85, 04.S.1317 (14.06.1899).

⁴²³ BOA, **Y.MTV.** No:118/72, 26.L.1312 (22.04.1895).

⁴²⁴ BOA, **Y.A.HUS.** No:287/41, 17.C.1311 (26.12.1893).

⁴²⁵ BOA, **Y.PRK.HR.** No:21/58, 12.B.1313 (29.12.1895); **HR.SYS.** No:1366/49, 09.B.1313 (26.12.1895).

⁴²⁶ BOA, **HR.TO.**, No:347/121, 15.Za.1309 (11.06.1892).

⁴²⁷ BOA, **Y.A.HUS.** No:250/53, 24.M.1309 (30.08.1891);**BEO**, No:284/21293, 20.Ra.1311 (01.10.1893).

geçirmeye çalışmaktadır. Rapor doğrultusunda anlaşılıyor ki, Rusya fiilen savaşa girmek yerine, Osmanlı Devleti içinde ve civarında küçük-büyük isyan çıkarıp, onu Avrupa kamuoyu önünde haksız çıkarmak ve kendini koruma bahanesiyle Boğazlarda imtiyaz sahibi olmak ve akabinde beklenmedik bir saldırı ile İstanbul'u almayı planlamıştır. Atışeneval Mustafa Efendi'nin Rusların savaş açma ihtimaline karşı yaptığı analize göre, Ruslar ile savaşılması gerektiğini vurgulamıştır.⁴²⁸

Yukarıdaki örneklerin yanı sıra 20. yüzyıl başlarında da şebenderlikler ve Petersburg Sefaretinden istihbarat raporları gelmeye devam etmiştir.⁴²⁹

1891 tarihli Kefe Şebenderliğinden gelen bir rapora göre, talim için Sivastopol limanından çıkmış olan Rus donanması Kafkasya ve Kefe limanlarına uğrayarak Batum'a gidecektir. Şebenderin gönderdiği rapordaki on iki gemi şu şekildedir: 1) *Kapudan kumandasında bulunan birinci sınıf zırhlıdır. "Sinob",* 2) *Kontr Amiral "KaloKargos"un kumandasında bulunan birinci sınıf zırhlıdır. "Büyük Katerin" Adı geçen zırhlı, etrafı mavi çizgili ve ortasında mavi renkte Sen Andre çarmıhı bulunan beyaz bandıralıdır. Donanma zabitlerinden birisinin ifadesine göre donanmanın mevcudu beş bin kişidir.* 3) *Filo başkumandanının bandırasını taşıyan birinci sınıf zırhlıdır. "Çeşme" Kumandan "Novikof" isminde bir vays-amiraldir. Kumandan bandırası dahi etrafı kırmızı çizgili ve ortasında Sen Andre haçı bulunup beyaz renktedir.* 4) *Saatte yirmi üç mil kateder. Gayet seri giden cephane kruvazörü. Kruvazör işaretli teknesi siyah boyalı iki bacalı iki direkli ve güverteden yukarıda kalan bütün teferruatı sarı bir renkte olup Yüzbaşı "Sakin"ın kumandası altındadır. Ve "Amiral Ob" sefinesine benzemektedir.* 5) *Uzun yahi (?) iki direkli teknesi siyah renkte boyalı ve beyaz tek bacalıdır. "Kazarsky" nam cephane kruvazörü.* 6) *Üç direkli serenleri haç-vârî teknesi siyah boyalı ve sarı bacalıdır. "Roniç" nam ganbot*

⁴²⁸ BOA, Y.A.HUS. No:367/27; Y.A.HUS. No:370/105).

⁴²⁹ Karadeniz'deki Rus donanmalarına dair Petersburg Sefaretinin tahrirâtı BOA, Y.A.HUS. No:470/75, 25.M.1322 (11.04.1904); Y.A.HUS. No:470/36, 22.M.1322 (08.04.1904); Y.A.HUS. No:503/10, 04.R.1324 (24.08.1906), Sivastopol Şebenderliğinden Rus donanmasının Batum'a hareket eylediğine dair BEO, No:1535/115107, 22.R.1318 (19.08.1900); Y.A.HUS. No:455/49, 03.C.1321 (27.08.1903); HR.SYS. No:1375/58, 18.S.1322 (04.05.1904); Y.A.HUS. No:495/31, 06.N.1323 (04.11.1905), Batum şebenderliğinden gelen tahriratlar BEO, No:1873/140425, 19.Ra.1320 (26.06.1902); BEO, No:2140/160461, 20.Ca.1321 (14.08.1903); HR.SYS. No:1374/50, 08.Ca.1321 (02.08.1903); Y.A.HUS. No:454/48, 21.Ca.1321 (15.08.1903); Y.A.HUS. No:515/83, 18.Ş.1325 (26.09.1907) gibi raporlar da merkeze aktarılmıştır.

sefinesi. 7) Yarım serenli iki direkli teknesi siyaha boyalı ve beyaz bacalı “Uraliç” yahud “Kobaniç” nam ganbot sefinesi. Şehbender, bu yedi adet gemiden başka beş adet torpido istimbotu da olduğunu, bunlardan birinin İsmail ismiyle anıldığını, ancak kalan gemilerin isimlerini öğrenemediğini yazmıştır. Ayrıca bu torpido istimbotlarından birinin saatte yirmi mil katettiğini de sözlerine eklemiştir.⁴³⁰

Yine 1892 tarihli Sivastopol Şehbenderi Ekyadis Efendi tarafından gönderilen Rusların Karadeniz donanması hakkındaki raporunda şehbender, gemi isimlerini yazdıktan sonra bu gemilerin geceleyin hücumun imkân dahilinde olup olmaması hakkında bir muharebe manevrası yaptıklarını belirtmiştir. Raporun sonunda ise gemilerin özelliklerini yazmıştır.⁴³¹

1893 tarihli Hocabey Başşehbenderinden gelen raporda ise şehbender Rusların yaz mevsimi boyunca talim yapmış olduğunu belirterek, *gemilerin büyüklüğü ve teçhizatından bahs edecek isem Karadeniz Rusya donanmasının kazandığı müthiş ve korkunç önem hakkında yeniden ve cidden ve acilen hükümetin dikkatini çekmesini bir mukaddes vazife olarak gördüğünü* de sözlerine eklemiştir. Şehbender, raporun bundan sonraki kısmında Rusların Karadeniz donanmasındaki gemilerin isimlerini ve özelliklerini şu şekilde belirtmiştir:

I. Zırhlı: 1. İkinci Katerina” Çeşme” Sinop” “DvenatsatApostolov”

“SuyanoiKiorkyPubaDonosiç”

Zırhlı 2. Sevâhili mahfuza mahsus olan yoyofka (?) usulünde “Novgorod” ve “Vays-Amiral Popov”

II. Birinci Sınıf Kruvazör: “PamyatMerküri”

III. Lağm atmaya mahsus kruvazörler: “Kapitan Sakin” ve “KapitanKazarsky”

IV. Engin denize mahsus ganbotlar: “Zaporoziç(?)” “Doniç(?)” “Hırmoriç(?)”

“Trekiç(?)” “Kobaniç(?)” “Uraliç(?)”

⁴³⁰ BOA, **HR.TO.** No:346/106, 04.Za.1308 (11.07.1891).

⁴³¹ BOA, **Y.MTV.** No:68/37, 11.Ra.1310 (03.10.1892).

V. Vapurlar: “Opit” “Ariklik” ve “Kolişd”

VII. Nakliye Vapurları: “Bug” “Donay” “Penderakliya” “Kazik”

“Bombori” “İngol” “Goniç” “Presuape” ve “Tevapse”

XVIII. Torpido istimbotlar: “Adler” “Anapa” “AiTodor” “Anakarya” “Batum”
“Gagra” “Gelincik”

“Sohum” “İsmail” “Kodor” “Kilya” “Novorosisk”

“Yoni” “Reni” “Çardak” ve “Yalta”

IX. Torpido İstimbotları: 75, 85, 86, 87, 88, 89, 82 numarolu

XI. liman obzoları (?): “Sulina” “Yatinoçika” “Sisteriça”

Hocabey Başşehbenderi son olarak “FloodVolunteer” vapurları hakkında kısa bilgi vererek raporunu sonlandırmıştır.⁴³²

Kefe, Hocabey ve Sivastopol Şehbenderlerinin yanı sıra Batum Şehbenderi de 1894 senesinde Karadeniz’deki mevcut Rus donanması hakkında bir rapor göndermiştir. Şehbender raporunda yukarıda da adı geçen gemilerin hangi tarihlerde inşa olup, hangi tarihlerde deryaya tenzil olunduğunu ve gemilerin özelliklerini belirtmiştir. Nikolayev’de “TriSyatitelya (?)” isimli zırhlı geminin inşa edildiğini lakin henüz deryaya indirilmediğini de sözlerine eklemiştir. Başlıklar altında harp gemileri, nakliye gemileri ve torpido gemileri olarak ayıran şehbender, üç başlıkta da gemiler hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Son olarak şehbender, Rusya’nın Karadeniz’de hali hazırda yedi amiral, beş yüz altmış yedi zabıt ve yedi bin yedi yüz dokuz neferi bulunduğunu da raporuna eklemiştir.⁴³³

Rusların boğazları her an işgal edeceği yönündeki haberler sadece şehbenderlikler, Petersburg Sefareti ve ataşenevaller tarafından değil, aynı zamanda başka sefirler tarafından da merkeze bildirilmiştir. Örneğin, Londra sefiri Rüstem Paşa raporunda, İngiltere Dışişleri Bakanı LordSalisbury ile yaptığı konuşmayı

⁴³² BOA, HR.TO. No:349/115, 18.S.1311 (09.09.1893).

⁴³³ BOA, Y.PRK.EŞA. No: 20/101, 25.C.1312 (24.12.1894).

bildirmiştir. İkili arasında geçen konuşmada, Osmanlı Devleti'nin boğazları koruyacak güçte olmaması nedeniyle boğazların hâkimiyetini Ruslara bırakılacağına dair dönen haberin ne derece gerçek olduğunun konuşulmasının yanı sıra, Devlet-i Aliyye'nin Rusya egemenliğine girme ihtimalinin yüksek olduğunun konuşulduğu yazılmıştır. Yani rapor, Rusların gerçek maksadının İngilizler tarafından açıkça görüldüğünün bir göstergesi olmuştur.⁴³⁴

1900 senesinin Martında Hariciye Nezâreti, Petersburg Sefaretinden Sivastopol'de içtima eden ihtiyat ve redif efradının hala dağılıp dağılmadığını, ordunun yapmış olduğu harp hazırlığı hakkında bilgi istemiş, Petersburg Sefareti Ataşemiliteri Enver Bey yapmış olduğu araştırma neticesinde ihtiyat askerinin Sivastopol'de toplanmakta olduğunu, bunun sebebi olarak *merkezi Sivastopol'de bulunan on üçüncü piyâde fırkasıyla mezkûr fırkaya mülhak on üçüncü topçu livâsına mülhak üç bataryadan 'ibâret bir divizyonun seferberlik tecrübesi için mevcûdlarının seferber bir hâle iblağ edilmesi* şeklinde açıklamıştır. Ataşemiliter raporunda daha sonra, Rusların yaptığı bu seferberlik hareketinin geçici olduğunu, silahlanan askerlerin birkaç zaman sonra salınacak olduğunu ve bu seferberlik hazırlığının tecrübe olması için yapıldığını belirtmiştir.⁴³⁵

Bulgaristan söz konusu olduğunda donanma ile ilgili raporlar özellikle, Emarat 'in bağımsızlık için uğraşlarının çoğaldığı yıllara yığılmıştır. Bu dönemdeki raporlar Bulgaristan Tüccar Vekili İhsan Bey ve Bulgaristan Komiseri Birinci Ferik tarafından gönderilmiştir.⁴³⁶

⁴³⁴ BOA, Y.PRK.EŞA. No: 14/106.

⁴³⁵ BOA, Y.PRK.EŞA. No:35/19.

⁴³⁶ Bulgarya isimli vapurun Varna'ya gelmesi BOA, HR.SFR.04. No:598/100, 25.Za.1323 (21.01.1906), Yunanistan'ın yeni savaş gemileri alabilmesi için Varna'daki Rumlara bilet satması HR.SFR.04. No:596/69, 26.Z.1323 (21.02.1906), Emarat 'in deniz kuvveti oluşturmak için sipariş vermiş olması HR.SFR.04. No:599/126, 06.Ca.1324 (28.06.1906), Bulgar vapuruna yüklendiği söylenen dinamitler hakkında HR.SFR.04. No:603/47, 20.B.1325 (29.08.1907), Avusturya'dan gelen silahların Sofya ve Filibe'ye gönderilmesi HR.SFR.04. No:603/72, 06.Ş.1325 (14.09.1907), Varna'da kruvazör inşaathanesinde bitirilen üç torpido botunun denize indirilmesine dair HR.SFR.04.No:609/162, 17.N.1326 (13.10.1908), Ruscuk önüne demirleyen gemi ve şilepler hakkında HR.SFR.04. No:604/45, 20.N.1325 (27.10.1907), Emarate ait bir kaç geminin Karadeniz'deki Rus iskelelerine uğraması HR.SFR.04. No:604/58, 26.N.1325 (02.11.1907), bu gemilerin silahla yüklü oldukları bilgisi HR.SFR.04. No:604/72, 24.N.1325 (08.11.1907) İstanbul'a aktarılmıştır.

Rusların boğazlara sahip olması Osmanlı Devleti ve İngiltere kadar, diğer devletler için de endişe verici bir durum idi. Bunun için bu devletler, Rusların Karadeniz'deki faaliyetlerini yakından inceleme gereği duymuşlardır. Örneğin, Nikolayef Şehbenderinin Hariciye Nezâretine gönderdiği bir tahrirata göre, Paris'teki Amerika Sefareti Ataşenevali Mr. Rogers'ın, Karadeniz'deki Rus donanması ve deniz gücü hakkında malumat edinmek için tersane ve askeri limanları teftiş etmiş olduğunu belirtmiştir.⁴³⁷ Bununla birlikte Rusya ile İngiltere arasındaki gerginliğin artmasından dolayı Osmanlı Devleti'nin hangi safta yer alacağı ve boğazları nasıl kullanacağı konusunda Petersburg Sefaretinin telgrafı da mevcuttur.⁴³⁸

Rusların donanmaya önem verdiğinin bir başka göstergesi olarak, daha sonra dünya denizlerine açılmasında kilit rol oynayan ve geçmişten itibaren ticari bir liman olan Sivastopol limanının askeri bir limana dönüştürülmesi söylenebilir.⁴³⁹

Rusların kendi savaş hazırlıkları dışında Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak için türlü yolları denediğini de söyleyebiliriz. Osmanlı tebaası olan gayrimüslimleri kışkırtmak bu durumlardan biridir. Akdeniz'de Avrupa donanması ile Osmanlı gemileri arasında çatışma çıkarmaya çalışmaları ve bundan dolayı Osmanlı gemilerinin tahrip edilmesi ve ayrıca on Rus subayının da Ermenileri tahrik için görevlendirilmesi yukarıda bahsettiğimiz duruma örnektir.⁴⁴⁰

Karadeniz bölgesindeki şehbenderliklere ek olarak kimi önemli şehirlerdeki (Viyana, Paris) şehbenderler ve sefirlerden de Rusların donanmalarına dair bilgiler istenmiştir. Örneğin, Viyana sefiri Rus ordusunun Hocabey'de toplandığını, savaşa hazır bir halde beklediğini Hariciye Nezâretine bildirmiştir.⁴⁴¹

Rusların, 1877-78 yılları arasındaki Karadeniz çabası, torpido merkezli bir deniz stratejisini benimsemesine ilham vermezken, silahlı tüccarların başarılı bir şekilde Türklere karşı kullanılması, savaş filosunu desteklemek için gönüllü bir

⁴³⁷ BOA, **HR.SYS.** No:1365/2, 21.Ş.1311 (27.02.1894).

⁴³⁸ BOA, **HR.SYS.** No:1901/53, 21.Ca.1302 (07.04.1885).

⁴³⁹ BOA, **HR.TO.** No:344/97, 10.L.1307 (30.05.1890).

⁴⁴⁰ BOA, **A.}MKT.MHM.** No:486/23, 02.Za.1297 (06.10.1880).

⁴⁴¹ BOA, **HR.TO.** No:126/16.

filonun yaratılmasına yol açtı.⁴⁴² Bu gönüllü filo FfloatVolunteer idi. Yukarıda örneklendirmeye çalıştığımız istihbarat raporlarının dışında bir de yoğun olarak Rus Gönüllü Filosu olan FfloatVolunteer bünyesindeki raporlara rastladık. Bu raporlar çoğunlukla Petersburg Sefareti ve Hocabey Şehbenderliğinin yanı sıra Tiflis ve Batum Şehbenderliklerinden gelmiştir. 1884 tarihli bir raporda FfloatVolunteer Kumpanyasına ait vapurlarda çeşit çeşit harp malzemeleri ve dört yüz nefer silahlanmış asker ile Dersaadet'e doğru hareket ettiği bildirilmiştir.⁴⁴³

Tüm bunların akabinde Ruslar sadece Balkanlar üzerinden değil, Kafkasya üzerinden de Karadeniz'deki donanma hakimiyetini güçlendirmek istemiştir. Buna nazaran 1883'te Nikolayev ve Sivastopol'de II. Katerina, Çeşme ve Sinop isimli üç zırhlı gemi inşasına başlamıştı. Bu gemilerin 1856 Paris Anlaşması sonrasında Ruslar tarafından Karadeniz'de yapımına başlanan büyük çaplı ilk savaş gemileri olmaları açısından oldukça önemliydi.⁴⁴⁴

C. Rusların Askeri/İç Durumu Hakkındaki Raporlar

1892 tarihinde Petersburg Sefaretinden Hariciye Nezâretine gelen bir raporda Rus milis askerinin nizamı hakkında bilgi verilmiştir. Bahsi geçen raporda kâdirlerin vazifeleri, teşkilat hakkında bilgi, imkânları, erzak ve mühimmatı on dört maddede belirtilmiştir. Bahsi geçen rapor **EK 3**'tedir.⁴⁴⁵

Yine 1892 senesinde Petersburg Sefareti Ataşemiliteri Yüzbaşı Aziz Bey tarafından gönderilen bir tahrirat bize Rus ordularının yapacağı savaş talim programından bahsetmektedir. Şehbender tahriratında Petersburg askeri dairelerine mensup olan toplanmış askeri birliklerin dört gün boyunca manevra yapacaklarını

⁴⁴² Lawrence Sondhaus, **Navies of Europe**, London 2002, s. 98-99.

⁴⁴³ BOA, **HR.TO.** No:334/56, 19.C.1301 (16.04.1884); **HR.TO.** No:336/121, 22.S.1303 (09.12.1885); **HR.TO.** No:337/26, 11.C.1303 (17.03.1886); **BEO.** No:561/42011, 02.Ş.1312 (29.01.1895); **HR.TH.** No:152/35, 22.B.1312 (19.01.1895); **HR.SYS.** No:1366/6, 21.S.1313 (13.08.1895); **BEO.** No: 587/44000, 20.N.1312 (17.03.1895); **BEO.** No:732/54883, 07.Ş.1313 (23.01.1896). Bu tüccar vapurları ile sadece harp malzemeleri ve askerler değil, maiyet memurları, yolcuları ve aynı zamanda Osmanlı aleyhinde bazı gazeteleri de taşımıştır **HR.TO.** No:337/87, 20.Ş.1303 (24.05.1886); **HR.TO.** No:351/78, 10.R.1312 (11.10.1894).

⁴⁴⁴ Mustafa Tanrıverdi, 'Osmanlı Şehbenderlik Raporlarında Gürcistan (XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinden I. Dünya Savaşı'na Kadar)' **Türk-Gürcü İlişkilerinin Kaynakları, Uluslararası Türk-Gürcü İlişkileri Sempozyumu**, Trabzon 2017, s.601.

⁴⁴⁵ BOA, **Y.MTV.** No:60/84, 25.Ş.1309 (25.03.1892).

belirtmiş, ayrıca imparator maiyetiyle birlikte ve düvel-i ecnebiyyeataşemiliterleriile birkaç etkinliğe katılacaklarını yazmıştır. Raporu nihayet ağustos ayında yapılacak manevraları gün gün yazarak noktalamıştır.⁴⁴⁶

Bu rapordan bir sene sonra Hocabey Başşehbenderliği tarafından gönderilen raporda ise Sivastopol ve hatta Nikolayef kara ve deniz zabitleri ve ayrıca Bulgaristan'da bazı askeri hareketlilik olduğu yazmaktadır. Hocabey'de muharebe çıkacağına dair söylentiler dönmüş olsa da şehbender herhangi bir savaş çıkacağını düşünmemektedir. Bahsi geçen durumdan İngiltere ve Avusturya'nın rahatsız olduğunu belirten şehbender, Bulgaristan'ın irili ufaklı yaptığı askeri hazırlıklar sonucunda, olası bir savaşta büyük bir askeri hazırlığa gerek duymayacaklarını sözlerine eklemiştir. Şehbendere göre şimdilik herhangi bir savaş ihtimali gözükme de, yine de ihtiyatlı davranmak gerektiğini söylemiş ve raporunu şu sözlerle bitirmiştir: *Ma'amâ-fîh "Kruvazör" ve nakliyevapurlarımakâmında kullanılacak olan "flot ve vlonter" vapurlarının ekserîsi el-yevmmahall-i ba'ideye doğru yola çıkmış oldukları cihetle eğerçi Rus seyr-i sefâ'in kumpanyası ve Rusya bahriyesi nezâretimikdâr-ı küllî asker nakline kâfîsefâ'intedârük ve tahsîsidebilürler ise de yine şu hâl bir mâhiyet-i müsâlemetkârâne yihâ'izdir.*⁴⁴⁷

1903 tarihli Petersburg Sefaretinden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir tahrirat da Rusların iç durumunun çalkantılı olduğunun bir göstergesidir. Şehbender, tahriratında Hocabey'de bulunan fabrikalardaki bütün işçilerin iş bırakma eyleminde bulunduğunu ve bu işçilerin yapabileceği her türlü gösterinin önünün alınması için mahalli yönetimlerin önlemlerinin alınması gerektiğine ilişkin haberde bulunmuştur.⁴⁴⁸ Rusya'nın bahsedilen bu çalkantılı dönemine bir örnek de Batum Başşehbenderinin gönderdiği tahriratı ekleyebiliriz. Bu tahriratta şehbender, Batum'daki İslam tebaası ile ilgili huzursuzluk olduğunu, Rusya Hükümetinin burada iade-i huzur vermek sureti ile birtakım tedbirler aldığını ve Tiflis

⁴⁴⁶ BOA, **Y.PRK.MYD**. No:11/63, 07.M.1310 (01.08.1892).

⁴⁴⁷ BOA, **HR.SYS**. No:1358/77, 28.N.1310 (15.04.1893).

⁴⁴⁸ BOA, **HR.SYS**. No:1374/51, 13.C.1321 (07.08.1903).

Başşehbenderi tarafından Hariciye Nezâreticilesine gönderilen telgrafta burada bulunan Osmanlı ahalisinin tehlikede oldukları belirtilmiştir.⁴⁴⁹

1906'da Petersburg Sefaretinden gelen Rusların genel ve askeri durumuna dair tahrirlatlarda bu madde altında örnek olarak gösterilebilir.⁴⁵⁰

1916 senesinde Kerç Şehbender Vekili Kemal Efendi tarafından gönderilen raporda Rusya'nın iç durumu ve askeri yapısı anlatılmıştır. Şehbender kısaca raporunda Rusya'nın Almanya, Avusturya ve kahraman askerlerimize karşı yalnızca iki üç ay kadar dayanabileceğini belirterek, bu durumun Rusya içinde kargaşaya neden olacağını yazmıştır.⁴⁵¹

D. Yabancı Cemiyetlerin/Firarilerin Faaliyetleri ile İlgili Raporlar

Üç kıta ve yedi deniz üzerine yayılan, birçok millete devletlik yapmış ve doğal olarak çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti, 1789 Fransız İhtilâli'nden etkilenmiş ve bahsi geçen milletlerin kendi devletlerini kurmaya yönlendirmiştir. Başta Bulgaristan olmak üzere, özellikle Sırbistan ve Balkanlardaki gayrimüslim halklar bağımsızlıklarını kazanmak için çeşitli yollara başvurmuş vebu yollardan biri ve en önemlisi olan çete/komitacılık ile faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Çete ve komitecilere özellikle Rusların yardımı da yadsınamaz bir gerçektir.

Karadeniz bölgesindeki şehbenderler ve Petersburg Sefareti tarafından bahsi geçen komiteciler hakkında gönderilen raporları inceleyecek olursak, ilk belgemiz 1876 tarihli'dir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi öncesi gelen rapor Balkanların karışık durumunu gözler önüne sermektedir. 1878 Berlin Anlaşması ile bağımsızlığını kazanmış olan Sırbistan, bunu Slav komitelerinin çalışmaları ile başarmıştır. Örneğin, yukarıda bahsettiğimiz belge, Slav komiteleri tarafından Sırbistan'a

⁴⁴⁹ BOA, **Y.A.HUS.** No:499/12, 03.Z.1323 (29.01.1906).

⁴⁵⁰ BOA, **HR.SYS.** No:1380/17, 28.C.1324 (20.07.1906); **HR.SYS.** No:1380/21, 04.Ca.1324 (26.07.1906); **HR.SYS.** No:1380/46, 23.Ş.1324 (12.10.1906).

⁴⁵¹ BOA, **DH.EUM.2.Şb.** No:4/42, 21.Ra.1333 (27.01.1916).

gönüllülerin gönderildiğinden ve nakdi yardımlar hakkında Petersburg Sefaretinden gönderilmiştir.⁴⁵²

Kimi zaman Osmanlı şehbenderleri bahsi geçen komitecileri takip etmiş ve evlerine yaptıkları baskınlar ile Osmanlı Devleti lehine kimi bilgiler elde etmeye çalışmıştır. Nisan 1888 senesine ait olan bir belgede şehbenderler tarafından ele geçirilen bazı zararlı evrakların incelenmesi neticesinde bu evraklarda adı geçen Osmanlı tebaası Ermeni fesedesinden olan Manok Efendi'nin hanesi basılıp, evin araştırılması için gereğinin yapılması gerektiği bildirilmiştir.⁴⁵³

Osmanlı Devleti fesat komitelerine mensup, firari vatandaşları için geniş çaplı güvenlik ve arama faaliyetlerine girişmiştir. Örneğin, firari Ermeniler için Bükreş, Varna, Batum, Tiflis ve Marsilya'daki mevcut şehbender ve sefirlerine bu komitecilerin aranmasını talep etmiştir.⁴⁵⁴ Osmanlı topraklarına gelip fesat ve casusluk faaliyetlerinde bulunmayı planlayan, aralarında lokantacı, yüzbaşı, kolağası, mirliva gibi rütbelere sahip olan Osmanlı mensubu vatandaşlar hakkında elde edilen bilgilerin Petersburg Sefareti tarafından gönderilmiş olması da yine Osmanlı Devleti'nin istihbarata verdiği önem bakımından önemlidir.⁴⁵⁵

Osmanlı Devleti'nin kendi lehine bilgi sızdıran kimseleri ödünçsüz bırakmadığından önceki sayfalarda bahsetmiştik. Bu kısımda da buna bir örnek olarak Mayıs 1896 tarihli bir belgeyi gösterebiliriz. Belgede geçen Varna ahalisine mensup BegosGemiciyan adlı şahıs, Kirkor ile Moşah adlı iki Ermeninin fesat cemiyeti mensubu olduğunu ve bununla birlikte başka önemli ihbarlarda bulunacağını söylemiştir. Karşılığında ise Osmanlı topraklarında istihdam edilemeyeceğini sormuş ve bilgileri dahilinde istihdamına onay verilmiştir.⁴⁵⁶

Bulgar fesat komiteleri özellikle 20. yüzyıl başlarında Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Bu faaliyetleri, Osmanlı istihbarat

⁴⁵² BOA, **HR.SYS.** No:1236/52, 24.Ş.1293 (14.09.1876).

⁴⁵³ BOA, **DH.ŞFR.** No:142/77, 11.Ş.1305 (23.04.1888).

⁴⁵⁴ BOA, **DH.MKT.**No:1776/7, 15.Ra.1308 (29.10.1890).

⁴⁵⁵ BOA, **BEÖ.** No:185/13873, 05.L.1310 (22.04.1893). Ermeni fesat cemiyetlerine mensup kişilerin Rusya ve İran topraklarında gizlenmesi ve ilk baharda saldırıya geçmeye planlamaları dolayısıyla, Osmanlı sınır boylarında toplanmaya başladıklarına dair rapor **DH.TMIK.M.** No:26/65, 16.Ş.1314 (20.01.1897).

⁴⁵⁶ BOA, **HR.SFR.04.** No:587/89, 30.Za.1313 (13.05.1896).

birimleri tarafından çoğu zaman yetkili mercilere bildirilmiştir.⁴⁵⁷ Bunların yanı sıra Hristiyan Arnavutların çeteler oluşturarak Osmanlı memleketlerinde asayiş bozacakları haber alındığından mürur tezkiresi alacak olanlar için dikkat edilmesi gerektiği Bulgaristan Komiseri tarafından bildirilmiştir.⁴⁵⁸ Ayrıca, yine Bulgaristan Komiseri Birinci Ferik tarafından bildirilen raporda Bulgaristan ve Yunanistan'daki firari Ermenilerin, Müslüman ve Hristiyanlardan kendilerine benzeyenlerin pasaportlarını parayla satın alarak İstanbul'a geçtiğini ve bundan dolayı bundan sonraki vize ve pasaport kontrollerinde dikkatli olmaları gerektiğini Varna Tüccar Vekâlet'ine bildirmiştir.⁴⁵⁹

Bulgarlar ve Sırların yanı sıra Ermeniler de birçok faaliyette bulunduğunu söyleyebiliriz. Buna dair bir örnek Poti Şehbenderliğinden Hariciye Nezâreti'ne gelen bir raporda, şehbender Ermenilerin tüfenk ve revolver mühimmat ve bunları kapsayan maddeleri içeren birtakım sandıklar yakalattığını ve bunların hilelerinin meydana çıktığını gördüklerinden hilelerini değiştirerek göndermek istedikleri silah ve maddeleri yük balyaları içine koymaya başladıklarını belirtmiştir. Raporun devamında adı geçen silah ve maddelerin çoğunluğu hudûd-ı hakânîyeye doğru sevk edilmiş ve bunların Memalik-i Şâhâneye geçirilmelerine gelince Ermenilerin deniz yoluyla ve gerek kara yoluyla bunları geçirmek çarelerini buldukları ifade etmiştir. Şehbender selefim dediği Mazhar Bey tarafından da arz edilmiş olacağı şekilde birkaç seneden beri bazı gemilerin reisleri Rusya'dan Ermeni yolcuları alıp Osmanlı

⁴⁵⁷ Bulgaristan komiseri, Varna Tüccar Vekâlet'inden fesatçıların Varna'da yapacağı mahalli müzakereler hakkında bilgi istemesi **HR.SFR.04.** No:593/63, 24.Ş.1320 (26.11.1902), Bulgar komitesi reisi Miralay Yankof'un Varna'ya gelmesi ve burada halkı kışkırtma faaliyetleri **HR.SFR.04.** No:596/21, 14.L. 1322 (22.12.1904); **HR.SFR.04.** No:596/8, 28.N.1322 (06.12.1904), yakalanan fesatçıların memleketlerine geri gönderilmemesine dair **HR.SFR.04.** No:597/95, 22.B.1323 (22.09.1905), Bulgar fesat komite üyelerinin yapacağı etkinliklere dair **HR.SFR.04.** No:596/114, 29.M.1323 (05.04.1905), Sofya'daki Ermeniler ile buluşmak üzere Ermeni fesadesinden birkaç kişinin Varna'ya gittiklerine dair **HR.SFR.04.** No:599/35, 17.M.1324 (13.03.1906), Varna'dan Bulgar fesat komitelerine eşya ve vesika gönderilmesine dair **HR.SFR.04.** No:599/156, 13.C.1324 (04.08.1906), Varna'dan İstanbul'a suikast için giden Ermeni ve Bulgarların eşkâli hakkında malumat **HR.SFR.04.** No:604/33, 10.N.1325 (17.10.1907); **HR.SFR.04.** No:606/124, 17.M.1326 (20.02.1908); **HR.SFR.04.** No:592/42), Ruscuk'ta Ermeni faaliyetleri ile ilgili malumat **HR.SFR.04.** No:602/102, 27.Ca.1325 (08.07.1907), Ruscuk'ta eski voyvodalar ve yeni komiteciler arasında yapılan toplantı hakkında **HR.SFR.04.** No:602/125, 11.C.1325 (22.07.1907), bazı fesat komite üyelerinin iane toplamak adına Avrupa şehirlerinde bulunduğu dair **DH.TMIK.M.** No:169/29, 16.S.1322 (02.05.1904).

⁴⁵⁸ BOA, **HR.SFR.04.** No:602/121, 08.C.1325 (19.07.1907).

⁴⁵⁹ BOA, **HR.SFR.04.** No:604/108, 13.L.1325 (19.11.1907).

topraklarına ve Osmanlı topraklarından Rusya'ya gizli bir surette nakletmeyi kendileri bir ticaret mesleği saymışlardır. Adı geçen reislerden birkaçı Ermenileri götürecekleri şehri de nakletmeyi taahhüt etmekte ve sahillerimizin en müsait yerlerini bildiklerinden karada bulunan bazılarının katılmalarıyla bunları ait oldukları yerlere nakletmeye muvaffak olmaktadırlar. Mazhar Bey'in belirttiği üzere; *elde ettiğim malumata göre gönderimler Atina ahalisinden Baltazade Mehmed Efendi marifetiyle icra olunur ve gönderilen eşya Lazistan'da Sandıkçioğlu Şükrü'ye teslim edilmektedir. Şehbender raporunun sonunu ise şu şekilde tamamlamaktadır: Buradan hareket eden veyahut buraya gelen gemilerin gözetim altında bulundurulduğu doğal ise de Gagra (?) Çam (?) Cira (?) Sohum gibi küçük limanlardan hareket eden gemiler ulaşmalarını şehbenderhaneye ibraz ettiklerinde mezkûr Limanlar gözetim dairemin dışında ve bu gibi gönderimler için uygundur. Ermeniler burada bulunan Müslüman Osmanlı tebaası aleyhinde bulunmaktan geri durmayıp, gerçi komitelerinin zorluk çıkaran yalanları yüzünden hüküm süren hallerde istifade ile Müslümanlara karşı kötü muamelelere cesaret ediyorlar. Sohum köylerinde sakin Ermenilerin toplanarak tütün ekmek için şurada burada dağılmış olan Müslüman tebaaya darp ettikleri sonradan haber alındığında durumu bildirmekte kusursuz davrandım.*⁴⁶⁰

Ermeni komiteciler ile ilgili bir başka örnek de Batum Şehbenderi Subhi Bey'den gelen tahrirattır. Bu tahrirata göre Sivastopol'den Batum'a gelen gemideki cephanelerin Ermenilere teslim edildiğinin doğru bir istihbarat olduğunu belirtmiştir.⁴⁶¹

E. Diğer Raporlar

Bu başlık altında, yukarıdaki başlıkların konuları dışında kalan az sayıdaki proje raporları ile basın-yayın ile ilgili raporlara yer verilmiştir.

⁴⁶⁰ BOA, **HR.SYS.** No:1377/18, 17.Z.1322 (22.02.1905).

⁴⁶¹ BOA, **Y.PRK.EŞA.** No:19/97, 29.Z.1311 (03.07.1894). Gelen diğer raporlar şöyledir; Sınır boylarındaki Ermeni faaliyetlerine ilişkin Petersburg Sefaretinin tahrirati **Y.EE.** No:97/72, 19.L.1300 (23.08.1883); Ermenilerin silahlanma faaliyetleri ve fesat hareketlerine dair **Y.PRK.UM.** No:17/123, 23.Z.1307 (10.08.1890).

Bulgaristan Komiseri Birinci Ferik'in Varna Tüccar Vekâlet'ine gönderdiği bir tahriratta Varna civarındaki Devne Gölü ile Bahr-i Siyah'ın bir kanalla birleştirilmesi gerektiği hakkında malumatını bildirmiştir.⁴⁶² Yine Poti Şehbender Vekâletinden Hariciye Nezâretine gönderilen bir raporda Vladive Kaukaz ile Tiflis arasında meydana gelen *silsile-i cibaldenbi'l-murur* Kafkas kıtası ile Rusya demiryolunun birleştirilmesi için şimendüfer inşa olunması hakkında bildiride bulunmuştur.⁴⁶³

Bulgaristan söz konusu olduğu zaman elimizdeki raporların genellikle yeni yayın hayatına başlayan gazete ve dergiler ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, Hariciye Nezâreti'ne gelen bir tahriratta, Varna'da Darus ve Şar Jum adlı iki Ermenice gazetenin yayına başladığı bildirilmiştir.⁴⁶⁴ 1904 tarihinde Cazana Efendi tarafından Bulgaristan Komiserliğine bildirilen bir yazıda da Arkavanet adlı bir Ermeni gazetesinin var olduğunu ve bu gazetenin Varna'da Ermeni ihtilalcileri müdafaa ettiğini bildirmiştir.⁴⁶⁵ Yine aynı sene içerisinde Cazana Efendi'nin bildirdiği bir başka tahriratta ise Sofya'da yayınlanan Reform adlı gazetenin yazarlarının Osmanlı Hükümeti aleyhinde konuşmalar yaptığını yazmıştır.⁴⁶⁶

Osmanlı karar alıcıları, yabancı basında çıkan ve Osmanlı kamuoyunu endişelendiren haberleri, şehbenderler ve sefirlere sormuştur. Buna dair bir örnek, 1890 tarihinde NovoyeVremya adlı gazetede yer alan Bulgaristan kalelerinin Avusturyalılara terk edilmesi meselesinin araştırılması istenmiş, Petersburg Sefareti tarafından bu haberin gerçek dışı olduğu bildirilmiştir.⁴⁶⁷ Osmanlı Devleti'nin Petersburg Sefareti aracılığıyla almaya çalıştığı önlemin, önemli derecede işe yaradığını söyleyemeyiz. Araştırmalarımız neticesinde 1908 tarihli sefaretten gelen bir tahriratta adı geçen gazetenin Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca haberler neşretmesi devam etmiştir.⁴⁶⁸ Rus basınında bahsi geçen bu tarz asılsız haberlerin ve Osmanlı Devleti aleyhindeki yayınların engellenmesi için Petersburg Sefareti 'ne

⁴⁶² BOA, **HR.SFR.04**. No:598/121, 02.Z.1323 (28.01.1906).

⁴⁶³ BOA, **BEO**. No:660/49472, 03.S.1313 (26.07.1895).

⁴⁶⁴ BOA, **HR.SFR.04**. No:588/140, 30.Za.1315 (22.04.1898).

⁴⁶⁵ BOA, **HR.SFR.04**. No:596/2, 25.N.1322 (03.12.1904).

⁴⁶⁶ BOA, **HR.SFR.04**. No:595/78, 13.N.1322 (21.11.1904).

⁴⁶⁷ BOA, **HR.TH**. No:96/24, 22.C.1307 (14.01.1890).

⁴⁶⁸ BOA, **HR.SYS**. No:1381/67, 23.Ca.1326 (23.07.1908); **HR.SYS**. No:1321/93, 08.B.1313 (25.12.1895).

çoğu kez tebligatta bulunulmuştur.⁴⁶⁹ Aralık 1900 tarihli bir haber de bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Hariciye Nezâreti'ne gelen tahriratta Rus Novosti gazetesinde çıkan, padişahın sağlığının bozulduğuna dair haberin yazıldığı, ancak bu haberin de gerçek dışı olduğu Petersburg Sefareti tarafından bildirilmiştir.⁴⁷⁰

Osmanlı Devleti, yabancı basında Osmanlı'yı karalayan yayınları öğrenmek için yukarıda bahsettiğimiz gibi şehbenderler ve sefirleri kullanmıştır. Bunlar dışında Osmanlı Devleti, bölgedeki yerel halktan da bu yayınları takip etmesini istemiştir. Örneğin, Rusya'daki Osmanlı tebaalı Rumlardan, Osmanlı aleyhinde yayın yapan gazeteleri takip etmelerini istemiştir. Bahsi geçen Osmanlı tebaası da elde ettiği bilgileri alandaki şehbenderlere bildirmiştir.⁴⁷¹

Tüm bu örneklerle birlikte son olarak, Osmanlı askeri dış istihbarat personelleri (sefaretler, ataşemiliterler, ataşenevaller, şehbenderler...) askeri teknoloji konusunda da raporlama yaptıklarını söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti, dünya askeri sektörünü yakından takip etmeye çalışmıştır. Bilindiği gibi 19. yüzyılın getirdiği siyasi hava ile devletler rakipten farklılaşma değil, rakibe benzeyerek onu alt etmeye dayalı bir görüş benimsemiştir. Buna müteakip Osmanlı yöneticileri herhangi bir askeri mühimmat satın almadan önce rakip devletleri ile benzer olan malzemelere meyil etmiştir. Bunda da en büyük etken olarak istihbarat personellerinin raporlarını dikkate aldıkları söyleyebiliriz. Örneğin, Serasker Rıza Paşa, Alman silah firması Mauser'den ısmarlanmış tüfekler için tevkif mandalının bulunup bulunmaması konusunda Bulgaristan ordusundaki tüfekleri örnek göstermiştir. Rıza Paşa tahriratında Bulgarların, Sırpların ve Avusturyalıların ordularında kullandıkları Mannlicher tüfeğinde, bahsedilen tevkif yayının bulunmadığını belirtmiş ve Osmanlı'nın elinde bulunan silahlara da eklenmemesi gerektiğini sebepleriyle birlikte açıklamıştır.⁴⁷² Bir başka örnek olarak, Bulgaristan Emaretinin Kruup ve Obüs toplarının satın alındığının duyulması üzerine Osmanlı Devleti'nde de bu topların alınması gerektiği görüşü hâkim olmuştur. Buna müteakip 19. yüzyılın son

⁴⁶⁹ BOA, **DH.MKT.** No:197/52, 22.B.1311 (29.01.1894); **DH.MKT.** No:267/52, 29.M.1312 (02.08.1894).

⁴⁷⁰ BOA, **HR.SYS.** No:1846/11, 23.B.1318 (16.11.1900).

⁴⁷¹ BOA, **HR.SYS.** No:1321/49, 08.Ca.1313 (27.10.1895).

⁴⁷² BOA, **Y.MTV.** No:79/33.

eyreğinden itibaren yüzyılın sonuna kadar Kruup firması Osmanlı topraklarında top alanının lideri konumuna gelmiştir.⁴⁷³ Osmanlı Devlet adamları II. ve III. ordularda bu topların tedarik edilmesine karar vermiş, Serasker Rıza Paşa da plan dâhilinde olan 72 adet 12 cm’lik obüs topları ile gerekli olan askeri malzemelerin maliyetini Sadâret’e bildirmiştir.⁴⁷⁴

⁴⁷³ Mehmet Beşirli, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunun Top Mühimmatı Alımında Pazar Mücadelesi: Alman Friedrich Kruup Firması ve Rakipleri” **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi**, S.15, Konya 2004, s. 171.

⁴⁷⁴ BOA, **A.MTZ.04**. No:3/2.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Araştırmamızda ilk olarak, Osmanlı Devleti ile Rusya İmparatorluğu'nun hem dönemin şartları hem de iki devletin jeopolitik konumu dolayısıyla stratejik hedefleri doğrultusunda giriştikleri mücadeleye değinilmiştir. Her iki devlet için oldukça büyük bir öneme sahip olan Karadeniz, Osmanlı Devleti için özellikle deniz taşımacılığı adına elde bulundurulması gereken bir konumda iken Rusya için Avrupa'daki ticaretini geliştirmek adına sıcak denizlere inmenin bir yolu olarak görülmektedir. Pek tabi ilerleyen zamanlarda Rusya, bu bölgeye sahip olan Osmanlı Devleti ile çıkar çatışmalarına düşmüş ve amaç olarak ya Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu sınırları ele geçirip Osmanlı'yı tasfiye etmek ya da Osmanlı Devleti'ni kendilerine bağlı bir devlet haline getirmeyi amaçlamıştır. Osmanlı Devleti ise kuzey komşusunun bu amaçlarını öngörmüş ve askeri istihbarat faaliyetlerine önem vermiştir. Osmanlı Devleti, çeşitli istihbarat kanalları kullanarak Rusya öncelikli olmak üzere Balkan Devletlerinin kara ve deniz askeri hazırlık, harekâtları, donanmaların manevraları, bahsi geçen devletlerin mevcut durumları ve ayrıca fesat cemiyetleri hakkında bilgiler öğrenmeye ve dolayısıyla sıcak çatışmaları öngörmeye çalışmıştır.

Osmanlı Devleti, çağdaşları olan Avrupalı Devletler ile eş zamanlı olarak modern askeri istihbarat sistemi kurmuş ve ayrıca askeri istihbarat biriminin ana merkezi Seraskerlik'e bağlı Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dairesi'nin yanı sıra Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiyyesi de yer almıştır. İstihbarat teşkilatında, sefaretlerdeki ataşemiliterler, ataşenevaller ve hedef ülkelerdeki şehbenderler gibi istihbarat kanalları aracılığıyla ile Rusya Devleti'nin hareketlerini kontrol altında tutmaya çalışmışlardır. Bahsettiğimiz kanallardan olan ve 1802 senesinde resmileşen şehbenderliklerin kuruluş amacını, III. Selim döneminde Avrupa ile siyasi ve ticari ilişkilerin artmasıyla beraber, padişaha verilen bir taktirde izah edilmiş olan icap edilen yerlere, özellikle Osmanlı tüccarlarının haklarının korunması amacıyla şehbenderlerin atanması gerektiğini gördük. Kurumsallaşmaya başlayan bu kurum

zaman içerisinde idari, ticari, adli, dini, sağlık ve muhbirlik gibi görevleriyle Osmanlı Devleti için önemli bir kurum olmaya devam etmiştir.

Bahsi geçen şehbenderlerin gönderdiği istihbarat raporları ve genel bir değerlendirme olarak şu bilgiler saptanmıştır:

- İstihbarat verilerinin yoğunlaştığı her iki devlet için görevlendirilen şehbenderlerin gönderdiği raporlar tür olarak *açık* ve *gizli* olarak iki kısımda incelenmiştir. Gönderilen raporların çoğunluğu açık istihbarat olarak nitelendirmemiz araştırma bulgularımızın sonuçları arasında yer almaktadır.
- İstihbarat periyotlarını ise *projeli*, *rutin* ve *acil* istihbarat olarak ayırabiliriz. *Projeli istihbarat karargâh ya da mevcut sefaret tarafından yönlendirme ile yapılan bilgi edinme çalışmaları olarak tanımlanırken, rutin ve acil istihbarat göreve gönderildiği tarihten görevi sona erene kadar şehbenderin bulunduğu devletin her türlü askeri bilgileri (manevra, olay, düzenleme) kendi gözlemlerini de katarak raporlamasıdır.* İncelediğimiz raporlarda şehbenderler tarafından gönderilen istihbarat raporlarının periyodu ise genellikle *acil* statüsünde değerlendirilmiştir ve bilgi toplamaya ağırlık verildiği anlaşılmıştır.
- Gönderilen istihbarat raporları incelenirken, bu raporların periyotlarını *ham* ve *analiz* bilgi olarak sınıflandırılmıştır. Raporların büyük çoğunluğu ham bilgi olarak nitelendirilmişken, az sayıda raporlar da analiz bilgi olarak yorumlanmıştır.
- Raporların genel tahlili ile ilgili olarak değinmemiz gereken bir başka bilgi ise raporların kimlere, hangi kurumlara takdim edildiğidir. İncelediğimiz raporlar başta Hariciye Nezâreti olmak üzere, Dâhiliye Nezâreti'ne, saraya ve özel olarak komiserliklere (Bulgaristan) gönderildiği araştırma sonuçlarımız arasındadır. Petersburg Sefareti, ataşesi, mülki idarecisi ve Bulgaristan Komiserliği doğrudan saraya ya da Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiyyesine rapor gönderebiliyorken, seraskerliğe sahadaki şehbenderlikler raporlarını gönderebiliyordu. Ayrıca nezaretin bilgi istemesi konusunda şehbenderliklere

gönderilen raporları da göz önünde tutacak olursak rapor silsilesinin şehbenderliklere de intikal ettiğini söyleyebiliriz.

- 1876-1909 yılları arasını baz aldığımız bu çalışmada, Karadeniz'in kuzeyi, Kafkaslar ve Balkanlar dahilinde gönderilen şehbenderlerin raporlarının yanı sıra, Osmanlı karar alıcıları başka yerlerdeki olayları izlemeye çalışmış, bahsi geçen istihbarat teşkilatının yetmediği durumlarda yabancı basın-yayından bilgi edinmeye çalışmışlardır.
- 20. Yüzyılın başlarına kadar tüccar olan kişilerin hedef devletlere görevlendirilmesinin yanısıra mülki memurlar atanmış, ancak ilerleyen senelerde bahsi geçen devletler ile artan çatışma tehdidinden dolayı bu kişilerin yerine dil bilen subay ve kurmay subaylar tayin edilmiştir.
- Görev yapan şehbenderler zaman zaman aylıklarını alamamış, bununla birlikte alanda yeterince maddi imkân sağlanamamış ve şehbenderhaneler için yeterince tahsisat ayrılmamış olduğundan bu durum istihbarat faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir.
- Savaş suçu olarak sayılan casusluk faaliyetlerine de Osmanlı Devleti zaman zaman başvurmuş olsa da devletlerarası krize mahal verecek bir durum ile karşılaşılmamıştır. Savaş sırasında yakalanan bir şehbenderin ölüm cezası ile cezalandırıldığı bilinmektedir, incelediğimiz belgeler arasında bu tarz bir olaya rastlanmamıştır.
- Şehbenderlik teşkilatının kurumsallaşmasından itibaren gayr-i Müslim vatandaşlar görevlendirilmiş, 1821 Yunan İsyanı sonrasında Rum tercümanlara artık güvenilmeyeceğini anlayan padişah II. Mahmud, Türk menşeli görevliler yetiştirmek amacıyla Tercüme Odasını kurmuştur. Ancak bu hamleyle istenilen verim alınamamış, alanlara gönderilen şehbenderlerin dil sorunu yaşamasının önüne geçilememiş ve buna dair bir önlem de alınamamıştır.
- Şehbender Vekâleti, Hariciye Nezâreti ve kimi zaman da komiserler arasındaki raporlar çoğu kez teyit-tekzip bağlamında değerlendirilmiştir. Burada şu ayrıntıyı belirtmek gerekir, görevlendirilen şehbenderler edindikleri her bilgiyi düşmanın askeri hazırlığı olarak yorumlamış ve

merkeze rapor etmiştir. Buna karşılık sefir ve ataşemiliterlere aynı olaylar sorulduğunda bunların önemsiz gelişmeler olduğunu söylemişlerdir. Yukarıda bahsettiğimiz bazı örneklerde olduğu gibi şehbenderlerin gönderdiği kimi raporlar da ataşemiliterlere nazaran doğru bilgiydi. Bunun nedeni olarak şehbenderlerin ataşemiliterlere nispeten sahaya daha yakın olması diyebiliriz.

- Rusya ve Bulgaristan merkezli gelen raporların çoğunda mevcut ülkelerin askeri hazırlığı söz konusu olduysa da Osmanlı Devleti altyapısal engeller yüzünden savunma odaklı bir sistem geliştirmek zorunda kalmıştır.
- İstihbarat faaliyetlerinin, Osmanlı Devleti için gelişen ve değişen askeri teknolojilerini takipte faydalı olduğunu söyleyebiliriz.
- Osmanlı Devleti sadece kendisi için tehdit oluşturan unsurları değil, aynı zamanda dolaylı olarak ilgilendiren devletlerarası stratejik-askeri iş birliklerini kontrol altına almaya çalışmıştır. Örneğin; Rusya-Romanya, Rusya-Bulgaristan, Sırbistan-Bulgaristan-Yunanistan, Romanya-Bulgaristan gibi.
- Son olarak, incelediğimiz dönem olan 1876-1909 yılları arasında dış askeri istihbarat kurumlarından olan şehbenderliklerden gelen raporlar doğrultusunda alandaki şehbenderlerin erken uyarı işlevini yerine getirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak, özellikle Rusya ve Bulgaristan merkezli gelen raporlarda olası sıcak çatışmalar öngörülmüşse de hem devletin hem de silahlı kuvvetlerin altyapısal engelleri yüzünden, bir başka deyişle ordu ve donanmanın kabiliyet ve imkânlarının sınırlı olmasından, seferberlik ve lojistik sistemlerindeki aksaklıklar yüzünden savaşlar mağlubiyet ile neticelenmiştir. Bu durum sadece kara ordusu için değil, Osmanlı donanması için de geçerlidir. Özetle, Osmanlı Devleti'nin savaşlardaki mağlubiyetini istihbarat birimlerinin eksikliğine bağlamak çok da gerçekçi bir tutum olmayacaktır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1. Vesikalar

a. Bâb-ı Âli Evrak Odası Sadaret Evrakı

- Mektubî Kalemi Mühimme Odası Belgeleri (A.}MKT.MHM)
- Sadaret, Bulgaristan Evrakı (A.MTZ.04)
- Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)

b. Dâhiliye Nezâreti Evrakı

- Dahiliye Nezâreti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti İkinci Şube Evrakı (DH.EUM.2.Şb.)
- Dahiliye Nezâreti, İdarî Kısım Evrakı (DH.İD)
- Dahiliye Nezâreti, Mektubî Kalemi (DH.MKT)
- Dahiliye Nezâreti, Şifre Kalemi (DH.ŞFR)
- Dahiliye Nezâreti, Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu, Muamelât Evrakı (DH.TMIK.M)

c. Hariciye Nezâreti Evrakı

- Hariciye Nezâreti, İdare Kalemi Evrakı (HR.İD)
- Hariciye Nezâreti, Sefaret Evrakı (HR.SFR)
- Hariciye Nezâreti, Siyasî Kısım Evrakı (HR.SYS)
- Hariciye Nezâreti, Sofya Sefareti Evrakı (HR.SFR.04)
- Hariciye Nezâreti, Tahrirât Kalemi (HR.TH)
- Hariciye Nezâreti, Tercüme Odası Evrakı (HR.TO)

d. Yıldız Tasnifi

- Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)
- Yıldız Tasnifi, Sadaret Hususi Maruzât Evrakı (Y.A.HUS)
- Yıldız Tasnifi, Mütenevvî Maruzât Evrakı (Y.MTV)

- Yıldız Parakende Tasnifi, Askeri Maruzât Evrakı (Y.PRK.ASK)
- Yıldız Parakende Tasnifi, Elçilik, Şehbenderlik, Ataşemiliterlik Evrakı (Y.PRK.EŞA)
- Yıldız Parakende Tasnifi, Hariciye Nezâreti Maruzât Evrakı (Y.PRK.HR)
- Yıldız Parakende Tasnifi, Komisyonlar Maruzatı Evrakı (Y.PRK.KOM)
- Yıldız Parakende Tasnifi, Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi Evrakı (Y.PRK.MYD)
- Yıldız Parakende Tasnifi, Umum Vilayetler Tahrirât Evrakı (Y.PRK.UM)

2. Defterler

- Bâb-ı Âsafî Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Şehbenderlik Defterleri (A.DVNS.ŞHB.d)

II. KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

Acar, Kezban:	Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimine Kadar Rusya Tarihi , Nobel Yayınları, Ankara 2004.
Agoston, Gabor:	Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç , Çev. M. Fatih Çalışır, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.
Akçura, Yusuf:	Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. asırlarda) , TTK Yayınları, Ankara 2010.
Akpınar, Mahmut:	Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi , (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2001.
Aladağ, H. Hilmi:	“Osmanlı Devleti Zaviyesinden 1904-1905 Rus-Japon Harbi”, SEFAD , S:36, Konya, 2016, s.579-606.

- Anhegger, Robert: “Hezarfen Hüseyin Efendi’nin Osmanlı Devlet Teşkilatına dair Mülahazaları’’,**Türkiyat Mecmuası**, C.10, İstanbul 1953, s. 365-393.
- Arık, Tuğrul: **20. Yüzyıl başlarında Osmanlı Şehbenderlerinin Ticaret Raporları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009.
- Artuk, İbrahim: “Nişan’’,**TDVİslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXXIII, Ankara 2017, s.154-156.
- Atay, Mehmet: “Rusya Gizli İstihbarat Servisleri: KGB’nin Kısa Tarihi’’, **AvrasyaDosyası İstihbarat Özel Sayısı**, C.8, S.2, Ankara, 2002, s.309-328.
- Aydın, Mithat: “19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya’nın Casusluk Faaliyetleri’’, **AÜ DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.32, S.53, Ankara 2013, s.17-54.
- Aydın, Nurullah: **Osmanlı İmparatorluğu’nda İstihbarat**, Parola Yayınları, İstanbul 2015.
- Aydın, Nurullah: **İstihbarat ve İstihbaratçı**, Parola Yayınları, İstanbul 2015.
- Aysal, Necdet: “Çöküşten Mütarekeye Osmanlı’da Haber Alma’’, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.40, Ankara 2007, s.523-543.
- Balcı, Sezai: **Osmanlı Devleti’nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2006.
- Başer, Alper: “ClaudiusRondeau’un yazışmalarında Osmanlı Devleti ve Osmanlı-Rus İlişkileri’’, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.28, S.2, İzmir 2013, s.369-384.

- Beşirli, Mehmet: “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunun Top Mühimmatı Alımında Pazar Mücadelesi: Alman FriedrichKrupp Firması ve Rakipleri’’,**Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi**, S.15, Konya 2004, s.169-203.
- Bey, Said: **Sefirler ve Şehbenderler**, Matbaa-i Ebüzziya, Kostantiniye 1307.
- Beyhan, M. Ali: “II. Abdülhamit Döneminde Hafıyye Teşkilatı ve Journaller’’, **İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri**, S.8, İstanbul 1999, s.65-83.
- Bülbül, İsmail: **Osmanlı Belgelerine Göre Rus Elçisi Tolstoy’un Faaliyetleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Balıkesir 2007.
- Cabbarlı, Hatem: “III. Karadeniz Uluslararası Sempozyumu: Karadeniz Yararlanıcıları’’, **Sempozyum Bildirileri Kitabı**, Haz. Yalçın Sarıkaya, Fatma Çoban, Gül Sarıkaya, Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi, ÖncüMatbaacılık, Giresun 2010, s.159-165.
- Cevdet, Ahmet: **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C.1, İlgı Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- Çakmak, A.-
Beyoğlu, S.: “Osmanlı Devleti’nde Bir Modernleşme Uygulaması Olarak Ataşenevlik’’, **Tarih Dergisi**, S.66, İ.Ü. Yayınları, İstanbul 2017, s.77-106.
- Çapraz, Hayri: “XIX. Yüzyılda Çarlık Rusya’sının Kırım Politikası’’, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S.11, Ankara 2006, s.57-70.

- Çerçi, Faris: “Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti’nde Ulak Organizasyonu”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi**, S.20, Erzurum 2003, s.190-221.
- Çetin, Cemal: **Ulak Yol Durak: Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhaneler) 1690-1750**, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2013.
- Çimen, Ali: **Echelon İstihbarat Dünyasının Perde Arkası**, Timaş Yayınları, İstanbul 2002.
- Defterdar
Sarı Mehmet Paşa: **Devlet Adamlarına Öğütler**, Der. ve Çev. Hüseyin RagıpUğural, TTK Yayınları, Ankara 1969.
- Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2015.
- Dönmez, Ahmet: **Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa’ya Yeniden Tesisi 1832-1841**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2006.
- E., Fulya-Ö., Utku: “On Yedinci Yüzyıldan Günümüze Rusya’nın Karadeniz Politikası”, **Rusya’nın Doğu Politikası**, Ed. Sezgin Kaya, Ekin Yayınları, Bursa 2013, s.165-203.
- Erim, Nihat: **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C.1, TTK Yayınları, Ankara 1953.
- Eroğlu, Haldun: “Klasik Dönemde Osmanlı Devleti’nin İstihbarat Stratejileri”, **Ankara Üniversitesi DTCTF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.22, S.34, Ankara 2003, s.11-33.
- Eroğlu, Haldun: **Osmanlılar Yönetim ve Strateji**, Bilimevi Basın Yayınları, İstanbul 2006.

- Erol, M. Seyfettin-Bingöl, Oktay: “Uluslararası İlişkiler ve İstihbarat”, **Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği**, Der. Mehmet Seyfettin Erol, Ertan Efeğil, Barış Kitap, Ankara 2012, s.271-298.
- Erol, Zahide: **Osmanlı Devleti’nde Şehbenderlik ve Paris-Londra Örnekleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2014.
- Findley, Carter V.: “Hariciye Nezaret”, **TDVİslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.16, İstanbul 1997, s.178-180.
- Findley, Carter V.: **Osmanlı Devleti’nde Bürokratik Reform: Bab-ı Ali (1789-1922)**, İz Yayınları, İstanbul 1994.
- Genç, Mehmet: “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, **Sosyoloji Dergisi**, C.1, S.3, İstanbul 1989, s.175-186.
- Girgin, Kemal: **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul 2005.
- Gökbilgin, T.: “Konsolos”, **TDVİslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.6, İstanbul 1954, s.839-840.
- Gül, Zakir: “İstihbarat Çeşitleri ve Stratejik İstihbarat”, **Güvenlik Sektöründe Temel Stratejiler**, Ed. Fatih M. Harmancı, Murat Gözübenli, Cevdet Zengin, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2015, s.83-98.
- Gürkan, Emrah Safa: **Sultanın Casusları**, Kronik Kitap, İstanbul 2017.

- Gürkan, İbrahim: “Türkiye’nin Boğaz’ı Ağrıyor: Boğazların Önemi ve Karadeniz Stratejisi”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Ocak 1992.
- Gürsel, Haluk: **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri: Bir Siyasi Tarih İncelemesi**, BahaMatbaası, İstanbul 1968.
- Hammer, J. V.: **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.7, Çev. Vecdi Bürün, Haz. Mümin Çevik, Erol Kılıç, İkra Okusan, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1991.
- Hayta, Necdet-Ünal, Uğur: **Osmanlı Askeri Gazetesi Cerîde-i Askeriyye 1-30**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010.
- Hurewitz, J. C.: “The Europeanization of the Ottoman Diplomacy: The Conversion From Unilateralism to Reciprocity in the Nineteenth Century”, **Belleten**, C.25, S.99, Ankara 1961, s.455-466.
- İlter, Erdal: “Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX. Yüzyıllar)”, **Avrasya Dosyası**, C.8, S.2, Ankara 2002, s.233-253.
- İlter, Erdal: **Millî İstihbarat Teşkilâtı Tarihçesi**, MİT Basımevi, Ankara 2002.
- Özdağ, Ümit: “Stratejik İstihbarat”, **Avrasya Dosyası İstihbarat Özel Sayısı**, C.8, S.2, Ankara 2002, s. 109-149.
- İnalcık, Halil: **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.
- İnalcık, Halil: “Karadeniz’de Kazaklar ve Rusya: İstanbul Boğazı Tehlikede”, **Çanakkale Savaşları Tarihi**, C.1, Ed. Mustafa Demir, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s.59-64.

- İnalcık, Halil: **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
- İnalcık, Halil: “Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi”, **Belleten**, S.30, C.8, TTK Yayınları, Ankara 1944, s.185-229.
- İnan, Yüksel: **Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi**, Turhan Kitabevi, Ankara 1995.
- İskora, M. Mazlum: **Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965**, C.1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966.
- Jelavich, Barbara: **Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar**, C.1, Küre Yayınları, İstanbul 2009.
- Kahn, David: “İstihbaratın Tarihsel Teorisi”, **Avrasya Dosyası İstihbarat Özel Sayısı**, C.8, S.2, Ankara 2002, s.5-20.
- Kalelioğlu, Oğuz: “Psikolojik Harp İstihbaratı”, **Avrasya Dosyası İstihbarat Özel Sayısı**, C.8, S.2, Ankara, 2002, s.100-108.
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi**, C.VI, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi**, C.V, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi**, C.VIII, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- Karabekir, Kazım: **Gizli Harp İstihbarat**, Haz. Emrullah Tekin, Kamer Yayınları, İstanbul 1998.
- Karpat, Kemal H.: **Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, Çev. Recep Boztemur, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

- Kayaoğlu, Taceddin: **Osmanlı Hariciyesinde Gayr-i Müslimler (1852-1925)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- Kayapınar, Ayşe: “Voynuk”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XLIII, Ankara 2013, s.126-127.
- Keleş, Erdoğan: “Rusya’nın Sıcak Denizlere İnme Politikası (Alman Yüzbaşısı Stenzel’e Göre İstanbul’a En Kısa Yol’”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara 2009. s.90-142.
- Kent, Sherman: **Stratejik İstihbarat**, Çev. B. Yasemin Özbek, Nazlım Şüküroğlu Arıca, ASAM Yayınları, Ankara 2003.
- Kılıç, Musa: **Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2009.
- Koçyiğit, Recep: **1917 Bolşevik Devriminin Osmanlı Mebuslar Meclisi ve Türkiye Büyük Millet Meclisindeki Yankıları**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.
- Köremezli, İbrahim: “Osmanlı Rus Harpleri (1768-1878)”, **Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)**, Ed. Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.181-203.
- Kuran, Ercüment: **Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1968.
- Kurat, A. Nimet: **Rusya Tarihi Başlangıcından 1917’ye Kadar**, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- Kuzucu, Serhat: “Rus Çarı I. Pavel Dönemi Osmanlı-Rus Siyasi İlişkileri ve Napolyon’a Karşı Ortak

- Mücadele’’, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Ankara 2013, s.75-87.
- Kütükoğlu, Mübahat: “Avrupa Tüccarı’’,**TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.4, s.159-160.
- Kütükoğlu, Mübahat: “Mürur Tezkiresi’’,**TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.32, İstanbul 2006, s.60-61.
- Lutfullah, A.: **Sefaret Katipleri ve Ataşemiliterler**, C.1, İlhami Matbaası, İstanbul 1929.
- Mcevedy, Colin: **Yakınçağ Tarih Atlası 1815’ten 2000’e Avrupa**, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.
- Miladinovic, Jovo: **Osmanlı-Sırp Karşılıklı Askeri İstihbarat Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi (1880-1912)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), İstanbul 2016.
- Mütehasıs Ritter Bey: **İstihbarat Konferansları**, Çev. Kimyager Nuri Refet, Harb Akademisi Matbaası, İstanbul 1928.
- Ortaylı, İlber: **Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- Ortaylı, İlber: “XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri’’, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, TTK Yayınları, Ankara 1992, s.125-135.
- Örenç, Ali Fuat: “1827 Navarin Savaşı ve Osmanlı Donanması’’, **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi**, S.46, İstanbul 2009, s.37-84.
- Özcan, Abdülkadir: “Martolos’’,**TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXVIII, Ankara 2003, s.64-66.

- Özcan, Abdülkadir: “Pasarofça Antlaşması”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.34, İstanbul 2007, s.177-181.
- Özkan, Selim Hilmi: “XVII. Yüzyılın Sonları ile XVIII. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Rus İlişkilerive Karadeniz’in Güvenliği Meselesi”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S.14, Ankara 2007, s.47-62.
- Öztürk, Özhan: **Pontus:Antikçağdan Günümüze Karadeniz’in Etnik ve Siyasi Tarihi**, Nika Yayınları, Ankara 2016.
- Pakalın, M. Zeki: **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.
- Paker, Esat Cemal: **Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları**, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1952.
- Palmer, Alan: **Kırım Savaşı ve Modern Avrupa’nın Doğuşu**, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.
- Parlatır, İsmail: **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yayınları, Ankara 2006.
- Roberts, J. M.: **Avrupa Tarihi**, Çev. Fethi Aytuna, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2010.
- Şahin, Turhan: **Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Eserleri Dizisi, Ankara 1988.
- Sami, Şemseddin: **Kamûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010.
- Saray, Mehmet: “Başlangıcından Petro’ya Kadar Türk-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış”,**İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı**, S.35, İstanbul 1994, s.193-222.

- Şayin, Cevat: “Askeri Tarih Araştırmasında Yeni Bir Yaklaşım 3T (Teşkilat, Teçhizat ve Tefekkürat’’,**Osmanlı Askeri Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s.58-83.
- Şirokorad, A. B.: **Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış**, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.
- Tanrıverdi, Mustafa: “Osmanlı Şehbenderlik Raporlarında Gürcistan (XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinden I. Dünya Savaşı’na Kadar)’’ **Türk-Gürcü İlişkilerinin Kaynakları, Uluslararası Türk-Gürcü İlişkileri Sempozyumu**, Trabzon 2017, s.591-626.
- Tellioglu, Ömer: “Karadeniz’de Osmanlı Hâkimiyeti ve Rusya’nın Sıcak Denizlere İnme Mücadelesi’’,**Tarih Okulu Dergisi**, İzmir 2015, s.195-212.
- Tetik, Ahmet: **Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal’in Raporları (Kasım 1913-Kasım 1914)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2007.
- Topsakal, İlyas: “Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri’’, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, C.3, S.2, İstanbul 2016, s.33-53.
- Tugay, Esad Fuat: **Rusya Tarihi**, Yeni Fazilet Matbaası, İstanbul 1948.
- Tuncel, Metin: “Karadeniz’’, **TDVİslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXIV, Ankara 2001, s.385-386.

- Tuncer, Hüner: “Tarihte ve Günümüzde Ad Hoc Diplomasi”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C.4, S.1, İstanbul 1984, s.50-57.
- Tukin, Cemal: **Boğazlar Meselesi**, Pan Yayınları, İstanbul 1999.
- Türkmen, Zekeriya: “Osmanlı Askeri Teşkilatında Yenileşme Hareketleri Konusunda Yapılacak Çalışmalarda Türk Arşivlerinin Yeri ve Önemi”, **Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu 17-19 Kasım 2005**, İstanbul 2006, s.344-369.
- Tzu, Sun: **Savaş Sanatı**, Çev. Adil Demir, Kastaş Yayınları, İstanbul 2008.
- Unat, Faik Reşit: **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, TTK Yayınları, Ankara 1968.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, C.II, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- Yakın, Aziz: **İstihbarat, Casusluk ve Casuslukla Mücadele**, Dışişleri Akademisi Yayınları, S.3, Ankara 1969.
- YEŞİL, Fatih: **Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi: Ebubekir Ratib Efendi (1750-1799)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.
- Yıldız, Gültekin: “Kara Kuvvetleri”, **Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.35-77.
- Yıldız, Gültekin: “Osmanlı Dış Askeri İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askeri Ateşe Raporları”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat**

- Araştırmaları Dergisi, S.17, Ankara 2012, s.239-265.
- Yıldız, Gültekin: **Osmanlı Devleti'nin Dış Askeri İstihbarat Faaliyetlerinin Yürütülüşü ve Merkezi Karar Alma Süreçlerine Katkısı (1869-1914)**, İstanbul 2015.
- Yüksel, Ahmet: **II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.
- Yüksel, Ahmet: “Osmanlı İstihbarat Ağı ve İmam Mansur”, **OTAM**, C.32, S.32, Ankara 2012, s.171-200.
- Yüksel, Ahmet: **Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Osmanlı İstihbarat Ağı**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.
- Yüksel, Ahmet: “Teşkilat-ı Mahsusa'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğunda İstihbaratın Mali Boyutu”, Ed. Zafer Gölen, İbrahim Serbestoğlu, **Sosyal ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler-2**, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 593-622.
- Wheeler, Douglas L.: “A Guide to the History of Intelligence (1800-1918)”, **The Intelligencer**, V.19, N.1, 2012.
- Wilson, H. W.: **Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri (1850-1914)**, C.1, Çev. Lütfü Çekiç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

EKLER

EK 1

Osmanlı Devleti'nin Karadeniz Bölgesinde Bulunan Şehbenderliklerdeki Görevli Kadrosu

Hocabey (Odessa) Şehbenderliği

İSİM	GÖREV	SENE
Mösyö Korsi Efendi	Şehbender	1256 (1840/1841)
Rafael Hova (?) Efendi	Şehbender	1273 (1856/1857)
Koreş (?) Efendi	Şehbender	1277 (1860/1861)
Agop Efendi	Başşehbender	1277 (1860/1861)
İsmail Bey	Şehbender	1283 (1866/1867)
JozefYeriniyati (?) Efendi	Şehbender Vekili	1287 (1870/1871)
Manuk Efendi	Şehbender Vekili	1289 (1872/1873)
Halil Bey	Şehbender	1292 (1875/1876)
Jan Sandalcı (?) Efendi	Şehbender	1292 (1875/1876)
Arziyan (?) Efendi	Şehbender	1297 (1879/1880)
Vayis Efendi	Başşehbender	1298 (1880/1881)
Feyzi Bey	Başşehbender	1299 (1881/1882)
Nasri Bey	Şehbender	1299 (1881/1882)
Canik Efendi	Şehbender	1302 (1884/1885)
Jozef Horeştayn (?) Efendi	Şehbenderlik Tercümanı	1302 (1884/1885)
Dosyos Efendi	Şehbender	1304 (1886/1887)
Dikrar Efendi	Şehbender Vekili ve Kañıları	1306 (1888/1889)
Seyfeddin Bey	Başşehbender Vekili ve Kañıları	1314 (1896/1897)
Münif Bey	Şehbender Vekili	1314 (1896/1897)
Manaki(?) Efendi	Şehbender Vekili	1314 (1896/1897)
Nureddin Bey	Şehbender Vekili	1316 (1898/1899)
Nikolaki Dossios (?) Efendi	Şehbender Vekili ve Kañıları	1321 (1903/1904)
Esad Bey	Başşehbender	1325 (1907/1908)
Ruhi Bey	Başşehbender	1326 (1908/1909)
Mahmud Atıf Bey	Başşehbender	1326 (1908/1909)

İSİM	GÖREV	SENE
Nasrullah Efendi	Şehbender Kançıları	1328 (1910/1911)
Kâmil Bey	Başşehbender	1331 (1912/1913)
Ebu Rıza Namık Bey	Başşehbender	1336 (1917/1918)
Müfik Bey	Başşehbender	1926/1927
Kâmil Mümtaz Bey	Konsolos	1927
Selim Rauf Bey	Konsolos Muavini	1927
Fuad Bey	Şehbender	1928/1929
Hasan Kemaleddin Bey	Şehbender Vekili ve Kançıları	1928/1929

Batum Şehbenderliği

İSİM	GÖREV	SENE
Canik Efendi	Şehbenderhane Kançıları	1296 (1878/1879)
Rıfkı Efendi	Başşehbender	1297 (1879/1880)
AhmedSedad Bey	Başşehbender	1300 (1882/1883)
Nikolaki Makridi (?) Efendi	Şehbender Kançıları	1301 (1883/1884)
Ferid Efendi	Şehbender Kançıları	1306 (1888/1889)
Baha Bey	Başşehbender	1309 (1891/1892)
Ahmed Subhi Bey	Başşehbender	1310 (1892/1893)
Kadir Efendi	Şehbenderhane Kançıları	1310 (1892/1893)
Necib Bey	Başşşehbenderhane Kançıları	1311 (1893/1894)
Ferid Efendi	Başşşehbenderhane Kançıları	1312 (1894/1895)
Lütfü Bey	Şehbender	1312 (1894/1895)
Kâmil Bey	Başşşehbenderhane Kançıları	1313 (1895/1896)
Ömer Bey	BaşşşehbenderhaneKançıları	1314 (1896/1897)
İhsan Bey	Başşehbender	1315 (1897/1898)
Pisilyari (?) Efendi	Başşşehbenderhane Kançıları	1315 (1897/1898)
Abdülkerim Sabit Bey	Başşehbender	1317 (1899/1900)
Pol(?) Efendi	Başşşehbenderhane Kançıları ve Tercümanı	1317 (1899/1900)

İSİM	GÖREV	SENE
Refet Efendi	Şehbender	1317 (1899/1900)
Kostantin Efendi	Şehbender Vekili ve Kançıları	1317 (1899/1900)
Sadi Bey	Şehbender Vekili ve Kançıları	1318 (1900/1901)
Feyzi Bey	Başşehbender	1321 (1903/1904)
Rodini (?) Efendi	Başşşehbenderhane Vekili	1322 (1904/1905)
Mehmed Cemil Bey	Şehbender Vekili	1323 (1905/1906)
Mustafa Enver Bey	Başşehbender	1325 (1907/1908)
Mehmed Remzi Bey	Başşehbender	1326 (1908/1909)
Zihni Abbas Efendi	Başşehbender Kançıları	1326 (1908/1909)
Nasrullah Efendi	Başşehbender Kançıları	1327 (1909/1910)
Edhem Bey	Şehbender	1327 (1909/1910)
Kemal Efendi	Şehbender Kançıları	1328 (1910/1911)
İbrahim Ethem Bey	Başşehbender	1329 (1911)
Zeki Bey	Şehbender Kançıları	1923
Konstantin Efendi	Şehbender Vekili ve Kançıları	1923
Ali Kemal Bey	Şehbender	1925/1926
Refet Bey	Şehbender Vekili	1925/1926
Emin Bey	Şehbender Kançıları	1925/1926
Refet ve Hulusi Beyler	Konsolos Kançıları	1927
Suat Bey	Şehbender	1928/1929

Taygan (Tigan-Taganrog) Şehbenderliği

İSİM	GÖREV	SENE
AgobEram (?) Efendi	Şehbender	1274 (1857/1858)
CurciAndaviç (?) Efendi	Şehbender	1277 (1860/1861)
Seyyid Mustafa Remzi Bey	Şehbender	1284 (1867/1868)
Dominyan Efendi	Şehbender	1288 (1871/1872)
Hasan Efendi	İmam	1288 (1871/1872)
SiklosStradis (?) Efendi	Şehbender	1292 (1875/1876)
Mösyö TeofilAkradiyodi(?) Efendi	Fahri Şehbender	1296 (1878/1879)

İSİM	GÖREV	SENE
PolNaum (?) Efendi	Şehbender	1297 (1879/1880)
Nikola Aksolos (?) Efendi	Şehbender	1306 (1888/1889)
Panopolu (?) Efendi	Başşehbender	1307 (1889/1890)
Haydar Bey	Başşehbenderhane Kançıları	1307 (1889/1890)
Şedid Efendi	Başşehbender	1309 (1891/1892)
Ali Rıza Efendi	İmam	1313 (1895/1896)
Logadis (?) Efendi	Başşehbender	1316 (1898/1899)
Hacı Rasim Bey	Başşehbender	1321 (1903/1904)
Sadık Belig Efendi	Başşehbender	1322 (1904/1905)
Ohannes Efendi	Şehbender	1327 (1909/1910)
Bedrus (?) Efendi	Fahri Şehbender	1327 (1909/1910)

Kerç Şehbenderliği

İSİM	GÖREV	SENE
Nikolaki Efendi	Şehbender	1281 (1864/1865)
Ali Galip Bey	Şehbender	1290 (1873/1874)
Çomakof (?) Efendi	Şehbender	1293 (1876/1877)
Dimitraki Efendi	Şehbender Vekili	1299 (1881/1882)
Ernest Efendi	Şehbender	1300 (1882/1883)
Yordan Efendi	Şehbenderhane Tercümanı	1303 (1885/1886)
Makridis Efendi	Şehbender Vekili	1303 (1885/1886)
Petro Polu (?) Efendi	Şehbender Vekili	1308 (1890/1891)
Mehmed Ali Bey	Şehbender	1311 (1893/1894)
Yusuf Ziya Bey	Şehbender Vekili	1312 (1894/1895)
Remzi Bey	Şehbender	1314 (1896/1897)
Mahmud Rıza Bey	Şehbender	1318 (1900/1901)
AhmedMünif Bey	Şehbender	1323 (1905/1906)
Yanko Musurus(?) Efendi	Şehbender	1325 (1907/1908)
ElkasandraDusyos(?) Efendi	Şehbender Vekili	1328 (1910/1911)

Kemal Bey	Şehbender Vekili	1332 (1913/1914)
-----------	------------------	------------------

Kefe (Theodosie) Şehbenderliği

İSİM	GÖREV	SENE
Coradini (?) Efendi	Konsolos	1284 (1867/1868)
Mösyö Belanik(?) Efendi	Şehbender	1286 (1869/1870)
Coradini Efendi	Şehbender	1292 (1875/1876)
Sinan Bey	Şehbender Vekili	1292 (1875/1876)
Makridi(?) Efendi	Şehbender Vekili	1306 (1888/1889)
Mustafa Baha Bey	Şehbender	1308 (1890/1891)
Daniel Gabaini(?) Efendi	Konsolos Vekili	1310 (1892/1893)
Ali Nuri Efendi	Şehbender	1311 (1893/1894)
İbrahim Hakkı Efendi	Şehbender	1312 (1894/1895)
Rıfat Bey	Şehbender	1323 (1905/1906)
Halid Bey	Şehbender	1324 (1906/1907)
Kemal Efendi	Şehbender	1324 (1906/1907)
Hüseyin Suad Efendi	Şehbender Vekili	1325 (1907/1908)
Mösyö LoniBertere(?) Efendi	Fahri Şehbender Vekili	1328 (1910/1911)

Sohum (Sohumkale) Şehbenderliği

İSİM	GÖREV	SENE
Maceyan(?) Efendi	Şehbender Vekili	1283 (1867)
Dominyan Efendi	Konsolos	1287 (1870/1871)
Osman Bey	Şehbender	1289 (1872/1873)
Zare Efendi	Şehbender	1293 (1876/1877)
Feyzi Efendi	Şehbender	1301 (1883/1884)
Hasan Fikri Bey	Şehbender Vekili	1315 (1897/1898)

Poti (Faş) Şehbenderliği

İSİM	GÖREV	SENE
Hasan Ağa	Şehbender Vekili	1280 (1863/1864)
Selim Efendi	Şehbender Vekili	1286 (1869/1870)
Ömer Sabri Efendi	Şehbender	1288 (1871/1872)
Yusuf Efendi	Konsolos	1290 (1873/1874)
Hüseyin Efendi	Şehbender	1291 (1874/1875)
Ferisus(?) Efendi	Şehbender	1292 (1875/1876)
Haryos(?) Efendi	Şehbender	1293 (1876/1877)
Arstidi (?) Efendi	Başşehbender	1298 (1880/1881)
Hamid Bey	Şehbender	1299 (1881/1882)
İzzet Efendi	Şehbender	1300 (1882/1883)
İbrahim Hakkı Efendi	Şehbender Vekili	1303 (1885/1886)
Mahmud Rıfat Bey	Şehbender	1306 (1888/1889)
Ali Nuri Efendi	Şehbender	1307 (1889/1890)
Dimitraki Efendi	Şehbender Vekili	1308 (1890/1891)
Emir Lütfi Efendi	Şehbender Vekili	1308 (1890/1891)
Resul Hakkı Efendi	Şehbender Vekili	1309 (1891/1892)
Fransuva Efendi	Şehbender Vekili	1310 (1892/1893)
Münci (?) Bey	Şehbender Vekili	1312 (1894/1895)
Hikmet Bey	Şehbender Vekili	1313 (1895/1896)
Asım Bey	Şehbender Vekili	1314 (1896/1897)
Agâh Bey	Şehbender Vekili	1316 (1898/1899)
Enver Bey	Şehbender	1317 (1899/1900)
Mazhar Bey	Şehbender Vekili	1318 (1900/1901)
Nazmi Bey	Şehbender Vekili	1323 (1905/1906)
Cemil Bey	Başşehbender Vekili	1324 (1906/1907)
Eyüb Sırrı Efendi	Şehbender Vekili	1326 (1908/1909)

Rostof (Rostov) Şehbenderliği

İSİM	GÖREV	SENE
Sevapala(?) Efendi	Şehbender Vekili	1297 (1879/1880)
Kirkor Efendi	Şehbender Vekili	1300 (1882/1883)
Hüsni Efendi	İmam	1301 (1883/1884)
Ali Nihad Bey	Şehbender	1304 (1886/1887)

Zorof(?) Efendi	Şehbender	1306 (1888/1889)
Hafız İbrahim	Şehbenderhane İmamı	1310 (1892/1893)
Ahmed Nafiz Efendi	Şehbenderhane İmamı	1313 (1895/1896)
Feyzi Bey	1306 (1888/1889)	1315 (1897/1898)
Mustafa Bey	Şehbenderhane İmamı	1318 (1900/1901)
Fazıl Bey	Şehbender	1321 (1903/1904)
JozefAristi (?) Efendi	Şehbender	1323 (1905/1906)
Ali Rıza Efendi	Başşehbenderhanesi İmamı	1324 (1906/1907)
Tahsin Bey	Şehbender	1326 (1908/1909)
Kâmil Bey	Şehbender	1327 (1909/1910)
Derviş Sabit Bey	Şehbender	1329 (1911/1912)

Köstence Şehbenderliği

İSİM	GÖREV	SENE
Mike (?) Efendi	Şehbender	1297 (1879/1880)
Esad Bey	Şehbender	1301 (1883/1884)
Maksim (?) Efendi	Şehbender	1302 (1884/1885)
Muhammed Beha Bey	Şehbender	1303 (1885/1886)
AhmedNecib Efendi	Şehbender Vekili	1304 (1886/1887)
Mehmed Ali Bey	Şehbender Kançıları	1310 (1892/1893)
Rakanya(?) Efendi	Şehbender	1310 (1892/1893)
Esad Bey	Şehbender	1311 (1893/1894)
Aris Efendi	Şehbenderhane Kançıları	1311 (1893/1894)
Lütfü Bey	Şehbender	1311 (1893/1894)
Tahsin Bey	Şehbender	1312 (1894/1895)
Rıfat Bey	Şehbender	1314 (1896/1897)
Pisilyari Efendi	Başşehbenderhane Kançıları	1314 (1896/1897)
Hakkı Bey	Başşehbenderhane Kançıları	1315 (1897/1898)
Ragıp Bey	Başşehbenderhane Kançıları	1316 (1898/1899)
Şedid Bey	Başşehbender	1316 (1898/1899)
Refik Bey	Başşehbender	1316 (1898/1899)
Zati Bey	Şehbender Vekili	1318 (1900/1901)
Rasim Bey	Başşehbender	1318 (1900/1901)

Nafliyan (?) Efendi	Şehbender Vekili ve Kançıları	1320 (1902/1903)
Ahmed Muhtar Bey	Şehbender Vekili ve Kançıları	1320 (1902/1903)
İhsan Hüsnü Bey	Başşehbender	1321 (1903/1904)
Hüseyin Suad Efendi	Şehbender Vekili	1321 (1903/1904)
Cemil Efendi	Şehbender Vekili ve Kançıları	1325 (1907/1908)
HrantNoradunkiyan(?) Efendi	Başşehbender	1326 (1908/1909)
Kazana Efendi	Başşehbender	1328 (1910/1911)
Kadri Bey	Başşehbender	1330 (1911/1912)
Ragıp Rauf Bey	BaşşehbenderKançıları	1330 (1911/1912)
Enver Bey	Başşehbender	1332 (1913/1914)
Akif Bey	Başşehbender	1335 (1916/1917)
Rüşdi Bey	Şehbender Kançıları	1925/1926
Agâh Bey	Konsolos	1927
MahmudCelaleddin Bey	Konsolos Kançıları	1927
Abdi Bey	Şehbender Kançıları	1928/1929

Tolci (Tulça) Şehbenderliği

İSİM	GÖREV	SENE
Naum(?) Efendi	Şehbender	1297 (1879/1880)
Ömer Lütfü Efendi	Başşehbender	1299 (1881/1882)
Veli Bey	Şehbender Vekili	1301 (1883/1884)
Beha Bey	Şehbender Vekili	1302 (1884/1885)
AhmedNecib Bey	Şehbender Vekili	1303 (1885/1886)
Davud Efendi	Şehbender Vekili	1304 (1886/1887)
Kadri Bey	Şehbender Vekili	1308 (1890/1891)
Esteban Efendi	Şehbender Vekili	1308 (1890/1891)
Hasan Tahsin Bey	Şehbender Vekili	1314 (1896/1897)
Hüseyin Nazmi Bey	Şehbender Vekili	1321 (1903/1904)
İris (?) Efendi	Şehbender Vekili	1321 (1903/1904)
Dimitraki Efendi	Şehbender Vekili	1322 (1904/1905)
Seyfullah Bey	Fahri Şehbender Vekili	1330 (1911/1912)

Varna Şehbenderliği

İSİM	GÖREV	SENE
Münir Bey	Şehbender Vekili	1298 (1880/1881)
Eksonardis(?) Efendi	Tüccar Vekili	1298 (1880/1881)
Mike Efendi	Tüccar Vekili	1301 (1883/1884)
Refik Bey	Tüccar Vekili	1308 (1890/1891)
Şerefüddin Bey	Şehbender	1312 (1894/1895)
Rıza Efendi	Tüccar Vekili	1313 (1895/1896)
Nureddin Bey	Tüccar Vekili Kâtibi	1314 (1896/1897)
Memduh Kemal Bey	Tüccar Vekili Kâtibi	1314 (1896/1897)
İhsan Bey	Tüccar Vekili Kâtibi	1314 (1896/1897)
Hasan Tahsin Efendi	Tüccar Vekili	1315 (1897/1898)
Kazan Efendi	Tüccar Vekili	1316 (1898/1899)
Dimitri Efendi	Şehbender Vekili	1317 (1899/1900)
AleksanÇilingiryan (?) Efendi	Tüccar Vekili Kâtibi	1318 (1900/1901)
Ali Bey	Şehbender Vekili	1321 (1903/1904)
Hami Bey	Şehbender Vekili	1321 (1903/1904)
Memduh Bey	Şehbender Vekili	1322 (1904/1905)
Kâmil Bey	Şehbender	1326 (1908/1909)
Mehmed Bey	Şehbender	1326 (1908/1909)
Kâmil Bey	Şehbender	1327 (1909/1910)
PolTahtacıyan(?) Efendi	Şehbender Kañçıları	1327 (1909/1910)
MahmudCelaleddin Bey	Şehbender	1328 (1910/1911)
Mehmed Bey	Şehbender	1330 (1911/1912)
MahmudCelaleddin Bey	Şehbender Kañçıları	1332 (1913/1914)
Selim Kürçü Bey	Şehbender	1333 (1914/1915)
Hüseyin Sabri	Şehbender	1926
Mahmud Bey	Şehbender Vekili	1926/1927
Safvet Bey	Şehbender Kañçıları	1926/1927
Mahmud Bey	Konsolos Vekili	1927
Mehmed Bey	Konsolos Kañçıları	1927
Ahmed Bey	Şehbender Kañçıları	1928/1929

RuscukŞehbenderliği

İSİM	GÖREV	SENE
Mahkud(?) Mikail Efendi	Şehbender Vekili	1298 (1880/1881)
İkiadis(?) Efendi	Şehbender Vekili	1300 (1882/1883)
Kirgor Efendi	Şehbender Vekili	1301 (1883/1884)
Dimitraki Efendi	Tüccar Vekili	1302 (1884/1885)
Ali Nihad Efendi	Şehbender	1306 (1888/1889)
Hami Bey	Tüccar Vekili	1306 (1888/1889)
Abdülkerim Bey	Tüccar Vekili	1306 (1888/1889)
Esad Bey	Şehbender	1307 (1889/1890)
Feyzi Bey	Şehbender	1311 (1893/1894)
AgopKazancıyan Efendi	Tüccar Vekili	1313 (1895/1896)
Halid Bey	Tüccar Vekili	1313 (1895/1896)
Osman Nuri Bey	Şehbender	1326 (1908/1909)
Hüseyin Sabri Bey	Şehbender Vekili	1327 (1909/1910)
SapriçyanMezador (?) Efendi	Şehbender Kâtibi	1327 (1909/1910)
FeridHalid	Şehbender Vekili	1332 (1913/1914)
Beyzade Ahmed	Şehbender Vekili	1332 (1913/1914)
Tanaşi (?) Kazaz Efendi	Şehbender Vekili	1333 (1914/1915)

Nikolayef (Nicolaief) Şehbenderliği

İSİM	GÖREV	SENE
Mehmed Sadık Efendi	Şehbender Vekili	1299 (1881/1882)
Henri Efendi	Şehbender Vekili	1306 (1888/1889)
Rakanya Efendi	Şehbender Vekili	1308 (1890/1891)
Hikmet Bey	Şehbender Vekili	1311 (1893/1894)
Ahmed Fazıl Bey	Şehbender Vekili	1312 (1894/1895)
Hanofides(?) Efendi	Şehbender Vekili	1320 (1902/1903)
İspiraki(?) Efendi	Şehbender	1321 (1903/1904)
Mösyö Firyeşin (?) Efendi	Fahri Şehbender Vekili	1328 (1910/1911)

Sivastopol (Akyar) Şehbenderliği

İSİM	GÖREV	SENE
Kostali Efendi	Şehbender	1299 (1881/1882)
Rakanya Efendi	Şehbender Vekili	1301 (1883/1884)
ArsetikiEkyadis (?) Efendi	Şehbender	1308 (1890/1891)
Yusuf Ziya Bey	Şehbender	1314 (1896/1897)
Ali Cedid Efendi	Şehbender	1317 (1899/1900)
İsmail Asım Bey	Başşehbender	1318 (1900/1901)
Nuruladdin Bey	Şehbender	1321 (1903/1904)
Mehmed Ali Bey	Şehbender	1323 (1905/1906)
İbrahim Hakkı Bey	Şehbender	1326 (1908/1909)
Haydar Bey	Şehbender	1327 (1909/1910)

Novorossisk Şehbenderliği

İSİM	GÖREV	SENE
İbrahim Ethem Bey	Şehbender	1308 (1890/1891)
Nemira (?) Efendi	Şehbender	1310 (1892/1893)
Fuad Bey	Şehbender	1312 (1894/1895)
Kâmil Efendi	Şehbender	1314 (1896/1897)
Sadreddin Bey	Şehbender	1315 (1897/1898)
Rasim Efendi	Şehbender	1316 (1898/1899)
Rafet Bey	Şehbender	1318 (1900/1901)
Hüdai Bey	Şehbender	1321 (1903/1904)
Beşir Bey	Şehbender	1323 (1905/1906)
Sadi Bey	Şehbender	1325 (1907/1908)
İspiraki Efendi	Şehbender	1326 (1908/1909)
Filoksenidi(?) Efendi	Şehbender	1327 (1909/1910)
Şamil Bey	Birinci Sınıf Şehbender	1331 (1912/1913)

Akmescid (Simferopol) Şehbenderliği

İSİM	GÖREV	SENE
Mösyö Samuel Efendi	Fahri Şehbender	1306 (1888/1889)

İsmail Efendi	Fahri Şehbender Vekili	1317 (1899/1900)
İbrahim Hakkı Bey	Şehbender	1323 (1905/1906)

بوسفیه درک هر یک اینک بیک کس استیجاب حاصله سفینه جبرگه دره معدود دکل ابره بقینه حکومت سفاتی سانی کوبه جک
 «فلوئده نونده» نام اجنایط وایوری اداره سی طریقه انگلزه سیایسه ایشیه اوله ایتیم فطمه وایور نسیم ایدیلور ایدیش
 نکلر اداره بالاده کی سفاتی حکومت نیلج ابره جکدر بوسفیه اداره فلوئده نونده سیایسه وایوری بولر جکدر که اسمدی «نولعه»
 و «کیوف» و «هارانودا» و «نوسندوما» و «لا اول» در بونر وایما حکومت خدمتانه میبادر

43
 89

(2)

19

1

Y.MTV. 19.RA.1310

1905

EK 2

Geçen Ağustosun yirmi sekizinde Rusya Devleti'nin Karadeniz'deki "Asfader" ya'nisefâ'in-i harbiyesinden "Sinob" ve "Çeşme" ve "İkinci Katerina" nâmlarında üç kıt'a zırhlı ile "Pam" ve "Çerkoryum" kruvazörleri ve "Çernagborits" ve "Kobantis" kanoniyerleri ve "Donay" ve "Bokeg" nâm iki kıt'a transpor torpidoları ve "Kapiten Sakin" ve "Kazaraki" kruvazör torpidoları ve "Gonetis Depo" torpidosu ve "Pejonab" avizos ve bunlardan başka on iki torpido ve "Ural" sefinelerinden iki nakliyât vapuru ve "Azof" Kumpanyası vapurlarından mürekkebi olan sefâ'ingiceleyin bir muhârebe manevrası icrâeylemiştir. Sefâ'in-i mezkûreden "Kobantis" ve "Prejotab" ile sekiz torpido Kırım sevâhilinimuhâfaza itmek ve kusûr-ı sefâ'indahîsevâhilehücûmun imkân dâ'iresindeolub olmadığını tecrübe eylemek hıdmetinde idi. Sevâhilimuhâfaza iden sefâ'inhücûm eyleyen diğer sefâ'inin kâffe-i harekâtını men' ve ibtâl eylediğinden sefâ'inmezkûre'âciz kalmadı ve manevra muvaffakiyetle vukû'âtsizcahitâm buldu bütün sefâ'in-i harbiye sabahleyin Sivastopol'den hücumidebilmesiiçünşimâl cihetinden "Kaza" nâmmevkî'avaz'ıyyet aldı. "Kaza" o nâmdaki nehrin mansıbında vâkî'olub Sivastopol'den sâhile bir sâ'atmesâfededir. Vehle-i evvelîde bu mahallkumlı ve müstevî bir mevki'irâ'eider fakat pek yakınlarda iki mürtefi'mahallgörülüb "Kaza" nehri bu mahallerin arasındaki vadiden cereyânider" her dürlümüsâ'adâtıhâ'iz olan bu mevki'hücûmiçün pek elverişlidir. Orada ordu hayme-nişîn ve memlekete dâhil olabilir. Fî'l-hakîka Kırım dâhilinde manevra icrâsıiçünmüdâfa'a iden ordu idâresiniışgâl eylemesi lâzımdır. Oradan şimendüfer hattı gözedilür ve ihtilâtın men'i ve ordunun diğer kısmının abluka altına alınması kâbildir. Sefâ'in-i mezkûre sabahleyin sâ'at ikide mahall-i mu'âyyenevâsıl oldu. Sâhili elektrik ziyâsıyla (?) evvelce nazar-ı dikkatdengeçürmüştü. Tedkîkidilenmesâfe bir kilometre idi. Denizin 'amakı kırk iki ile elli beş kadem irâdesinde idi. İki piyade alayı yirmi iki muş vapuru ve on "şaland" ve iki "poton" tesmiye idilen büyük ma'vnalarlasâhilenakl eylediler. Alaylardan biri "Teorozi" şehrinden "Ural" ile "Azof'un" nakliyâtsefâ'inine ve diğer alay dahî kruvazör "Pam" ile "Çerkoryum" ve nakliyât torpilleri "Bokeg" ve "Donay" sefâ'inineirkâb ve tahmîl idildi. Sâhile çıkmak müddeti iki sâ'ati geçmedi. Ma'rûzât-ı

mezkûreyehitâmvirmezden evvel Rusya'nın Karadeniz'deki kuvve-i bahriyesi hakkında olan mutâla'ât-ı âtiyye-i âcizânemi arz ederim.

Evvelen kuvve-i bahriyenin beşi "Sinop" ve "Çeşme" ve "Katerina" ve "Apostolof" ve "Jorji" isimlerinde zırhlıdır. Bu son zırhlının teçhizatı ancak gelecek sene hitâmbulacaktır.

Sâniyen ikisi "Bodepam" ve "Çerkoryum" nâmlarında kruvazördür.

Sâlisen altı kıt'a "Çernanyortis" ve "Zapaujtis" ve "Tuntis" ve "Kurantis" ve "Neris" ve "Kinbantis" isimlerinde kanoniyerdir.

Râbi'an ikisi "Kapitan Sakin" ve "Kazarsky" nâmlarında torpido kruvazörüdür.

Hâmisen ikisi "Donay" ve "Banig" isimlerinde nakliyât torpidosudur.

Sâdisen On altı kıt'ası "Çelencek" ve "Poni" ve "Kakri" ve "Kilba" ve "Sohum" ve "Çardak" ve "Kendir" ve "Ren" ve "Anakarya" ve "Yalta" ve "Novorosisk" ve "İsmail" ve "Elin" ve "Batum" ve "Aya Teodor" ve "Anapa" isimlerinde birinci sınıftan torpidodur.

Sâbi'an ikisi "PrejonabKolişd" ve "Gonatis" nâmlarındaavizoder ki evvelkisi birçok torpilden ibâretidir.

Sâminen dört kıt'ası "Pendovakliya" ve "İnköl" ve "Benbury" ve "Karbek" nâmlarındamühimmât nakline mahsûsseffinedir bunlara "Rusya" ve "Petersburg" ve "NitreniNovgorod" ve "Şuskena" isimlerinde diğer dört nakliye sefâ'ini dahi ilâveidilebilir.

Y.MTV.00060.00084.002

143

EK 3

Kâdirlerin vezâ'îfi ile sûret-i teşkîli

Birinci – Milis kâdirlerikazârü'esâ-yı askeriyesi nezdinde mahfûz milis-i askerî eşyâsınıvakt-i hâzırdamuhâfazaya ve berây-ı ta'lîmât celbi dilen ikinci sınıf milis efrâdınıta'lîm itmeğe me'mûrdurlar.

İkinci – Milis-i Askerî kâdirleriteşkîl olunacak beher bölük ve müfreze için lâ-akall iki askerden mürekkebolacaktır.

Üçüncü – Milis kâdirleriefrâdikazârü'esâ-yı askeriyesinin taht-ı emrinde olbu beher idâreyemerbût olan mikdârları erkân-ı harbiye-i umûmiyecânibindenta'yın olunur.

Dördüncü – Çavuş rütbesinde olan kâdirler efrâdıikmâl-i müddet eyledikten sonra ihtiyârlarıylahıdmet-i nizâmiyede kalan çavuşân hakkında mevzû'olub 1890 târîhinde 172 numeroluemirnâme-i askerî ile neşr olunan nizâmnâmenin 1,3,4,7,8,12,13,15,18,22,23 maddelerinde muharrer hukuk ve imtiyâzâta ve piyâdeçavuşânıçünmu'ayyen olan ma'âşât-ı munzammayakesb-i istihkâkidecek ve 'âdî nefer rütbesinde olan milis efrâdızamîmeten senevî otuz altı karbon ma'âşahzideceklerdir.

Beşinci – kazârü'esâ-yı askeriyesi kavâ'id-i umûmiyeyetevfikan milis kâdirleriefrâdınınkayd ve tahrîrâtiname'mûrdurlar.

Kâdirlerin İmkânı

Altıncı – Milis kâdirlerinoksânıevvelenmes'uliyet uhdelerinde olmak üzere kazârü'esâ-yı askeriyesi cânibindenikmâl olunur ve ihtiyâtçavuşânımeyânından lâ-akall üç sene ihtiyâttaîfâ-yıhıdmet idenler ve ale'l-husus yerlüler ile erkân-ı harbiye-i umûmiyenizâmâtımûcebincepiyâdekudemâ-yıneferâtmeyânındanoksân olan bu sınıf gönüllülerden intihâb olunur.

Yedinci – Milis kâdirleriçünintihâb olunacak zâbitân bu hıdmetiçüniktizâ iden ma'lûmâtı ve evsâf-ı ma'neviyeyihâ'iz olan çavuşân ve yâhudefrâdmeyânındanalınur ve efrâdmeyânındaahz olunduğu hâlde başluca bir alay ta'lîmiicrâ idenler tercih olunur.

Sekizinci – hıdmet-i mecbûriye-i askeriye nizâmnâmesi ahkâmınca müddet-i nizâmiyesiniîfâ iden efrâddanme'hûz olan efrâd tecrübe ve ma'lûmât cihetinden yararlıkları âmirlerince müselleme olduğu ve kendürızâlarıylakâdirlerde kaldıkları hâlde bunlar çavuş rütbesine terfî' ve diğerler ise ihtiyâta dâhil olunur.

Dokuzuncu – Erkân-ı harbiye-i umûmiyeumûr ve defâtir-i hesâbiyesine gelince yerlû levalar rû'esâsı beher sene Temmuz'u ibtidâsınamensûb oldukları dâ'ire dâhilinde bulunan milis kâdirleriefrâdı hakkında erkân-ı harbiye-i umûmiye tarafından tanzîm olunan bir model mucebincema'lûmâtî'tâiderler.

Kâdirleri Erzâk ve Mühimmâtı

Onuncu – Kâdirler efrâdınınmelbûsât ve techîzât ve teslîmâtı taraf-ı imparatorîden musaddak cedâvil ve sûretle'tâ'ın olunur.

On birinci – Kâdirler efrâdıihtiyâta gelince elbiselerini terk itmezler.

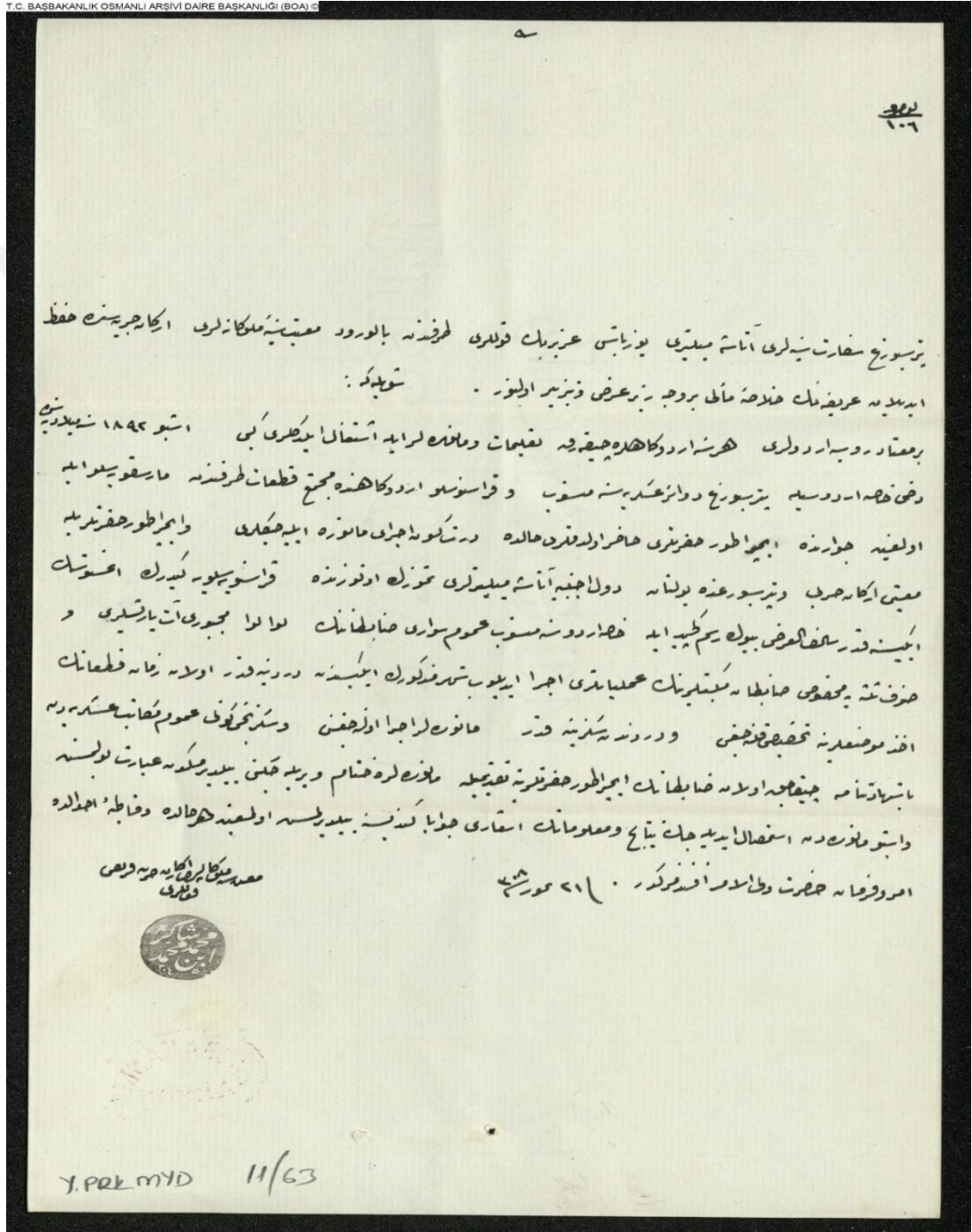
On ikinci – Kâdirler efrâdınınme'kûlâtıusûl-i mahalliyyeyemutâbıktır. Çavuşânınmesârif-i ikâmet ve me'kûlâtı ise piyâdeçavuşânıolubefrâd-ı âdiyedahîpiyâdeefrâdının aldığı ma'âş ile dördüncü mâddedemastûrzamm-ı ma'âşahziderler.

On Üçüncü – kâdirler efrâdıtecdîd-i terübe zımnında dâ'ire kumandanının emri üzerine ve alay ta'lîmizamânı hâricinde olarak mahal-i sâ'ireyeirsâl olunabilir.

On Dördüncü – Alay ta'lîmlerizamânı olmadığı hâlde kâdirler efrâdınakazârü'esâsıcânibindenme'zûniyeti'tâ olunabilir ve me'zûn olanlara tam ma'âşvirilür.

EK 4

Petersburg Sefateri Ataşemiliteri Yüzbaşı Aziz Bey Tarafından Gönderilen Rus
Ordularının Yapacağı Savaş Talimi Programı Hakkındaki Tahrirat

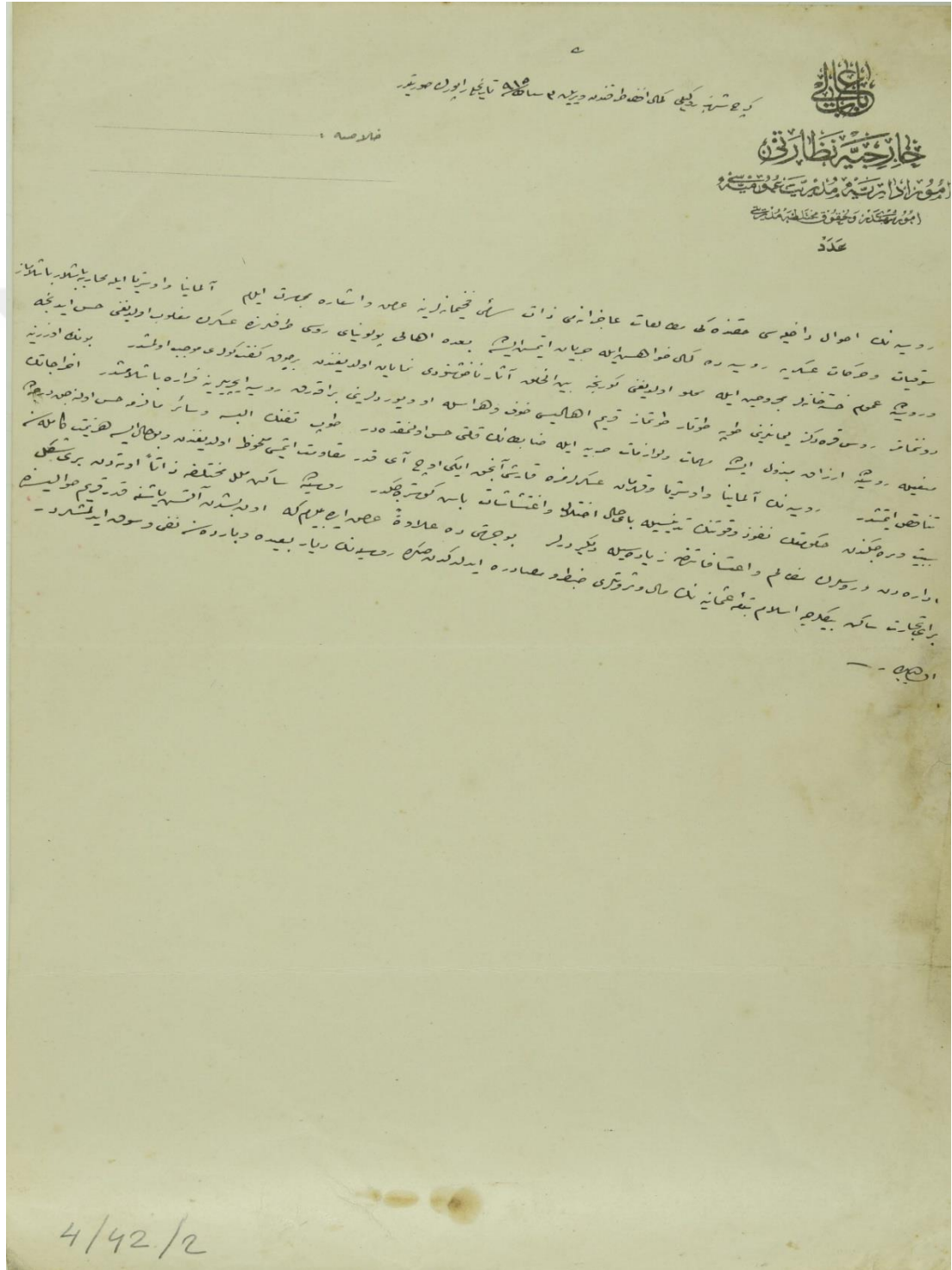
Y.PRK.MYD.00011.00063.001

BOA, Y.PRK.MYD. No:11/63, 07.M.1310 (01.08.1892)

EK 4

Hâssa ordusuyla Petersburg devâ'ir-i askerîyesine mensûb ve Krasnoviyeslo (?) ordugâhında müctemi'kita'ât tarafından Marskoviyeslo (?) ile Olgın (?) civârında imparator hazretleri hâzır olduğu hâlde dört gün icrâ-yı manevra eyleyecekleri ve imparator hazretleriyle ma'iiyeti Erkân-ı Harbi ve Petersburg'da bulunan düvel-i ecnebiye ataşemiliterleri Temmuzun otuzunda Krasnoviyeslo'ya giderek Ağustosun ikisine kadar sâlifü'l-arz büyük resm-i geçîd ile hâssa ordusuna mensûbumûm süvari zâbitânının livâ livamecbûrî at yarışları sunûf-ı selâseyemahsûszâbitânmektebelerinin ameliyatları icrâedilübşehr-i mezkûrun ikisinden dördüne kadar olan zamânkita'âtınahz-i mevzi'lerinetahsîs kılınacağı ve dördünden sekizine kadar manevralar icrâ olunacağını ve sekizinci günü umûmmekâtib-i askeriyeden bâ-şehâdetnâme çıkacak olan zâbitânın imparator hazretlerine takdîmiyle manevralara hitâm verileceğini bildirmekdenibâret bulunmuş ve işbu manevradan istihsâl edilecek netâyic ve ma'lûmâtınış'ârıcevâben kendisine bildirilmiş olmanın her hâlde ve hâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.

Kerç Şehbender Vekili Kemal Efendi Tarafından Gönderilen Rusya'nın İç
Durumu ve Askeri Yapısı Hakkındaki Rapor

EK 5

Rusya'nın ahvâl-i dâhiliyesi hakkındaki mutâla'ât-i âcizânemi zât-ı sâmi-i fahîmânelerine arz ü iş'âramücâsere eylerim. Almanya ve Avusturya ile muhârebe başlar başlamaz sevkîyât ve harekât-ı askeriye Rusya'da kemâl-i hâhîş ile cereyân etmiş ise de ba'dehuahâl-i Polonya-yı Rusî taraflarından askerin mağlub olduğunu hiss edince ve Rusya'da umûm hastaneler mecrûhîn ile memlû olduğunu görünce beyne'l-halk âsâr-ı nâ-hoşnûdînümâyân olduğundan birçok güft-i gûlarımücibolmuşdur. Bunun üzerine donanmamız Rus Karadeniz limanlarını topa tutmaz Kırım ahâlîsihavf ve havâsıyla ev ve yurdlarını bırakarak Rusya içlerine firârabaşlamışdır. İhrâcâtınmen'iyile Rusya'da erzâkmebzûl ise de mühimmât ve levâzimât-ı harbiye ile zâbitânınkilletihiss olunmaktadır. Top tüfenk elbise ve sâ'ir malzeme hiss olunacak derecede tenâkusitmişdir. Rusya'nın Almanya ve Avusturya ve kahraman askerlerimize karşı ancak iki üç ay kadar mukâvemet itmesi melhûz olduğundan bu hâl ise hezîmet-i kâmile sine sebebiyet vireceğinden hükûmetin nüfûz ve kuvvetinin tedeyyünüylebâ-yı hâl (?) ihtilâl ve iğtişâşât baş gösterecektir. Rusya'da sâkin milel-i muhtelif zâten öteden beri şekl-i idâreden ve Rusların mezâlim ve i'tifâtından ziyâdesiyledilgîrdirler. Bu ciheti de 'ilâveten arz idebilirim ki on beşden altmış yaşına kadar Kırım havâlîsindenberây-ı ticâretsâkin binlerce İslâm tebe'a-i Osmaniyenin mâl ve servetleri zabt ve müsâdereedildikten sonra Rusya'nın diyâr-ı ba'ide ve (...) nefy ve sevk edilmişlerdir. Ol bâbda.